gerçekten bilmeniz gereken

50 ekonomi fikri

Edmund Conway

domingo

50 ekonomi fikri

Edmund Conway

İçindekiler

Giriş *3*

TEMEL KAVRAMLAR

01 Görünmez El *6*
02 Arz ve Talep *10*
03 Malthus Kapanı *14*
04 Fırsat Maliyeti *18*
05 Teşvikler *22*
06 İşbölümü *26*
07 Karşılaştırmalı Üstünlük *30*

HAREKETLER

08 Kapitalizm *34*
09 Keynesçilik *38*
10 Monetarizm (Parasalcılık) *42*
11 Komünizm *46*
12 Bireyselcilik *50*
13 Arz Yönlü İktisat *54*
14 Marjinal Devrim *58*

EKONOMİLER NASIL ÇALIŞIR?

15 Para *62*
16 Mikro ve Makro *66*
17 Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) *70*
18 Merkez Bankaları ve Faiz Oranları *74*
19 Enflasyon *78*
20 Borç ve Deflasyon *82*
21 Vergiler *86*
22 İşsizlik *90*
23 Döviz Cinsi ve Kurlar *94*
24 Ödemeler Dengesi *98*
25 Güven ve Hukuk *102*
26 Enerji ve Petrol *106*

FİNANS VE PİYASALAR

27 Tahvil Piyasaları *110*
28 Bankalar *114*
29 Menkul Kıymetler *118*
30 Riskli İş *122*
31 Ani Yükseliş ve Düşüşler *126*
32 Emeklilik Fonları ve Refah Devleti *130*
33 Para Piyasaları *134*
34 Balonları Şişirmek *138*
35 Kredi Daralması *142*

KONULAR

36 Yaratıcı Yıkım *146*
37 Konut Sahibi Olmak ve Konut Fiyatları *150*
38 Bütçe Açıkları *154*
39 Eşitsizlik *158*
40 Küreselleşme *162*
41 Çok Taraflılık *166*
42 Korumacılık *170*
43 Teknolojik Devrimler *174*

ALTERNATİF EKONOMİ

44 Kalkınma Ekonomisi *178*
45 Çevre Ekonomisi *182*
46 Davramşsal İktisat *186*
47 Oyun Teorisi *190*
48 Suç Ekonomisi *194*
49 Mutluluk Ekonomisi *198*
50 21. Yüzyıl Ekonomisi *202*

Terimler Sözlüğü *204*
Dizin *206*

Giriş

"Can sıkıcı, iç karartıcı ve hatta oldukça sefil ve ıstıraplı bir konu; adına, şöhreti gereği, kasvetli bilim diyebiliriz."

Thomas Carlyle'ın 1849'da yaptığı bu ekonomi tanımı, iyi ya da kötü, akıllarda kaldı. Aslında şaşırmamak lazım. Ekonomi, işler yolunda gitmediğinde fark ettiğimiz bir şey. İktisat bilimine ancak ekonomi krize girdiğinde, binlerce insan işinden olduğunda, fiyatlar hızla tırmandığında veya düştüğünde kulak kesiliriz. Böyle durumlarda, özellikle de yüzleşmemiz gereken zorlukların altını çizip, her istediğimize sahip olamayacağımız gerçeğini ortaya döktüğünde, ekonomi, gerçekten de kasvetli gözükür ve şunu ortaya koyar: İnsanoğlu doğuştan kusurludur.

Tipik bir iktisatçının yapacağı gibi, gerçeğin aslında bu kadar basit olmadığını eklemeliyim. Ekonomi sırf sayıların, istatistiklerin ve kuramların incelemesi olsaydı, kasvetli bilim tanımı o kadar da yanlış olmazdı. Fakat ekonomi en temelinde insanı inceler. Başarıya nasıl ulaştığımızı, bizi tatmin ve mutlu eden şeyleri, insanlığın nesiller boyunca nasıl daha sağlıklı ve zengin hale geldiğini sorgular.

Ekonomi aynı zamanda insanları neyin motive ettiğini inceler; zorluk veya başarı karşısında ne tepki verdiklerine bakar. İnsanların kısıtlı seçenekler karşısında yaptıkları seçimleri ve neyi neye tercih ettiklerini sorgular. Tarih, politika ve psikolojiyi kapsayan bir bilimdir ekonomi; ve tamam, arada bir-iki formül de vardır. Tarihin görevi geçmişteki hatalarımızı göstermekse, ekonomininki de gelecek sefere neleri daha farklı yapabileceğimizi göstermektir.

Bunu başarıp başaramadığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Bu kitap yayıma hazırlanırken dünya, tarihinin en büyük finansal krizlerinden biriyle boğuşuyordu. On yılların birikmiş borçları uluslararası piyasayı

etkisi altına aldı. Dünyanın en büyük ve eski bankaları, perakendeci ve imalatçıları battı. Krizin pek çok yeni özelliği vardı; mesela, birbirinden karmaşık yeni finansal araçlar ya da Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri Amerika'nın süper güç konumunun sorgulanmasıyla ortaya çıkan yeni ekonomik ilişkiler... Ama aslında geçmişteki pek çok krizle de ortak yönleri vardı. Peki, eğer tekrar tekrar aynı hataları yapacaksak, ekonominin amacı nedir?

Bunun cevabı basit. Yüzyıllardır ekonomiyi nasıl yöneteceğimize dair edindiğimiz bilgiler, bizi, atalarımızın hayal edemeyeceği kadar zengin, sağlıklı ve uzun ömürlü yaptı. Bu elbette Tanrı'nın lütfu değildir. Refah seviyemizin asla garanti altında olmadığını anlamak için tek yapmamız gereken Sahra altı Afrika ile Asya'nın çeşitli bölgelerindeki ülkelere bakmaktır; insanlar buralarda Avrupa'nın ortaçağı seviyesinde yaşar. İşin aslı, refah son derece kırılgan bir olgudur. Fakat ekonomide hep görüldüğü üzere, kazanımları cepte görür ve işin daha çok kasvetli yönlerine odaklanmayı tercih ederiz.

Bu, insan doğasıdır. Pek çok ekonomi kitabı bu gibi yanılsamaları yok etmeye çalışır. Ancak ben bu çabayı fuzuli buluyorum ve açıkçası pek tarzım da değil. Bu kitabın amacı basitçe, ekonominin nasıl işlediğini açıklamak. Ekonominin küçük kirli sırrı aslında hiç de karmaşık olmadığıdır; zaten niye olsun ki? Ekonomi insanoğlunu inceler ve bu yüzden ürettiği fikirler sağduyudan pek de farklı değildir.

Bu kitap, bölümleri ardı ardına okunacak şekilde tasarlanmadı: Bu 50 fikrin her biri kendi başına anlamlı (ayrıca başka bölümlere bakmanın faydalı olacağı yerler varsa, not düştüm).

Umuyorum ki bu fikirleri okuduktan sonra biraz olsun iktisatçı gibi düşünmeye başlayabileceksiniz: Neden böyle davrandığımıza dair sorular soracak; geleneksel bilgileri reddedecek; hayattaki en basit şeylerin bile aslında daha karmaşık –ve bu yüzden de daha güzel– olduğunu anlayacaksınız.

Okuduğunuz giriş yazısı buna güzel bir örnek. Yazardan beklenen, kitapta emeği geçen herkese teşekkür etmesidir. Fakat nereden başlasam? Bu kitabın basıldığı kâğıtların kaynağı olan ormanın sahiplerinden mi? Yoksa satırları oluşturan mürekkebin üretildiği fabrikadaki işçilerden mi? Ya da Çin'de cilt makineleri kullanan personelden mi? Dünyadaki birbirine bağlı her şey gibi, bu kitabın da ortaya çıkmasında yayıncısından onu kitabevinize getiren kargo şirketine, milyonlarca insanın emeği var. (Bu kitabın İngilizce orijinalinin ne diye Çin'de basıldığını merak ediyorsanız, küreselleşme ile ilgili bölümü okuyun.)

Bu kitap, özellikle iktisatçılar, profesörler, finansçılar, iş adamları ve politikacılarla geçmiş yıllarda gerçekleştirdiğim sohbetlerin, kitapçılardan bulabileceğiniz harika ekonomi kitaplarının ve –daha da heyecan vericisi– internet araştırmalarının bir ürünü. Buradaki fikirler, kimi önde gelen kimi daha az tanınan, sayısız ekonomistin fikirlerini aktarıyor. Aynı zamanda Quercus'tan Judith Shipman'a da bu harika dizinin bir parçası olmamı sağladığı için teşekkür etmeliyim. Ve yine editörlerim Nick Fawcett ile Ian Crafton'a; bana bu kitabı yazacak bir yer sunan Vicki ve Mark Garthwaite'e; yardımları için David Litterick, Harry Briggs ve Olivia Hunt'a ve destekleri için annem ile ailemin geri kalanına teşekkürü bir borç bilirim.

Edmund Conway, 2009

01 Görünmez El

1980'lerin klasik filmi *Wall Street*'in kötü adamı Gordon Gekko, "Açgözlülük iyidir" demiş ve toplumun finansçılara dair tüm korkularını bir anda haklı çıkarmıştı. Rezilce bir para hırsı, acımasız Manhattan dünyasında utanılacak bir şey değildi artık; çizgili gömlek ve kırmızı pantolon askısı gibi, gururla taşınmalıydı.

Film, 20. yüzyılın sonunda insanları şok etti, evet, ama siz asıl iki yüzyıl önce bu tip bir beyanın nasıl karşılanacağını düşünün. O zamanlar entelektüel hayat kilisenin kontrolü altındaydı ve insanları "ekonomik hayvanlar" olarak tanımlamak neredeyse dine hakaret kabul ediliyordu. İşte şimdi Adam Smith'in radikal "görünmez el" fikrinin 18. yüzyılda nasıl karşılandığını aşağı yukarı hayal edebilirsiniz. Yine de, tıpkı Hollywood'daki torunu gibi, Smith'in kitabı da büyük ticari başarı yakaladı ve ilk basımında tükendi; o günden beri de klasikler arasında yer alıyor.

Bireysel çıkar "Görünmez el", arz-talep kanunun (bkz. 2. Bölüm) kısa adıdır ve bu iki etkenin itme ve çekmesinin toplumun tümüne nasıl fayda sağladığını açıklar. Ardında yatan basit fikir şudur: İnsanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi yanlış değildir. Serbest bir piyasada, kendi çıkarını kovalayan insanların toplam eylemi toplumun tümüne fayda sağlar ve herkesi zenginleştirir.

Smith, 1776 tarihli klasik eseri *Milletlerin Zenginliği*'nde bu tabiri sadece üç kere kullanır. Ama eserin önemli paragraflarından biri, görünmez elin önemini vurgular:

> [Her birey] ne kamu yararını gözetme niyetinde ne de onu ne kadar gözeteceğini biliyor; [kendi] işini, azami değere ulaşacak yöntemle

dönem

İÖ 350	1723	1759
Aristoteles mülkün şahsi olması gerektiğini savunur.	Adam Smith doğar.	Adam Smith'in *Ahlaki Duygular Teorisi* yayımlanır.

> idare ederken sadece kendi kazancı için çalışıyor ve diğer birçok şeyde olduğu gibi bunda da, görünmez bir el onu hiç niyetlenmediği bir işin parçası yapıyor... Kendi çıkarı peşinde koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman onu gözetmeye niyet ettiği zamankine göre daha etkin şekilde gözetmiş olur. Kamu yararına ticaret ediyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini görmedim.*

Bu fikir, serbest piyasanın, karmaşık modern toplumların gelişiminde neden bu kadar önemli olduğunu anlamamıza yardımcı olur.

Görünmez elden alınacak ders Bir mucidi ele alalım: Thomas. Thomas yeni bir ampul tasarlamış; piyasadakilerden daha etkili, uzun ömürlü ve parlak. Bunu kendi çıkarı için yaptı; zengin, hatta belki ünlü olmayı umuyor. Ortaya çıkan ürün toplumun tümüne yarayacak; hem ampul üreticileri için istihdam yaratacak hem de ürünü satın alanların hayatlarını (ve oturma odalarını) aydınlatacak. Ampul için talep olmasaydı kimse Thomas'a para ödemeyecekti ve böylece görünmez el, böyle bir hataya düştüğü için onu cezalandırmış olacaktı.

Benzer şekilde, Thomas'ın işinin tuttuğunu ve para kazandığını gören diğerleri de daha iyi ve daha parlak bir ampul tasarlayarak ondan daha çok para kazanmaya çalışacaktır. Onlar da zenginleşmeye başlayacak. Fakat görünmez el asla uyumuyor. Bu sefer Thomas fiyat düşürerek rakiplerinden fazla satmaya çalışacaktır. Daha ucuz ampule kavuşan tüketicinin ise değmeyin keyfine.

Thomas sürecin her aşamasında kendi çıkarına hareket eder, toplumun çıkarını düşünmez, ama sonuç beklenmedik biçimde herkese fayda getirir. Görünmez el kuramı bir anlamda, matematikte iki negatif değerin pozitif değer etmesine benzer. Sadece bir kişi kendi çıkarını kovalasa ve diğer herkes fedakâr davransa, toplumun ihtiyaçları karşılanamaz.

---

* Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2006. Çev: Haldun Derin. S. 485.

1776

Milletlerin Zenginliği yayımlanır.

2007

Smith'in kurucusu olarak ekonomi bilimine yaptığı katkı 20 poundluk banknot üzerine basılan portresiyle takdir edilir.

ADAM SMITH 1723-90

Ekonominin kurucusu, Kirkcaldy isimli küçük bir İskoç kasabasında doğmuş, radikal olması çok da beklenmeyen bir kahramandı. İlk iktisatçıya yakışır şekilde, kendini dışlanmış sayan, eksantrik bir akademisyendi. Ara sıra fiziksel görünüşünden ve sosyal nezaket noksanlığından hayıflanırdı. Tıpkı yolundan yürüyen modern akademisyenler gibi, Glasgow Üniversitesi'ndeki odası kâğıt ve kitap yığınlarından oluşan kaotik bir ortamdı. Ara sıra kendi kendine konuştuğuna rastlanırdı ve uyurgezerdi.

Smith "görünmez el" tabirini ilk kez ilk kitabı *Ahlaki Duyguların Teorisi*'nde (1759) kullandı. Bu kitapta insanların etkileşim ve iletişimini, ahlaki dürüstlüğü ve insanın kendi çıkarını kovalayan doğasını inceliyordu. Genç Buccleuch Dükü'ne ders vermek üzere Glasgow'dan ayrıldı ve daha sonra tam adı *Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme* olan kitabını yazmaya başladı.

Smith bundan sonra bir nevi şöhret oldu. Fikirleri sadece ekonominin devlerini etkilemekle kalmadı, Sanayi Devrimi'nin ve Birinci Dünya Savaşı'yla sona eren ilk küreselleşme dalgasının da önünü açtı. Geçtiğimiz otuz senede, serbest piyasa, serbest ticaret ve işbölümü fikirleriyle (bkz. 6. Bölüm) Smith, yeniden kahraman statüsü kazandı ve modern ekonomik düşüncenin temelini oluşturdu.

Smith, tam da kendisine yakışan şekilde, İngiltere Merkez Bankası'nın bastığı banknotlarda yer alan ilk İskoç olarak onurlandırıldı. Yüzü, 20 pound üzerinde ölümsüzleşti.

Buna bir örnek Coca-Cola'dan. Şirket, genç ve modayı takip eden insanları çekmek için 1980'lerde içeceğin tarifini değiştirir. Fakat yeni ürün New Coke tam bir hüsran olur: Halk değişimi hoş karşılamaz ve satışlar düşer. Görünmez elin mesajı açıktır ve kâr edemeyen Coca-Cola, New Coke'u birkaç ay içinde piyasadan çeker. Eski kola yeniden piyasaya sürülür; hem tüketicilerin hem de yeniden kâr etmeye başlayan patronların keyfi yerine gelir.

Smith, görünmez elin işlemeyeceği koşullar olduğunu belirtir. Bunlardan biri "kamusal mülkiyet trajedisi" olarak bilinen ikilemdir. Belli bir kaynağın –mesela herkesin üzerinde hayvan otlattığı yeşil alanlar– sınırlı olması sorun yaratır. İnsanlar, eylemleri komşularının aleyhine olsa bile yeşil alanları kullanmaya devam eder. Bu, iklim değişikliğiyle mücadele edenlerin (bkz. 45. Bölüm) ısrarla vurguladığı bir savdır.

Serbest piyasanın limitleri Geçtiğimiz on yıllarda, arada bir sağ görüşlü politikacılar sahip çıksa da, görünmez el fikri aslında belli bir politik bakışı savunmaz. İyimser bir kuramdır (bkz. 16. Bölüm), fakat ekonominin en iyi yukarıdan yönetileceğini ya da hükümetin ne üretilmesi gerektiğine karar vermesi gerektiğini düşünenlerin fikirlerine ters düşer.

"Yemeğimizi var eden şey, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliği değil, kendi çıkarlarını kollamalarıdır. Onların insanseverliğine değil, bencilliğine hitap ederiz. İhtiyacımız olduğundan asla bahsetmez, aksine onlara faydasından dem vururuz."
Adam Smith

Görünmez el, hükümet ve yönetimler yerine, ne üretilip ne tüketileceğine bireylerin karar vermesi gerektiğinin altını çizer. Fakat bazı önemli koşullar vardır; Smith, bireyin kendi çıkarı ile bencil açgözlülük arasında bir ayrım yapar. Tüketici olarak bizi haksızlıklardan koruyan kanun ve düzenlemeler kendi çıkarımızadır. Bunlar, mülkiyet hakları, patent ve telif hakları ve işçi haklarını içerir. Görünmez el, kanunlarla desteklenmelidir.

İşte Gordon Gekko tam da burada yanıldı. Sadece açgözlülükle yola çıkan biri, başkasının zararı pahasına, kendini zenginleştirmek için kanunları çiğneyebilir. Adam Smith bunu asla onaylamazdı.

» fikrin özü
Bireyin çıkarı, toplumun faydasınadır

02 Arz ve Talep

Ekonominin temelinde ve insan ilişkilerinin en derinlerinde arz ve talep kanunu yatar. Bu iki gücün etkileşimi, dükkânlardaki ürünlerin fiyatını, bir şirketin elde ettiği kârı ve bir aile zenginleşirken, diğerinin nasıl yoksullaştığını belirler.

Arz ve talep kanunu, süpermarketlerin neden yüksek kalite sucuğu, sıradan marka sucuğa göre bu kadar pahalıya sattığını, bilgisayar şirketlerinin, sırf rengini değiştirdiği dizüstü bilgisayarlar için neden ekstra ücret talep edebildiğini açıklar. Matematik ve fizikteki bazı temel denklemler gibi, arz ve talep arasındaki ilişki de her alanda görülebilir.

Bu kanun, Ekvador'da Otavalo'nun kalabalık sokaklarından, New York'ta Wall Street'in geniş caddelerine kadar her yerdedir. Yüzeysel bazı farklılıklar dışında –Güney Amerika'daki sokaklar çiftçi doludur, Manhattan'dakiler ise finansçı– köktenci iktisatçılar için bu iki yer de neredeyse aynıdır. Biraz yakından bakarsanız siz de neden aynı olduklarını görürsünüz: İkisi de büyük piyasadır. Otavalo, Latin Amerika'nın en büyük ve en meşhur pazarlarından biridir; Wall Street ise New York Borsası'nı barındırır. İkisinde de insanlar bir şeyler alır satar.

İster ürünlerin fiziksel olarak satıldığı pazar standı olsun, ister Wall Street gibi ticaretin çoğunun bilgisayar ağları üzerinden gerçekleştiği sanal pazar olsun, piyasalar, alıcı ve satıcıyı bir araya getirir. Arz ve talebin kesişme noktası da fiyattır. Bu üç masum görünüşlü gerçek, bize toplum hakkında çok şey söyler ve piyasa ekonomisinin temelini oluşturur.

Talep, insanların bir satıcıdan belli bir fiyata almaya razı oldukları ürün veya hizmet miktarını ifade eder. Fiyat arttıkça, daha az sayıda insan almak

dönem

1776

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı yayımlanır.

1807

Fransız ekonomist Jean-Baptiste Say, talebin zaman içinde arza eşitleneceğini söyleyen kanununu ortaya atar.

ister, almayı tamamen reddedene kadar bu böyle gider. Aynı şekilde arz, bir satıcının belli bir fiyata satmaya razı olduğu ürün veya hizmet miktarını ifade eder. Fiyat ne kadar düşükse, satıcı o kadar az mal satmak ister, çünkü onları üretmek için belli bir para ve zaman harcamıştır.

Fiyat doğru mu? Fiyat, bir mala yönelik arz ve talebin yükseldiği veya düştüğüne dair işarettir. Örneğin konut fiyatlarını ele alalım. 21. yüzyılın başında Amerika'da konut fiyatları hızla arttı, ucuz ipotek kampanyaları sayesinde giderek daha fazla aile konut sahibi olmaya başladı. Bu da inşaatçıların –özellikle Miami ve Kaliforniya'nın bazı bölgelerinde– daha fazla konut inşa etmesine yol açtı. Sonunda evler tamamlandığında, konut arzındaki bolluk fiyatları aşağıya çekti. Hem de son süratle.

"Bir kâğıdı kesenin, makasın alt ağzı mı yoksa üst ağzı mı olduğunu tartışmak ne kadar anlamlıysa, değeri yaratının arz mı yoksa talep mi olduğunu tartışmak da o kadar anlamlıdır."
Alfred Marshall, Viktorya Dönemi iktisatçısı

Ekonominin çok da gizli olmayan sırrı, aslında fiyatların hiçbir zaman tam olarak dengede olmamasıdır. Gül fiyatları yıl boyu artar ve düşer: Yazdan kışa geçildiğinde, süpermarketler ve çiçekçiler daha uzaklardan gül getirmek zorunda kalır; gül arzı düşer, fiyatlar artar. Aynı şekilde 14 Şubat Sevgililer Günü'nde gül fiyatları fırlar.

İktisatçılar bunu 'mevsimsellik' veya 'gürültü' olarak tanımlar. Bazı iktisatçılar ise bu dalgalanmaların ötesinde denge fiyatı bulmaya çalışır. Yine konut fiyatlarına bakalım: Şu ana dek hiçbir iktisatçı, ortalama bir evin değerini saptayamamıştır. Tarihten örnekler bize ev değerinin, birinin yıllık maaşının belli bir katı –ortalama üç veya dört katı– olması gerektiğini gösterir. Ama yine de tam olarak emin olamayız.

Bazı malların fiyatlarından, insanlara dair önemli sonuçlar çıkarabiliriz. Birkaç sene önce bilgisayar üreticisi Apple, yeni Macbook dizüstü bilgisayarı

1890

Alfred Marshall arz-talep eğrilerini ve tablolarını popülerleştirir.

1930'lar

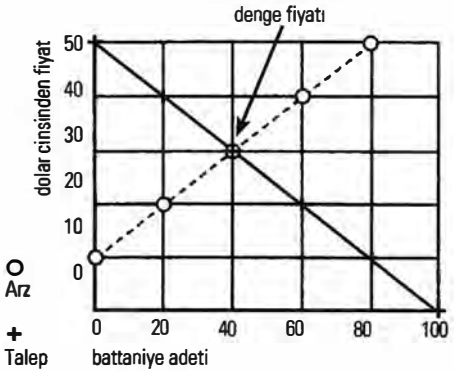
Sir John Hicks arz ve talep ekonomisini geliştirir.

Arz ve Talebin İşleyişi

Ekvador'da pazarcı Maria, standında el yapımı, renkli, And stili battaniyeler satıyor. Battaniyeleri 10 dolardan aza satmanın anlamsız olduğunu biliyor çünkü o fiyata battaniye üretemez veya standı kiralayamaz. O halde fiyatı önce 50 dolar olarak belirliyor. Bu fiyata 80 battaniye yapabilir. Ancak fiyat müşterilere pahalı geliyor ve hiç satış yapamıyor. Elindeki stoku bitirmek için fiyatı düşürmeye başlıyor. Yavaş yavaş talep oluşuyor. Fiyatı her düşürdüğünde daha fazla müşteri geliyor. 40 dolardan 20 battaniye, 30 dolardan 40 battaniye satıyor. Fiyat 20 dolara düştüğünde, bunun çok düşük olduğunu anlıyor. Stokları tükenirken, talebe yetecek hızda battaniye üretemediğini fark ediyor. Oysa battaniyeleri 30 dolara satarken talebe karşılık verebiliyordu. Bu şekilde ekonomideki en önemli tablolardan birini yaratıyor: arz-talep eğrisi. Battaniyenin denge fiyatı böylece belirleniyor.

Kalın siyah çizgi Maria'nın battaniyelerine olan talebi, kesik gri ise arzı gösteriyor. Battaniyelerin fiyatı sıfırken, 100 battaniyeye talep var ama arz yok (çünkü üretimleri bundan masraflı). 20 dolarda, potansiyel olarak 60 battaniyeye talep var ama Maria ancak 20 tane üretebiliyor. Tabloya göre denge fiyatı 30 dolar. Bu da tabloda göründüğü üzere arzın talebe eş olduğu nokta.

Arz ve talep grafiği

piyasaya sürdü. Macbook, siyah ve beyaz olarak iki renkte üretiliyordu ve siyah olanı beyazından daha pahalıydı. Diğer her açıdan –hız, hafıza, vb.– beyaz olanın tıpatıp aynısı olsa da siyah bilgisayar için fazladan 200 dolar ödemek gerekiyordu. Buna rağmen satışlar gayet başarılı oldu. Eğer yeteri kadar talep olmasa satılamazdı. Yani insanlar, sırf kendilerini, bir örnek beyaz dizüstü bilgisayarlı komşularından ayrıştırmak için fazladan para vermeye razıydı.

Fantastik esneklik Bazen arz ve talebin fiyatlardaki değişime tepki vermesi zaman alır. Bir telefon şirketi, arama ücretlerini arttırınca,

aboneleri hemen daha az arama yapmaya başlar veya başka bir şirkete geçer. Ekonomide buna talebin fiyat *esnekliği* denir – yani talep, fiyatlardaki değişimle değişir.

Başka durumlarda, müşteriler maliyet artışına tepki vermekte gecikir – talebin fiyat esnekliği yoktur veya *inelastik*tir. Örneğin bu yüzyılın başında petrol fiyatları birden arttığında, benzin fiyatları pahalanmasına rağmen insanlar benzine alternatif bulamadı veya yeni, pahalı, elektrikli ya da hibrid araba almaya paraları yetmedi. Aynı şekilde, petrol kullanımına dayalı şirketler de ekstra maliyeti kabullenmekten başka bir şey yapamadı. Tüketicilerin bir kısmı yavaş yavaş toplu taşıma kullanmaya başladı. Bu tip değişimler, yani pahalı ürün yerine ucuz alternatiflerin tercih edilmesi ikame etkisi olarak tanımlanır. Yine de bazı ailelerin artan benzin fiyatlarını göğüslemekten başka şansı yoktur.

"Bir papağana 'arz ve talep' terimlerini öğretin, alın size iktisatçı."
Thomas Carlyle

Elbette talep için söylediklerimiz arz için de geçerli. Arz için de esneklik söz konusudur. Pek çok işletme oldukça uyumlu –veya fiyat esnek– hale gelmiştir. Ürünlerine talep azalınca, işçileri çıkarır veya yatırımdan kısarlar. Diğerleri ise esnek değildir ve işler onlar için daha zordur. Mesela Karayipler'deki bir muz üreticisi, daha büyük Latin Amerikalı şirketler tarafından ezilince veya tüketiciler onun ürettiği muzları almadığında, masraflarını azaltmakta çok zorlanabilir.

Ekvador'daki pazarcı, Wall Street'teki finansçı veya herhangi bir başkasının ekonomik tercihlerinin arkasında yatan güç, fiyat ve fiyatı belirleyen alıcı ve satıcı ilişkisidir; başka bir deyişle arz ve taleptir.

» fikrin özü
Arz talebe eşit olduğunda, ürün doğru fiyatlanmıştır

03 Malthus Kapanı

Ekonomideki en popüler, en güçlü ve en kalıcı kuramlardan birinin, nesiller boyunca yanlışlığının kanıtlanmış olması tam bir paradokstur. Fakat insanoğlunun genişleyerek ve gezegenin kaynaklarını hızla tüketerek kaçınılmaz yok oluşa doğru yol aldığı fikri kadar can alıcı başka bir fikir de yoktur. Malthus kapanına dikkat edin!

Biyoloji derslerinden, mikroskobik hücrelerin çoğalması görüntülerine alışıksınızdır. Önce bir çift hücreyle başlarsınız; her biri bölünerek başka bir çift oluşturur; hızla çoğalırlar; saniyeler içinde üreme kabını tıka basa doldururlar. Peki, sonra ne olur?

Bir de insanlara bakalım. Onlar da sayıca katlanarak ürerler. Hayatta kalmamızı engelleyecek bir hızda ürediğimiz, gerçek olabilir mi? İki yüzyıl önce İngiliz iktisatçı Thomas Malthus bunun gerçek olduğuna inandı. Onun hesaplarına göre, insanlar besin kaynaklarından daha büyük bir hızla çoğalıyordu. Malthus, insan nüfusu geometrik biçimde artarken (yani 2-4-8-16-32 gibi katlanarak artarken) besin kaynaklarının aritmetik biçimde arttığı (yani 2-4-6-8-10 gibi eklenerek arttığı) fikrini ortaya attı.

1798 yılında yayımladığı *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* eserinde Malthus, insanın hayatta kalabilmek için yiyeceğe ihtiyacı olduğunu ve insan sayısının hızla çoğaldığını söyler. Vardığı sonuç şudur:

> Nüfusun gücü, yeryüzünün insanın geçimini sağlama gücüne kıyasla, sınırsız ölçüde büyüktür. Nüfus, kısıtlanmadığında, geometrik oranla çoğalır. Geçim araçları ise, ancak aritmetik oranla artar. Sayılarla ufak bir tanışıklık, birincinin ikinciye kıyasla ne denli güçlü olduğunu gösterecektir.

dönem

1776

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı yayımlanır.

1798

Thomas Malthus'un *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*'si yayımlanır.

Onun gözünde insanoğlu kaçınılmaz bir darboğaza doğru yol alıyordu. Eğer doğum oranları bilinçli bir şekilde azaltılmazsa (ki Malthus bunun gerçekleşmesine ihtimal vermiyordu), doğa insanoğlunun hayatta kalabilmesi için şu üç nahoş yöntemden birine başvuracaktı: kıtlık, salgın veya savaş. İnsanlar yiyecek bulamayacak, bir vebaya kurban gidecek veya giderek azalan kaynaklar için birbiriyle savaşacaktı.

Malthus kapanına neden Malthus felaketi veya ikilemi dendiğini anlamak zor değil. Dünya nüfusunun kontrol edilmesi gerektiğini savunan bazı uzmanlar hâlâ bu önemli sorunu gündeme getirir. İnsan ırkının sürdürülemezliğini vurgulamaya çalışan çevreci grupların birçoğu da bu görüşü benimser.

"Malthus ve Malthusçu kıtlık fikri pek çok kez toprağa verildi. Fakat Garrett Hardin'in de dediği gibi, sürekli gömülmesi gereken birinin tam olarak öldüğü söylenemez."
Herman E. Daily, Amerikalı iktisatçı

Kuramın sorunları Aslında Malthus yanılıyordu. Düşüncelerini yazıya döktüğünden beri, kendi zamanında doğal eşiğine geldiğini düşündüğü küresel nüfus, 980 milyondan 6,5 milyara çıktı. 2050'de de 9 milyara ulaşması bekleniyor. Buna rağmen gezegendeki insanların çoğu eskiye göre daha iyi beslenıyor, daha sağlıklı ve daha uzun ömürlü. Malthus iki konuda yanılıyordu:

1. İnsanlar bu tip sorunları çözmek için teknoloji geliştirmeyi iyi becerir. Üreticileri daha iyi ve etkin besin yaratma yolları bulmaya iten arz ve talep kanunu sayesinde, dünya tarihinde bir dizi tarım devrimi yaşandı. Bunların her biri var olan kaynakları önemli ölçüde arttırdı. İnsanlar piyasanın da yardımıyla, insanlar besin sorununu çözmeyi başardı.

2. Nüfus her zaman geometrik biçimde, katlanarak artmaz. Nüfus artış hızı belli bir dönem sonra sabitlenme eğilimine girer. Çoğalarak üreme kabını tıka basa dolduran hücrelerin aksine, insanlar belli bir refah düzeyine erişince daha az üremeye başlar. Aslına bakarsanız, insan doğurganlığı yakın zaman içinde düşüşe geçmiştir. Japonya, Kanada, Brezilya, Türkiye

1805

Malthus Haileybury'de ekonomi profesörü olur.

1859

Charles Darwin'in Malthus'ın fikirlerinden esinlenerek yazdığı *Türlerin Kökeni* eseri yayımlanır.

THOMAS ROBERT MALTHUS 1766-1834

Thomas Carlyle'ın ekonomiyi "kasvetli bilim" olarak tasvir etmesine yol açacak kasvetli fikirlerine rağmen, Thomas Malthus aslında çok eğlenceli, popüler, sosyal ve saygıdeğer bir figürdü. Zengin ve entelektüel bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası David Hume ve Jean-Jacques Rousseau gibi filozoflarla arkadaştı ve hayatını ders çalışarak veya ders vererek geçirmişti. O sıralar ekonomi o kadar değişken bir konu olarak kabul ediliyordu ki, üniversitelerde bölüm olarak açılmıyordu. Bu yüzden Malthus, matematik eğitimi aldığı Cambridge'deki Jesus College'de daha sonra matematik dersleri vermeye başladı. Malthus'un, 19. yüzyılın başında dünyanın ilk ekonomi profesörü ünvanı alması, ekonominin artan popülaritesinin bir kanıtıdır. Şimdi Hertfortshire'daki Haileybury adıyla bilinen, o zamanlar adı East India Company College olan üniversitede ekonomi dersleri verdi. Ve 1818'de, ekonomiye yaptığı katkılar için, ayrıca ekonominin artık önemli bir dal haline geldiğini kanıtlarcasına, Kraliyet Akademisi'ne üye kabul edildi.

ve tüm Avrupa'daki doğum oranları bile nüfusun azalmasını önlemeye yetmez. Daha uzun ömür, nüfusun giderek yaşlandığı anlamına gelir ama bu başka bir tartışmanın konusudur (bkz. 32. Bölüm).

Ekonomi tarihçisi Gregory Clark, çok tartışma yaratan *A Farewell to Alms* (*Sadakaya Elveda*) eserinde, insanların 1790'a kadar cidden Malthus kapanına kısıldığını fakat o tarihten sonra gelişen çeşitli etkenler sayesinde –en fakirlerin salgınlarda ölmesi, onların yerine üst ve orta sınıflardan çocukların geçmesi (aşağıya doğru toplumsal hareketlilik) ve bu sınıfların daha çok çalışma eğilimi– İngiltere'nin paçayı kurtardığını savunur. Clark, dünyanın bu deneyimi henüz yaşamayan pek çok bölgesinin hâlâ bu kapana kısılmış olduğunu da vurgular.

Yine de Malthus'un kuramının altında yatan fikir olan *azalan verimler kanunu*, yanlış değildir. Bu, işletmeler için önemli bir derstir. Örneğin küçük bir çiftlik veya fabrika düşünelim. Patron, her hafta yeni birini işe alıyor. Başlarda, her yeni gelen işçi üretimde büyük fark yaratıyor. Lakin birkaç hafta sonra, her yeni işçinin giderek daha az fark yaratacağı bir noktaya

erişilecek. Sınırlı miktarda makine ve tarla varken çalışacak ekstra ellerin büyük bir fark yaratması imkânsız hale gelecek.

Kıyamet nerede? Batı dünyası diye tabir ettiğimiz ülkeler (Avrupa, ABD, Japonya ve diğer birkaç gelişmiş ekonomi), tarımsal üretkenliği arttırırken, zenginleşen insanların daha az çocuk doğurmasıyla Malthus kapanından kurtuldu. Bunun yanı sıra yeni teknolojilerin icadı, Sanayi Devrimi'ne güç verdi ve servet ile sağlık seviyelerini oldukça yukarı taşıdı. Ancak yine de dünyada hâlâ kapana kısılmış bölgeler mevcut.

Sahra altı Afrika ülkelerinde, toprak o kadar az besin üretir ki insanların büyük çoğunluğu, geçimlik tarım yapmak zorunda kalır. Yeni teknolojiler tarımsal üretimi arttırdığında, nüfus patlar ve hasadın kötü olduğu yıllarda baş gösteren kıtlık, nüfusun büyümesini ve zenginleşmesini önler.

Kıyamet ne zaman? Neo-Malthusçular insan yaratıcılığının, kıyameti birkaç yüzyıl ertelediğini fakat şu an yeni bir darboğazın eşiğinde olduğumuzu savunur. Malthus'un savlarının besin etrafında döndüğünü, ama petrol ve enerji kaynaklarının da aynı şekilde "insanın destek araçları" sayılabileceğini söylerler. "Petrolün tepe noktasına" yaklaştığımız hatta belki de bu kritik noktayı aştığımız şu sıralarda, nüfus sürdürülemez bir seviyeye ulaşacak. Malthus'u haksız çıkaran teknolojik gelişmelerin veya nüfus kısıtlamalarının, bu yenilenmiş kıyamet beklentisini de önleyip önleyemeyeceğini göreceğiz.

» fikrin özü
Aralıksız nüfus artışına dikkat

04 Fırsat Maliyeti

Ne kadar zengin ve nüfuzlu olursak olalım, gün içinde her istediğimizi yapacak zaman bulamayız. Ekonomi bu sorunu fırsat maliyeti kavramı üzerinden ele alır. Basitçe ifade etmek gerekirse, fırsat maliyeti, bir kişinin zamanını veya parasını başka bir alanda daha iyi kullanma ihtimalini ifade eder.

Günün her saati değerlidir. Bir işte harcadığımız her dakikayı, başka bir işi tamamlamak için de kullanabiliriz veya onun yerine uyuyabilir ya da film izleyebiliriz. Tüm bu seçeneklerin farklı fırsat maliyetleri vardır – yani *kaybettiğimiz fırsatlar bize bir şeylere mal olur.*

Diyelim ki bir futbol maçına gitmek istiyorsunuz ama biletler pahalı. Hem de stada gitmeniz iki saati bulacak. Maçı neden evden izlemeyeyim diye düşünebilirsiniz. Bu şekilde artan para ve zamanı (maç öncesi ve sonrası trafiğine harcamadığınız zamanı) kullanıp arkadaşlarınızla yemeğe çıkmanın daha iyi olacağını düşünebilirsiniz. İşte bu –paranızın ve zamanınızın alternatif kullanımı– fırsat maliyetidir.

Başka bir örnek de üniversiteye gitmektir. Bir taraftan, üniversitede geçireceğiniz yıllar size entelektüel ve sosyal açılardan pek çok şey kazandırabilir; mezunların iş olanakları genelde daha iyidir. Diğer tarafta, harç, kitap ve ders masrafları vardır. Fakat bu fırsat maliyeti görmezden gelinir: Üniversitede okuduğunuz üç dört sene boyunca çalışarak para kazanabilir, bir yandan da CV'nize iş deneyimi ekleyebilirsiniz.

Kaybedilen fırsatlar Fırsat maliyeti bireyler için olduğu kadar işletmeler için de önemlidir. Bir ayakkabı fabrikası düşünün. Fabrikatör,

dönem

1776

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı yayımlanır.

1798

Thomas Malthus'un *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*'si yayımlanır.

"Toplumun geneli açısından, bir şeyin 'maliyeti', onun alternatif kullanımlarındaki değeridir."
Thomas Sowell, Amerikalı iktisatçı

deri ayakkabı üretimini oldukça hızlandıracak yeni makinelere 500 bin pound değerinde yatırım yapmayı planlıyor. Oysa bu parayı yılda % 5 faizle bankaya yatırabilir. O halde fırsat maliyeti, senelik 25 bin pounddur – makineye yatırım bu miktara mal olur.

İktisatçılara göre her tercih, zaman ve keyif açısından kaybedileceklerin bilinciyle yapılır. Tam olarak ne elde ettiğinizi ve ne kaybettiğinizi bilmek sizi daha bilinçli ve mantıklı tercihler yapmaya yöneltir.

Ekonominin en meşhur kurallarından birini ele alalım: Bedava öğle yemeği yoktur. Biri, karşılık beklemeden, hatta yemek boyunca muhabbet etmenizi bile beklemeden, sizi öğle yemeğine çıkarmayı önerdiğinde, aslında bu yemek tamamen bedava değildir. Orada geçireceğiniz zaman, size, kaybedilen fırsatlar açısından bir şeye mal olur.

Bazı insanlar, fırsat maliyeti kavramını inanılmaz derecede iç karartıcı bulurlar: Hayatınızı sürekli, aslında daha kârlı veya keyif verecek şeyi yapıp yapmadığınızı hesaplayarak geçirdiğinizi düşünsenize. Ama bu bir nevi insan doğasıdır – sürekli tercihlerimizin artı ve eksilerini değerlendiririz.

İş dünyasındaki popüler sloganlardan biri "paranın değeri" olmuştur. İnsanların paralarıyla mümkün olan en çok şeyi yapmak istedikleri söylenir. Fakat son zamanlarda başka bir slogan da popülerleşmeye başladı: "Zamanın değeri." Kaynaklarımızdaki en büyük kısıtlama bir şeye verebileceğimiz

1817

David Ricardo'nun *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine* eseri yayımlanır.

1889

Friedrich von Wieser fırsat maliyeti kavramını şekillendirir.

Paranız Sizin İçin Çalışsın

Pek çoğumuz yanlış takıma oynadığımızda veya başarısız bir yatırım yaptığımızda hezimete uğramış hissederiz. Bu, fırsat maliyetinin farkına vardığımız, kaçırdığımız fırsatları fark ettiğimiz andır. İngiliz Hazine bonosuna 1900'de yatırılan bir poundu düşünün. Yüz yıl sonra 140 pound eder. Sadece enflasyon kadar değerlense bir pound 54 pound ederdi. Fakat İngiliz hisse senetlerine yatırılsaydı, değeri 16.946 pound olacaktı. Bu durumda hisse senedine yatırım yapmamanın fırsat maliyeti oldukça yüksektir.

Bir ev alacak olduğunuzda, fırsat maliyetlerini tahmin etmek daha da zordur. Bir yanda konut fiyatları hızla yükselirken, kirada oturanlar bir kazanç kapısını aralayamadıklarını düşünebilir. Fakat aslında konut fiyatlarının düşmesi halinde daha iyi durumda olacaklardır çünkü sarsıntıdan etkilenmeyeceklerdir. Diğer yandan, maaşınızın büyük bir kısmını depozitoya yatırdığınızda, o parayı başka bir yere yatırarak elde edebileceğiniz kazancı kaybedeceksiniz.

zamandadır. Bu yüzden zamanımızı bir şeye yatırırken, maksimum kazanç sağlamaya bakarız. Mesela bu bölümü okuyarak, başka faaliyetler için (uyumak, yemek, film izlemek, vb.) kullanabileceğiniz zamanın bir kısmını kullanıyorsunuz. Karşılığında, bu bölüm sizi bir iktisatçı gibi düşünmeye ve her tercihinizin fırsat maliyetini değerlendirmeye teşvik edecek.

Evdeki fırsat maliyeti hesabı Farkına varsak da varmasak da fırsat maliyeti fikrine dayalı tercihler yaparız. Eğer evdeki borularda sızıntı varsa, sorunu kendiniz gidermeyi deneyebilirsiniz. Okuduğunuz kitaplar ve aletler için yaptığınız masraftan sonra bile bir tesisatçıyı eve çağırmaya kıyasla kâr edeceğinizi hesapladınız; fakat tadilatı yapmak için harcadığınız vakitte yapabileceğiniz diğer şeyler görünmez bir maliyettir. Üstelik bir usta büyük ihtimalle sizden daha iyi iş çıkaracaktır. Bu fikir karşılaştırmalı üstünlük kuramıyla da bağlantılıdır (bkz. 7. Bölüm).

"Bir şeyin maliyeti onu elde etmek için vazgeçtikleriniz kadardır."
Greg Mankiw,
Harvard ekonomi profesörü

Hükümette fırsat maliyeti Hükümetler, özelleştirme konusunda fırsat maliyeti savını kullanırlar. Kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından daha iyi idare edileceğini ve satıştan kazanılacak paranın, kamusal yatırım için daha etkin bir biçimde kullanılacağını savunurlar.

Fakat fırsat maliyeti düşünülerek yapılan tercihler çoğunlukla hatalı çıkar. 1999 yılında, İngiltere Başbakanı Gordon Brown neredeyse 400 ton altını (yani İngiliz altın rezervlerinin büyük bir kısmını) satmaya karar verdi. O esnada, altın, İngiltere Merkez Bankası'nın kasasında işlevsiz biçimde bekliyordu çünkü pek çok kişi altının kötü bir yatırım olduğunu düşünüyordu. Aynı parayı devlet tahvillerine yatırmış olsalardı, kâr edeceklerdi. Bu yüzden İngiliz Hazinesi çeşitli tahviller karşılığı altını, birim fiyatı ortalama 276 dolardan satmaya karar verdi.

Çok az insan on sene içinde altın fiyatının tırmanacağını ve birim fiyatın 978 dolar olacağını tahmin edebilirdi. Yani Gordon Brown'un 3,5 milyar dolara sattığı altının değeri 12,5 milyar dolara çıktı. İngiliz hükümeti satıştan kazandığı parayla yatırım yaparak belli bir kâr elde etti ama altını biraz daha kasada bekletip satsaydı çok daha fazla kâr edecekti. İşte bu, fırsat maliyetinin tehlikelerinden biridir: Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.

» fikrin özü
Vakit nakittir

05 Teşvikler

Jamaika'nın gizli hazinelerinden biri Coral Spring Plajı'ydı. Karayip'teki bu adanın kuzey kıyısındaki plaj, bembeyaz eşsiz bir kumsaldı. Fakat 2008'de bir sabah, yakınlarda otel inşa eden firma acayip bir şey keşfetti. Tüm kum gitmişti. Hırsızlar gece 500 kamyon dolusu kumu çalıp götürmüşlerdi.

Kum, dünyanın pek çok yerinde çok da değerli değildir. Ama demek ki Jamaika'da durum farklı. Peki, bu suçu kim işlemişti? Rakip bir turizm işletmesi kumu kendi plajına mı taşıdı; yoksa bir inşaat şirketi kumu inşaat malzemesi olarak kullanmak üzere mi çaldı? Sebep ne olursa olsun, bir şey çok açık: Birileri büyük çabalar sarf edip kumu ele geçirmiş – yani birini kumu almaya teşvik ettiren sebepler varmış.

Tıpkı bir suçu çözmeye çalışan detektifler gibi, iktisatçılar da çoğunlukla, insanları belli kararları vermeye iten sebepleri araştırır. İktisatçı ahlaki, politik ve sosyolojik soruları bir yana bırakıp, insanı tercih yapmaya iten güçleri ampirik olarak belirlemelidir.

Sebebi bulmak Bir hırsız bankayı soyar çünkü onun için parayı ele geçirmenin motivasyonu, hapishanede geçirilecek vaktin caydırıcılığından daha büyüktür. Bir ülkenin vatandaşları vergiler artınca daha az çalışır çünkü daha fazla çalışarak kazanacakları paradan alınacak vergi, teşviki azaltır. İnsanlar olası mükâfatlara olumlu yanıt verir. Bu ekonominin en temel kurallarından biridir.

Kendinizin ve etrafınızdaki insanların belli tercihlerini düşünün. Tamirci arabanızı, siz yollara geri dönün diye değil, bu işi yaptığında alacağı para için

dönem

1723 Adam Smith doğar.

1798 Thomas Malthus'un *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*'si yayımlanır.

1803 Jean-Baptiste Say, ekonomide hiçbir zaman talep azlığının olamayacağını savunur.

tamir eder. Öğle yemeğinde size hizmet eden garson da aynı sebepten bunu yapar – yoksa siz acıktınız diye değil. Ayrıca size hizmet ederken de kibar olduğundan değil restorana müşteri çekmek amacıyla gülümser.

Ekonomide paranın rolü büyük olsa da, teşvik tedbirleri sadece parayla sınırlı değildir. Kadınlar ve erkekler romantik bir akşam yemeğine çıkmadan önce hazırlanmaya fazladan vakit ayırırlar çünkü aşkın teşviki büyüktür. İyi maaşlı fakat uzun saatler gerektiren bir işi geri çevirebilirsiniz çünkü boş zamanın teşviki size cazip gelebilir.

Her şeyin arkasında gizli teşvikler de vardır. Mesela, pek çok süpermarket müşterilerine alışverişlerinde indirim sağlayacak promosyon kartları verir. Müşteri, o süpermarket zincirinde alışveriş etmeye teşvik edilir; bu da süpermarket için daha fazla satış demektir. Fakat süpermarket için önemli olan bir teşvik de bu tip kartların müşterilerin satış profillerini izlemeyi sağlamasıdır. Market bu sayede hem raflara ne yerleştireceğini öğrenir hem de müşterilere özel kampanyalarla daha çok para kazanabilir. Hatta müşterinin alışveriş alışkanlıklarını dış pazarlama ajanslarına bile satabilir. Görünmez el sayesinde (bkz. 1. Bölüm), teşvikleri takip eden müşteri de süpermarket de kazançlı çıkar.

Tartışmalı bir konu olsa da, fedakâr davranışlar bile rasyonel ekonomik tercih olarak değerlendirilebilir. İnsanlar iyi oldukları için mi yoksa duygusal mükâfat (görevi yerine getirmenin verdiği tatmin) için mi hayır kurumlarına yardım yapar? Aynı şey organ bağışçıları için de söylenebilir. Davranışsal iktisat, insanların mükâfatlara çok beklenmedik tepkiler verdiği örnekler sunmuş olsa da (bkz. 46. Bölüm), tercihlerin pek çoğu basit teşviklere dayandırılabilir.

"Ne derseniz deyin, teşvikler insanı daha çok çalışmaya itiyor."
Nikita Krushchev

1817

David Ricardo'nun *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine* eseri yayımlanır.

1871

Carl Menger, marjinal faydanın temel ilkesini açıklayarak, teşvik tedbirleri üzerine incelemelerde çığır açar.

1890

Alfred Marshall'ın *Ekonominin Prensipleri* eseri yayımlanır.

Sağlıklı Teşvikler

AIDS'in Afrika'da yayılmasını engellemek için yeni bir yaklaşımda teşviklerin öneminden faydalanıldı. Afrika'da insanları cinsel yolla bulaşan hastalıklar konusunda eğiterek ve onlara prezervatif dağıtarak AIDS'in yayılmasını önleyemeyen Dünya Bankası, alışılmadık bir yönteme başvurdu. Tanzanya'daki 3 bin kadına ve erkeğe, korunarak cinsel ilişkiye girmeleri için 1,8 milyon dolarlık bir fon (parasal teşvik) ayırdı. Tanzanyalılar, düzenli olarak test olup, cinsel yolla bulaşan hastalık kapmadıklarını kanıtlarsa bu teşvikten yararlanacaktı. Bu plana "tersine fuhuş" adı verildi.

Bu "koşullu para transferleri" Latin Amerika'da da fakir ebeveynleri sağlık ocaklarına gitmeye ve çocuklarını aşılatıp okula yollamaya teşvik ediyor. Üstelik bu yöntemler diğer yöntemlerden daha ucuza mal oluyor.

Bu teşvikler her zaman maddi olmasa da, iktisatçılar genelde, aşk ve şöhret yerine, paraya odaklanır çünkü paranın miktarını belirlemek kendine güven veya mutluluğun miktarını belirlemekten çok daha kolaydır.

Hükümet ve teşvikler Ekonominin darboğazda olduğu zamanlarda, hükümetler genelde vatandaşların vergilerini kısar. 2008 finansal krizinden sonraki resesyon esnasında da böyle yapıldı. Burada amaç, insanları harcamaya teşvik ederek, ekonomik yavaşlamayı engellemektir.

Fakat insanlar havucu takip ettikleri kadar sopadan da kaçarlar. Bu yüzden hükümetler caydırıcı tedbirler kullanarak vatandaşları kurallara uymaya yönlendirir. Bunun en belirgin örnekleri, park yasağı ve trafik suçları için arttırılan cezalardır. Diğer örnekler, Amerika'da "günah vergisi" –sigara ve alkol gibi zararlı maddeler için alınır– olarak anılan vergiler ve çevreyi kirleten petrol ve atıklar için koyulan çevre vergileridir. İşin ironik yanı, bu tip vergilerin hükümetlerin en büyük gelir kaynağı olmasıdır. Teşvikler ve caydırıcı tedbirler o kadar güçlüdür ki, tarih, hükümetlerin bireysel çıkarların doğal dinamiğini önleme çabaları yüzünden ortaya çıkan krizlerle doludur.

Gıda fiyatlarının fırladığı ve hükümetlerin bunu kontrol etmeye çalıştığı pek çok örnek vardır. Görünen amaç, fakir ailelerin besine erişimini kolaylaştırmaktır fakat bu tip politikalar hep başarısız olur. Hatta daha az gıda üretilmesine bile yol açar. Fiyat kontrolleri, çiftçileri üretmeye iten teşvikleri azaltır. Onlar da ya işi bırakır ya da daha az üreterek sadece kendi ailelerinin geçimini sağlamaya başlar.

Yakın zamanda yaşanan en berbat örnek, 1971 yılında ABD Başkanı Richard Nixon'ın kendi içgüdülerine ve danışmanlarının öğütlerine rağmen fiyat ve ücret kontrolü uygulamasıdır. Bu politika, büyük bir ekonomik darboğaz ve yüksek enflasyona yol açmıştır. Yine de Nixon yönetimini kontrol uygulamaya teşvik eden önemli etkenler vardır: Seçime yaklaşılıyordur ve bu uygulamaların nahoş etkilerinin ortaya çıkması zaman alacaktır. Kısa vadede, halk bu plandan hoşlanır ve Nixon 1972 Kasım'ında büyük farkla seçilerek yeniden başkan olur.

Bir diğer örnek de komünist Sovyet Rusyası'nın deneyimidir. Merkezi Planlama Teşkilatı gıda fiyatlarını kontrol ettiği için, çiftçileri toprakları ekmeye teşvik eden pek fazla bir şey yoktur. Ülke çapında pek çok insan açlık çekerken verimli topraklar boş durur.

Bu gibi örneklerden çıkarılacak ders, ekonomide bireysel-çıkarın en güçlü etken olduğudur. Hayatımız boyunca bir teşvikten diğerine savruluruz. Bunu göz ardı etmek, insan doğasının en temel özelliğini unutmaktır.

» fikrin özü
İnsanlar teşviklere olumlu yanıt verir

06 İşbölümü

İspanyol adam önündeki muazzam manzaraya baktı ve hayranlıkla iç çekti. 1436'da Venedik'e, bu İtalyan şehrinin savaş gemilerini nasıl silahlandırdığını görmeye gelmişti. Memleketinde bu iş çok zahmetliydi ve günler sürüyordu, ama burada gözlerinin önünde Venedikliler bir saatten az sürede gemileri donatabiliyordu. Peki ama bunu nasıl başarıyorlardı?

İspanya'da gemiler rıhtımlara bağlanıyor ve işçi yığınları onu cephane ve yedeklerle donatıyordu. Venedik'te ise gemi kanala çekiliyor ve farklı silah ve cephane üreticileri, gemi geçerken mallarını güverteye indiriyordu. Ağzı açık kalan İspanyol turist süreci günlüğüne not aldı. İşbölümündeki en ideal örneği gözlemlemişti: Dünyanın ilk montaj hatlarından birinin işleyişine tanık olmuştu.

Altta yatan fikir basitçe, işi bölerek ve her birimizin en iyi yaptığı işte uzmanlaşmasıyla daha fazla, daha iyi üretebileceğimizdir. İşbölümü aslında binlerce yıldır kullanılıyor. Antik Yunan'da çok bilinen bir yöntemdi; Adam Smith zamanının fabrikalarında mevcuttu. Fakat ancak 20. yüzyılın başlarında Henry Ford ve onun Model-T arabasıyla mükemmel formunu aldı.

İşbölümü, ilk Sanayi Devrimi'ni başlatmakta etkili oldu, farklı ülkelerin, verimliliklerini ve servetlerini arttırmasını sağladı. Bugün aklınıza gelebilecek her ürün işbölümü yöntemiyle üretilir.

İmalatın Karmaşıklığı Basit bir kurşun kalem düşünün. İmalatı pek çok farklı aşama içerir: tahtanın kesilmesi, grafitin madenlerden

dönem

İÖ 360

Platon, *Devlet* eserinde uzmanlıktan bahseder.

1430

Venedik cephaneliği – standart parçalar ve montaj hattı teknikleri

Büyük ölçekli işbölümü

İşi bölmek, hem küçük hem büyük ölçekte mantıklıdır. Örneğin toprak yoğunluğu ve yağış miktarı açısından buğday ekmeye elverişli bir bölge düşünün. Fakat bölgede yaşayanlar sık sık toprağı nadasa bırakıyor çünkü hasat zamanı yeterli buğday toplayamıyorlar. Komşu bölgede ise insanlar kılıç ve alet bilemekte uzman, fakat topraklar verimsiz olduğundan sıklıkla aç kalıyorlar.

İşbölümü mantığına göre iki bölge de iyi oldukları alanda uzmanlaşıp, kendi üretemediklerini ithal etmelidir. Bu sayede her iki bölgede de kendilerine yetecek kadar besin ve alet olacaktır.

çıkarılması ve şekillendirilmesi, damgalanması, verniklenmesi, silgi eklenmesi. Tek bir kalemin üretilmesinde pek çok elin emeği vardır. Ekonomik Eğitim Vakfı'nın kurucusu Leonard Read'in kısa ama ilham verici eseri *Bendeniz, Kurşun Kalem*'de (1958) şöyle yazar: "Basit mi? Yine de dünya üzerindeki tek bir insan bile beni nasıl yapacağını bilmez. Gerçek dışı gözüküyor, değil mi? Üstelik de her sene Amerika'da benden 1,5 milyara yakın üretildiği düşünülünce."

Adam Smith zamanına kadar işbölümü basit bir kuramla açıklanmıyordu. Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*'nde, meşhur iğne fabrikası örneğini verir. Bu, 18. yüzyıl İngiltere'sinde elle küçük iğne imal eden bir fabrikadır. Sıradan bir adamın evinde günde bir iğne bile yapmasının zor olduğunu söyleyen Smith, iğne fabrikasında işin çeşitli uzmanlar arasında bölüştürüldüğünü söyler:

> İşçinin biri teli çekip gerer; bir başkası bunu düzeltir; bir üçüncüsü keser; bir dördüncüsü ucunu sivriltir; bir beşincisi baş geçebilmesi

1776

Adam Smith iğne fabrikası örneği vererek işbölümünü anlatır.

1913

Henry Ford ve montaj hattı – otomobil üretiminin otomatikleşmesi

"Tek bir insan olduğunda iş yoktur. İş, işbölümüyle başlar."
Marshall McLuhan,
Kanadalı medya kuramcısı

> için tepesini ezer. Başı yapmak, iki-üç ayrı işlemi gerektirir... İğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür.*

Smith'e göre, 10 kişilik bir fabrikada insanlar, işbölümü sayesinde, günde 48 bin iğne üretebilir. Bu da üretkenlikte yüzde 400 binlik bir artış demektir. Bu şekilde çalışarak ekip, kendini oluşturan bireylerin yapabileceğinin toplamından çok üretim yapar.

Elbette bu, yüzyıl önce Henry Ford tarafından yaratılan fabrikanın da prototipidir. Ford, yapılan otomobilin farklı işçi ekiplerinin önünden geçeceği, bu işçilerin her birinin ona yeni bir parça ekleyeceği bir montaj hattı tasarlar. Böylelikle rakiplerinin bir otomobil yapmak için harcadığı para ve zamanın çok daha azını harcayarak otomobil üretebilir.

Gücünü bilmek Fakat işbölümü burada bitmez. Bir şirket düşünün; şirketin müdürü idarede, yönetimde, muhasebede, pazarlamada ve bina temizliğinde çalışanlardan çok daha iyi olsun. Tüm bu görevler içinden kendisi için en kârlısını seçip, diğerleri için başkalarını görevlendirir.

Aynı şekilde, bir otomobil üreticisinin, koltuklardaki deriden ses sistemine, aracın her parçasını kendisi yapması çok anlamsız olur. Bazı işleri (veya hepsini) uzman şirketlere bırakmak, parçaları onlardan temin edip sonra monte etmek daha kârlıdır.

---

* Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul, 2006. Çev: Haldun Derin. S. 6

Smith bu fikri bir adım öteye taşıyarak işbölümünün yalnızca farklı bireyler arasında değil, farklı şehir ve ülkeler arasında da olmasını önerir.

Bölünmenin tehlikeleri İşbölümüne ilişkin bazı sorunlar da vardır. Bunlardan ilki –ki işten çıkarılan pek çok kişi buna şahittir– talep edilmeyen bir zanaat üzerinde uzmanlaşan birinin başka iş bulmasının zorluğudur. Yüz binlerce otomobil işçisi, maden işçisi, çelik işçisi, vb. geçtiğimiz yıllarda çalıştıkları fabrikalar kapanınca uzun süre işsiz kaldılar. İkincisi, bir fabrika tamamen tek bir insana veya bir grup insana bağımlı hale gelebilir. Bu da o insanların tüm süreç üstünde, dilerlerse kötüye kullanabilecekleri bir güce sahip olmalarına yol açar.

Üçüncüsü, bireyin tek bir meslekte ve uzmanlıkta yoğunlaşması onu giderek daha isteksiz hale getirebilir. Tek bir işi tüm gün tekrarlamak Smith'in "zihinsel sakatlanma" diye tabir ettiği duruma yol açar. İnsanların zihinsel yetilerini geriletir ve onları birbirinden yabancılaştırır. Karl Marx da bunda hemfikirdir. Hatta Marx bu yüzden *Komünist Manifesto*'da işçilerin giderek daha umutsuz hale gelip sonunda onları bu hale getiren patronlara isyan edeceğini öngörür.

Yine de işbölümünün yol açtığı yabancılaşma, sağladığı inanılmaz kazançlarla karşılaştırılmalıdır. İşbölümü modern ekonomilerin bu kadar büyüyüp gelişmesinin sebeplerindendir ve iktisadi mantığın en önemli parçalarından biridir.

» fikrin özü
Becerilerinize odaklanın

07 Karşılaştırmalı Üstünlük

Piyasa ekonomisinin dayandığı iki amentü şöyle özetlenebilir: İlki, görünmez el, bireysel çıkar arayışlarının toplamının toplum yararına olacağını ifade eder (bkz. 1. Bölüm); ikincisi, ekonomik büyüme sıfır toplamlı oyun değildir yani bir tarafın kaybı diğerinin kazancı olarak görülemez. Bu iki amentü, özellikle de ikincisi, mantık dışı görülür. İnsan doğası gereği, biri zenginleşirken, şişmanlarken veya daha sağlıklı hale gelirken, diğerinin fakirleştiğini, zayıfladığını veya hastalandığını düşünürüz.

Portekiz ve İngiltere gibi iki ülkeyi ele alalım. Birbirleriyle şarap ve kumaş ticareti içinde olsunlar. Portekiz her ikisinin üretiminde de İngiltere'den daha başarılı olsun. Kumaşı İngiltere'nin yarısına, şarabı da beşte birine mal ediyor.

Ekonomik tabirle, Portekiz her iki malın üretiminde *mutlak üstünlüğe* sahip. Görünürde işbölümü kuralı –yani iyi olduğun konuda uzmanlaşmak– burada bir çözüm sunmuyor. İngiltere'nin rekabeti kaybedeceği, yavaş yavaş servetini yitireceği varsayılabilir. Fakat durum böyle değildir.

Bu örnekte, İngiltere tüm kaynaklarını kumaş üretmek, Portekiz de şarap üretmek için kullanırsa, beraber daha fazla kumaş ve şarap üretmeyi başarırlar. O zaman Portekiz fazla şarabını İngiliz kumaşıyla takas edebilir. Çünkü bu örnekte, İngiltere'nin şarap üretimine (Portekiz'in şarap üretimi çok daha etkindir) kıyasla kumaş üretiminde *karşılaştırmalı üstünlüğü* vardır. Karşılaştırmalı üstünlüğün babası David Ricardo, 1817'de yayımlanan çığır açan eseri *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*'nde bu örneği kullanır. İlk

dönem

1776

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı yayımlanır.

1798

Thomas Malthus'un *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*'si yayımlanır.

başta bu fikir mantıksız görünür, çünkü insanlar rekabete girince, kazanan ve kaybeden taraflar olur. Fakat karşılaştırmalı üstünlük kanununa göre, ülkelerin birbirleriyle ticareti iki taraf için de kazançlı olabilir.

Karşılaştırmalı Üstünlük Nasıl İşler?

İki eş büyüklükte ülke ele alalım: A ve B. Ayakkabı ve mısır ticareti yapıyorlar ve A ülkesi her ikisinde de daha verimli. A ülkesi saatte adam başı 80 kile mısır üretirken, B ülkesi 30 kile üretiyor; A ülkesi saatte adam başı 25 ayakkabı üretirken, B ülkesi 20 üretiyor. O halde B ülkesinin ayakkabı üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü var. İki ülke iki ürünü de üretirse aşağıdaki tablo elde edilir:

	A ülkesi adam saat	A üretim	B ülkesi adam saat	B üretim
Mısır	600	48.000 (600x80)	600	18.000
Ayakkabı	400	10.000 (400x25)	400	8.000

Toplam üretim: 66.000 kile mısır ve 18.000 ayakkabı

Eğer A ülkesi mısır üretimine, B ülkesi de ayakkabı üretimine yoğunlaşırsa aşağıdaki tablo ortaya çıkar:

	A ülkesi adam saat	A üretim	B ülkesi adam saat	B üretim
Mısır	1.000	80.000	0	
Ayakkabı	0		1.000	20.000

Toplam üretim: 80.000 kile mısır ve 20.000 ayakkabı

İki ülke de fazladan çalışmadan, sadece karşılaştırmalı üstünlüğü olan ürüne yoğunlaşarak toplamda daha fazla üretmiş olur ve ikisi de kazançlı çıkar.

Karşılaştırmalı üstünlüğün işlemeyeceği tek durum, bir ülkenin hem iki ürünü daha verimli olarak ürettiği hem de ikisinin üretiminde de aynı oranda daha verimli olduğu zaman gerçekleşir. Pratikte ise bu olasılık dışıdır.

1817

David Ricardo'nun *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine* eseri yayımlanır.

1945

İkinci Dünya Savaşı sonrası serbest ticaret daha fazla teşvik edilir.

"Bana sosyal bilimlerde hem doğru hem de önemsiz olmayan tek bir sav söyleyin."
Stanislaw Ulam, matematikçi

Bunun sebebi, her ülkenin sınırlı sayıda vatandaşı olmasıdır. Ülkenin vatandaşları belli bir göreve ancak sınırlı bir zaman ayırabilir. Teoride, Portekiz bir şeyi İngiltere'den daha ucuza üretiyor olsa bile, her şeyi daha ucuza üretemez. Kumaşı üretmeye harcayacağı zaman, şarap veya başka bir şey üretmekte kullanacağı zamana mal olur.

Karşılaştırmalı üstünlük genelde uluslararası ekonomide kullanılsa da, küçük ölçekte de önemli bir kavramdır. İşbölümü ile ilgili olan kısımda (bkz. 6. Bölüm) yönetimden binayı temizlemeye kadar her işte, elemanlarından daha becerikli bir işadamı örneğinden bahsetmiştik. Karşılaştırmalı üstünlük kanunu sayesinde zamanını neden kendisine daha çok para getirecek (yönetim) göreve harcayıp, daha az kârlı işleri elemanlarına bıraktığını açıklayabiliriz.

Her zaman serbest ticaret mi? Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük kuramı, serbest ticaret savlarını –yani ithal mallara uygulanan vergi ve kısıtlamaların kaldırılmasını– desteklemek için kullanılır. Sınırları kapamak yerine diğer ülkelerle, hatta mal ve hizmet üretiminde çok daha etkin olanlarla bile, serbest ticaret yaparak daha fazla kâr edileceği düşünülür.

Hillary Clinton ve ünlü iktisatçı Paul Samuelson'un da aralarında olduğu bir grup insan, Ricardo'nun fikirlerinin bugünün sofistike ekonomik dünyasına kolayca uygulanamayacağını savunur. Özellikle, Ricardo'nun kuramını geliştirdiği 19. yüzyılda, insanların sermayelerini (varlık ve nakitlerini) bir yerden başka bir yere taşımasını kısıtlayan mekanizmalar olduğunun altını çizerler. Bugün durum farklıdır; bir işadamı klavyesindeki tek bir tuşla milyarlık varlığını dünyanın bir tarafından diğerine taşıyabilir.

General Electric şirketinin eski başkanı Jack Welch, "her fabrikanın bir duba üstünde" olması gerektiğinden bahsederdi. Yani fabrikalar insan, malzeme ve vergi masrafının en düşük olduğu yerlere kolayca taşınabilmeliydi. Bugün, bu senaryo gerçek oldu. Şirketler, Ricardo'nun zamanının aksine,

"Karşılaştırmalı üstünlük. Bir matematikçiye bunun mantıksal olarak doğru olduğunu kanıtlamaya gerek yok. Önemsiz olmadığının kanıtı da bu doktrini anlayan veya anlatıldıktan sonra ona inanan binlerce önemli ve akıllı insandır."
Stanislaw Ulam'a cevaben Paul Samuelson, Amerikalı iktisatçı

belli bir millete bağlı değil; insanları ve nakitleri istedikleri yere nakledebilir. Bazı iktisatçılar, bunun ücretlerde hızlı bir düşüşe yol açtığını ve bu yüzden bazı ülkelerin vatandaşlarının diğerlerinden daha kötü durumda yaşadığını savunur. Buna karşı sav ise, işleri başka ülkelere yollayan ülkenin, şirketlerin elde ettiği kârın yatırımcılar arasında paylaşımı ve dükkânlardaki fiyatların düşmesi sayesinde yine kazanç sağladığını savunur.

Diğerleri karşılaştırmalı üstünlüğün basit bir teori olduğuna, her şeyden öte piyasanın gerçekten kusursuz biçimde rekabetçi olduğunu (gerçekte yerel ekonomi politikaları ve tekeller rekabeti engeller), tam istihdam olduğunu, işlerini kaybeden işçilerin kolayca üretken olabilecekleri başka işler bulabileceklerini varsaydığına dikkat çeker. Bazıları, ülkelerin, karşılaştırmalı üstünlük kuramının önerdiği gibi, belli bir endüstriye yoğunlaşmasının ekonomik çeşitliliği azaltacağından yakınır. Çeşitlilik azalınca, ülkeler herhangi bir değişime karşı hassas hale gelir. Mesela ürettikleri mala olan talebin azalması durumunda zor duruma girerler. İhracatın yüzde 60'ını kahvenin oluşturduğu Etiyopya'nın ekonomisi, azalan talep veya kötü bir hasat durumunda zayıflayabilir.

Yine de pek çok iktisatçı, karşılaştırmalı üstünlüğün en temel ve en önemli ekonomik fikirler arasında yer aldığını savunur. Dünya ticareti ve küreselleşmenin altında bu fikir yatar. Milletlerin içe kapanmak yerine dışa açılarak daha zenginleşeceğini kanıtlar.

» fikrin özü
Uzmanlaşma + Serbest Ticaret = Herkes Kazanır

08 Kapitalizm

Francis Fukuyama için "tarihin sonunun" geldiği andı. Doğu Avrupa ve ötesindeki milyonlar için daha önce görmedikleri kadar özgürlük ve refah umudu oldu. David Hasselhoff'un kısa müzik kariyerindeki en büyük konserdi. Berlin Duvarı'nın yıkılışı pek çok insan için farklı anlamlar taşıdı.

Ama o tarihi anın en önemli sonucu ekonomilerin yapısı ve yönetilişine dair oldu. Pek çok gözlemci için Sovyet Rusya'nın çöküşü, ülke yönetmenin, ülkeyi refaha kavuşturmanın ve vatandaşlarını mutlu etmenin en iyi yolunun piyasa ekonomisi olduğunu kanıtladı. Bu, kapitalizmin zaferiydi.

Kapitalizm, muhtemelen ekonomideki tüm diğer modellerden çok daha fazla eleştiri almıştır. İsmi bile aslında 19. yüzyılda sosyalistler ve Marksistler tarafından, modern ekonomik hayatın sakıncalı özelliklerini –sömürü, eşitsizlik ve baskı vb.– yermek amacıyla verilmişti. İlk zamanlarında, kilise tarafından da eleştirildi çünkü kâr ve para arayışının dini öğretiyle çeliştiği düşünüldü. Bugün hâlâ süren eleştirilerde, eşitsizlik yarattığı, işsizlik ile istikrarsızlığa ve ani yükseliş ve düşüşlere yol açtığı fikirleri savunulur.

Melez sistem Kapitalizm, sermayeye (mal ve hizmet üretiminde yer alan şirketler, araçlar ve yapılar) devletin değil bireylerin sahip olduğu sistemdir. Şirketlerin hisselerini alan ve tahvil karşılığı kaynak sağlayan halk, böylece bu şirketlerin sahibidir. Bazen insanlar bunu dolaysız biçimde yapar; çoğunlukla insanlar adına emeklilik fonları aracılığıyla yatırım yapılır. Büyük ekonomilerde, neredeyse her vatandaş, farkında olmasa da emeklilik fonları aracılığıyla büyük şirketlerde hisse sahibidir. Yani, şirketlerin para kazanması herkesin çıkarınadır.

dönem

1000'ler — Feodalizm yerleşiyor.

1500'ler — Merkantilizm yayılıyor.

Pek çok ekonomi ders kitabı kapitalizmi tanımlamaya zahmet etmez. Bu aslında anlaşılabilir bir durum olabilir. Komünizm gibi görece daha saf ve tek boyutlu sistemlere kıyasla kapitalizm melezdir. Karmaşıktır ve pek çok yüzü vardır; diğer pek çok sistemden unsurları kendine uyarlar ve kesin bir tanımla açıklamak zordur. Ayrıca dünyadaki pek çok ülkenin ekonomik sistemi olduğu için tanımlamak gereksiz görünebilir.

Ekonomi, hükümetler yerine insanların egemenliğinde olduğu için, kapitalizm ve serbest piyasa el ele yürür. Ama bunun ötesinde, kapitalist ekonomi pek çok farklı kılığa bürünebilir.

Aslında bugün kapitalist ekonomi olarak tanımladığımız ülkeler –Amerika, İngiltere, Avrupa'daki ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler– "karma ekonomi" olarak tanımlanabilir. Yani bu ekonomilerde serbest piyasa ve hükümet müdahaleleri beraber yürür. Tamamen serbest olan, Fransızca *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar) denilen türde ekonomiler hiçbir zaman var olmamıştır. Hatta eğer bu fikre tarihsel olarak bakarsak, pek çok lider ekonominin birkaç yüzyıl öncesine göre biraz daha az serbest olduğunu görürüz.

Tekeller ve Diğer Sorunlar

Kapitalizmi eleştirenler, onun *tekel* (yani bir sanayinin tek bir şirket tarafından kontrolü), *oligopoli* (yani küçük bir grup şirketin tekel paylaşması) ve *oligarşi* (yani ekonomilerin küçük bir grup güçlü insan tarafında yönetilmesi) eğilimlerinden bahseder. Bu, tüketicinin pek çok alternatif sahibi olduğu ve şirketlerin müşteri kazanmak için yarıştığı kusursuz rekabet fikrine ters düşer.

Tekeller sağlıklı ekonominin önünde büyük bir engeldir. Hükümetler şirketlerin kartelleşmemesi ve tüm bir sanayiye hâkim olacak kadar büyümemesi için çok çaba sarf eder. Rekabet noksanlığında, tekellerin, istediği yüksek fiyatları dayatması büyük bir sorundur. Böylece maliyeti azaltarak daha verimli hale gelmek zorunda kalmazlar ve böylece yaratıcı yıkım teorisinin dışında kalırlar (bkz. 36. Bölüm).

Kapitalizmin evrimi En ilkel biçimiyle kapitalizm, Orta Çağ Avrupa'sında feodal sistem olarak gelişti. Bu sistemde tarım işçileri, toprak sahibi

1800'ler

Sanayi Devrimi kapitalist çağı başlatıyor.

1989

Berlin Duvarı yıkılıyor, eski komünist ülkelerde kapitalizm yayılıyor.

"Kapitalizme içkin kötülük, nimetlerinin eşit paylaşılmamasıdır; sosyalizme içkin erdem sefaletin eşit dağıtılmasıdır."
Winston Churchill

soylular için çalışıyordu. Bu, 16. yüzyılda *merkantilizme* dönüştü. Merkantilizm, kapitalizmin ilkel bir öncüsüdür. Farklı milletler arasında ticaret ve Avrupalıların Amerika kıtasının zengin kaynaklarını keşfetmesiyle gelişmiştir. Bu ticaret yollarını işletenler inanılmaz derecede zengin olmuş ve tarih boyunca ilk defa, insanlar zengin bir kral veya aristokratın himayesine girmeden kendileri para kazanmaya başlamıştır.

Bu kritik bir tezahür anıdır. Adam Smith, merkantilizmin çeşitli detaylarını eleştirse de, onu itekleyen güç (yani bireylerin birbirleriyle ticaret yaparak kâr etmesi) *Milletlerin Zenginliği*'nde benimsediği kapitalizmin temel ilkelerinden biridir. O zamanlar, tüccarlar devletler tarafından bugüne oranla daha fazla şımartılıyordu. Tekel kurmalarına izin veriliyordu ve hükümetlerin koyduğu ithalat vergileri ile korunuyorlardı. Lakin 200 sene boyunca evrilen yasal yapılar –özel mülkiyet, anonim şirket– ve kâr ile rekabet ilkeleri modern kapitalizmin temelini oluşturdu.

19. yüzyılda tüccarlar önde gelen servet üreticileri olmaktan çıktı. Pek çok kişinin serbest piyasanın altın çağı olarak gördüğü bu çağda, onların yerini sanayi ve fabrikatörler aldı. Amerika ve İngiltere'de bugüne kıyasla piyasa ve ticaretle ilgili çok daha az kısıtlama ve hükümet müdahalesi vardı.

Fakat bazı sanayilerin tekelleşme eğilimi ve 1930'lardaki Büyük Buhran'ın ekonomik ve toplumsal travması (ve İkinci Dünya Savaşı) hükümetleri ekonomiye daha çok müdahale etmeye itti. Bazı sektörler devletleştirildi ve refah devleti adımları atıldı. Tam 1929 Wall Street çöküşü öncesi, Amerikan hükümetinin harcamaları, ülkenin ekonomik üretiminin onda birinden azına eşitti. Kırk sene sonra ise üçte birine çıkmıştı. Bugün yüzde 36'dır ve yükseliş çizgisindedir. Bunun sebeplerini, Keynesçilik ile ilgili olan gelecek bölümden öğrenebilirsiniz.

Geçen yüzyılda kapitalizmin hikâyesi, hükümetin ne kadar harcaması ve müdahale etmesi gerektiği tartışmaları ekseninde ilerledi.

Kapitalizm ve demokrasi Kapitalist sistemin, politika ve özgürlük için önemli sonuçları vardır. Demokrasinin kapitalizme içkin olduğu savunulur. Görünmez el vasıtasıyla, girişimcileri çok çalışmaya teşvik ederek, bireylerin çıkarlarını devlet kararlarının üstünde tutarak ve hissedarların şirketleri kontrol etmesine izin vererek, bireysel demokratik hakları ve seçim haklarını, tepeden inme sistemlerden daha iyi korur. Kapitalist olmayan ülkelerin çoğunun seçim yapılmayan diktatörlükler olması tesadüf değildir. Çin örneği için de, ülkenin serbest piyasayı kabulünün demokrasiye önayak olacağına dair yaygın bir görüş vardır.

Demokratik ülkelerde devlet müdahalesi ve bireysel haklar arasında sürekli bir gerilim olması gibi kapitalizmin bazı vatandaşlara haksızlık ederken bazılarını orantısız olarak zenginleştirdiğine dair önemli tartışmalar da vardır. Fakat alternatif sistemlere göre kapitalist sistemde ekonomilerin daha zengin ve sağlıklı olduğuna, daha hızlı geliştiğine ve gelişmiş teknolojiler ürettiğine, daha sakin bir politik atmosfer yarattığına katılmayacak çok az iktisatçı vardır. Berlin Duvarı yıkılıp Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, kapitalizmin Batı ülkelerine, komünizmin eski blok ülkelerine bıraktığından daha sağlıklı bir yapı bıraktığı net olarak görülmüştür. Pek çok iktisatçı, yadsınamaz kusurlarına rağmen kapitalizmin, modern ve gelişen bir ekonomi için en iyi araç olduğunu savunmaya devam ediyor.

"Tarihten, kapitalizmin politik özgürlük için bir koşul olduğu sonucunu çıkarabiliriz."
Milton Friedman

» fikrin özü
Ekonomiyi yönetmek için kötünün iyisi

09 Keynesçilik

Keynesçi ekonominin kalbinde mali politikaların (hükümet harcamaları ve vergiler) ekonomiyi kontrol edecek bir araç olarak kullanılması yatar. Bu fikir, 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olan İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes tarafından benimsendi. Keynes'in fikirleri modern dünya ekonomisini şekillendirdi. Keynes hâlâ saygı görüyor ve takip ediliyor.

Keynes'in 1936'da yayımlanan başyapıtı *Genel Teori (İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi)*, Büyük Buhran'a cevaben yazılmıştı. Hükümetlerin, önceden göz ardı ettikleri bir görevi olduğunu savundu. Bu görev, travma zamanlarında ekonomiyi hayatta tutmaktı. Kitap, Fransız Jean-Baptiste Say'in (1767-1832) "arz kendi talebini yaratır" fikrini eleştirmek amacıyla yazılmıştı. Say'in fikrine göre ekonominin genelinde mal üretimi kendi başına talep yaratmaya yetiyordu.

Ekonomiyi yeniden canlandırmak Büyük Buhran'a kadar, ekonominin büyük ölçüde kendi kendini düzenlediği varsayımı kabul görüyordu. Kendi haline bırakılan görünmez el (bkz. 1. Bölüm) istihdamı ve ekonomik verimi optimum seviyeye çıkaracaktı. Keynes buna şiddetle karşı çıkar. Ekonomik gerileme dönemlerinde, talepte azalmanın, ciddi bir krizle ekonomide küçülmeye yola açacağını ve işsizliği arttıracağını savunur. Hükümetin görevi, ekonomiyi yeniden canlandırmaktır. Hükümet bunu borçlanarak ve bu parayı kamu sektöründe istihdam yaratmaya, altyapı projelerine (mesela yol, demir yolu, hastane ve okul yapımı) nakit aktararak yapabilir. Faiz oranlarında düşüş, yeterli olmasa da, ekonomiyi biraz da olsa canlandırabilir (bkz. 18. Bölüm).

dönem

1929

Wall Street'teki krizle hisse değerleri düşer, Büyük Buhran başlar.

1933

Franklin D. Roosevelt Yeni Düzen'i –Buhrana karşı hükümetin uygulayacağı bir dizi politikayı– açıklar.

1936

Keynes *Genel Teori (İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi)* kitabında hükümetlerin resesyon dönemlerinde borçlanmaları gerektiğini savunur.

JOHN MAYNARD KEYNES 1883-1946

John Maynard Keynes nadir görülen bir vakaydı: kuramlarını uygulama şansı olmuş bir iktisatçı. Arkadaşları ona Maynard diye hitap ederdi. Hayatı boyunca saygı duyulan bir entelektüel olmuştu, Virginia Woolf ve E. M. Forster gibi yazarların dahil olduğu Bloomsbury grubunun üyesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Maliye Bakanı'na danışmanlık yaptı, fakat asıl ün savaştan sonra geldi.[4] Büyük bir öngörüyle Versay Antlaşması'nın Almanya'da hiper-enflasyona ve daha büyük bir savaşa yol açabileceğini söyledi. Tarih onu haklı çıkardı.

Keynes borsada bir servet yaptı ama çoğunu 1929 çöküşünde kaybetti. Kur üzerine spekülasyonlarıyla bazen kazandı bazen kaybetti.

Keynes ölmeden önce –İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra–, Amerika'dan yüklü bir finansmanı garantileyerek IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası'nın temellerini attı. Bu iki kurum sonraki yıllarda modern ekonomiye şekil verdi.

Keynes'e göre hükümetin yapacağı ekstra harcamalar ekonominin geneline yayılır. Örneğin yeni bir otoyol yapımı, inşaat şirketleri için iş yaratır. O şirketin çalışanları yemek, ürün ve hizmet için para harcar bu da ekonominin krize girmesini engeller. Keynes'in savındaki anahtar, çoğaltan fikridir.

Diyelim ki, Amerikan hükümeti, gemi yapım şirketi Northrop Grumman'a 10 milyar dolarlık uçak gemisi sipariş etmiş olsun. Bunun etkisinin ekonomiye 10 milyar dolarlık aktarım olduğunu düşünebilirsiniz. Oysa çoğaltan savına göre etkisi çok daha büyük olacaktır. Northrop Grumman daha fazla insan işe alacak, daha çok kâr edecek, işçiler paralarını tüketim ürünlerine harcayacak. Toplam ekonomik verim, ortalama bir tüketicinin "tüketme eğilimine" bağlı olarak, ilk başta aktarılan paradan çok daha fazla artacak.

Eğer 10 milyar dolar, Amerikan ekonomik verimini 5 milyar dolar arttırdıysa, çoğaltan 0,5'tir, 15 milyar dolar arttırdıysa, çoğaltan 1,5'tir.

1970'ler

Batı ülkelerinin enflasyonla mücadelesinde Keynesçilik gözden düşer.

2008

Dünya hükümetleri resesyonla mücadele ederken Keynesçi fikirler geri döner.

"Şimdi hepimiz Keynesçiyiz. Makro iktisatçıların yaptığı pek çok şey *Genel Teori*'deki fikirlere dayanır; Keynes'in sunduğu çerçeve bugün hâlâ geçerlidir."
Paul Krugman, Amerikalı iktisatçı

Altı temel prensip Eski başkan danışmanı Alan Blinder'a göre, Keynesçiliğin arkasında altı temel prensip yatar.

1. Keynesçiler, ekonominin hem kamusal hem de özel sektör kararlarından etkilendiğini ve bazen dengesiz davrandığını savunurlar.
2. Kısa dönem, bazen uzun dönemden daha önemlidir. İşsizlikteki kısa dönemli artışlar, uzun vadede daha çok zarara yol açabilir, çünkü ülke ekonomisinde kalıcı hasar yaratabilir. Bu, Keynes'in meşhur "Uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız" sözlerini hatırlatır.
3. Ücretler ve özellikle de maaşlar arz ve talep değişikliklerine çok yavaş cevap verir. Bu da işsizliğin ekonominin gücüne göre genelde daha yüksek veya düşük olduğu anlamına gelir.
4. İşsizlik genelde çok yüksek ve değişkendir; resesyon ve krizler ise görünmez elin dikte ettiği gibi nahoş fırsatlara verilen etkili piyasa tepkileri değil, aksine ekonomik hastalıktır.
5. Hükümetler, ekonomideki doğal ani yükseliş ve düşüşleri aktif bir şekilde istikrara kavuşturmalıdır.
6. Keynesçiler işsizlikle mücadeleye, enflasyonla mücadeleden daha çok önem vermeye meyillidir.

Tartışmalı bir kuram Keynesçilik her zaman tartışma yaratmıştır. Onu eleştirenler, neden hükümetlerin ekonomiyi daha iyi yöneteceğini varsaymamız gerektiğini sorar. Ekonomik değişkenlik gerçekten tehlikeli midir? Tüm bu eleştirilere rağmen, 1930'lardaki Büyük Buhran Keynes'in fikirleri sayesinde aşıldı. Franklin D. Roosevelt'in Yeni Düzen adıyla bilinen programı krize karşı bir tepki olarak sunuldu ve hükümetin resesyon döneminde milyarlar harcayarak ekonomiyi teşvik etmesine klasik bir örnek oldu. Hâlâ Büyük Buhran'a bu politikaların mı yoksa İkinci Dünya Savaşı'nın mı son verdiği tartışılır. Fakat tarihten alınan mesaj, hükümet harcamalarının işe yaradığı yönündedir.

Genel Teori'nin yayımlanmasından sonra, dünyanın dört bir yanındaki hükümetler harcamalarını oldukça arttırdı. Bunu hem yüksek işsizliğin sonuçlarıyla baş edecek refah devleti geliştirmek gibi sosyal amaçlarla hem de Keynesçiliğin, hükümetlerin ekonomiyi kontrol etmesi gerektiği vurgusuna dayanarak yaptılar.

Bu müdaheleler uzun bir süre işe yaradı, enflasyon ve işsizlik oldukça azaldı, ekonomi büyüdü. Fakat 1970'lerde özellikle *monetaristler* (parasalcılar) Keynesçi politikaları eleştirmeye başladı (bkz. 10. Bölüm). Temel argümanlarından biri, istihdamı arttırmak amacıyla düzenli olarak mali ve parasal politikalar uygulayan hükümetlerin ekonomiye ince-ayar veremeyeceğiydi. Böyle politikalara (mesela vergi indirimi) ihtiyaç olduğunu fark etme anı ile politikaların etkisini göstermesi arasında geçecek zaman çok uzundur. Politikacılar sorunu hızla belirlese bile düzenlemelerin yazılıp onaylanması zaman alır. Vergi indiriminin ekonominin tümünü etkilemesi ise daha uzun sürer. Sonunda vergi indirimleri işe yaramaya başladığında, çözülmeye çalışılan sorun çoktan kötüleşmiş veya yok olmuş bile olabilir.

İşe bakın ki, Keynes 2008 krizinden sonra yeniden gündeme geldi. Faizlerde indirimin Amerika, İngiltere ve diğer ülkelerdeki resesyonu önleyemeyeceği anlaşıldığında, iktisatçılar hükümetlerin borç alarak vergi indirimine ve harcamaya gitmesi gerektiğini savundular. Sonunda bu politikaları uygulayarak geçmiş yirmi beş yılın ekonomi politikalarından koptular. Her şeye rağmen, Keynes geri döndü.

» fikrin özü
Hükümetler, resesyonların derinleşmesini engellemek için harcama yapmalıdır

10 Monetarizm (Parasalcılık)

John Maynard Keynes, Milton Friedman'a karşı: Tüm ekonomi tartışmalarını sona erdirecek karşılaşma. Sırf ikisi de inanılmaz derecede zeki olduğundan ve sivri tartışmalara girdiklerinden değil. Veya biri Eton'da okumuş bir İngiliz, diğeri de Yahudi Macar göçmeni bir ailenin Brooklyn'de doğan çocuğu olduğu ve bambaşka yerlerden geldikleri için de değil. İşin gerçeği bu iki adam birbirine tamamen zıt doktrinleri savunur. Onlar, son elli yılda ekonominin altında yatan ideolojik savaşı temsil ediyorlar.

Keynes, enflasyondan çok işsizliğe önem verir ve belli bir devlet müdahalesiyle ekonominin iyileştirilebileceğini savunurken, Friedman insanların kendi hallerine bırakılması gerektiğini, hükümetin ana görevinin ekonomide akan paranın gözlenmesi ve kontrol edilmesi olduğunu düşünür. Anna Schwartz'la beraber yazdığı *Amerika'nın Parasal Tarihi 1867-1960* isimli en önemli eserinde parasalcılık kuramını açıklar.

Her zaman enflasyonla savaş Friedman, "Enflasyon her zaman, her yerde parasal bir olgudur" der. Kısacası, hükümetler sisteme ekstra para sürerek (Keynesçiler böyle yapmaya meyilliydi) ancak enflasyonu arttırır ve ekonomiyi zora sokar. Friedman, ücretleri kontrol etme görevinin merkez bankalarına verilmesi durumunda ekonominin diğer unsurlarının (işsizlik, ekonomik büyüme, üretkenlik) düzene gireceğine inanır.

Keynes işçilere düşük maaş kabul ettirmenin zor olduğunu vurgularken, klasik parasalcılar tam tersini düşünür: İşçiler için düşük maaş ve şirketler

dönem

1912
Milton Friedman doğar.

1971
Anna Schwartz ve Milton Friedman tarafından yazılan *Amerika'nın Parasal Tarihi* yayımlanır.

MILTON FRIEDMAN 1912-2006

Milton Friedman modern ekonominin en etkili düşünürlerindendir. New York'un Brooklyn mahallesinde fakir bir Macar Yahudi göçmen ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Çok parlak bir öğrencilik hayatı oldu. Rutgers Üniversitesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra lisansüstü eğitimi için Chicago Üniversitesi'ne gitti. Orada, onun etkisiyle dünyanın önde gelen akademik ekonomik forumlarından biri oluştu. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Federal Hükümet için çalıştı; bir ara Keynesçi hükümet harcaması fikirlerini savundu. 1960'larda parasalcı fikirleri gündeme geldi ve 1976'da ekonomi alanında Nobel ödülü kazandı.

için düşük ücretler, artan enflasyon karşısında tercih edilecek opsiyonlardır. Friedman ekonominin büyüme oranının merkez bankasının bastığı parayı kontrol ederek belirlenebileceğini savunur. Daha fazla para basılırsa, insanlar daha çok harcar ya da tam tersi. Bu, paraya ikincil bir önem atfeden Keynesçi anlayışa çok uzaktır. Ayrıca başka bir politik farklılığı da içerir: Keynes, politikacıların, mali politikalarla ekonomiyi kontrol etmesi gerektiğini savunur, Friedman ise bağımsız merkez bankalarının (bazı katı kurallar çerçevesinde) ekonomiyi, faiz oranlarını kullanarak kontrol etmesi gerektiğini düşünür.

Friedman, bir düşüş durumunda merkez bankalarının piyasaya para aktararak deflasyonun önüne geçmesi gerektiğini savunur. Buna bağlı olarak, Büyük Buhran öncesi, Amerikan Merkez Bankası'nın Amerikan bankalarını çok sıkıştırdığını ve pek çoğunun batmasına izin verdiğini, böylelikle ekonomik düşüşü kötüleştirdiğini düşünür. Küçük bir resesyonu buhrana dönüştürdüğü için Merkez Bankası'nı suçlar.

Vakti gelen fikir İlk başta, Friedman'ın fikirleri pek rağbet görmedi. Diğer radikal serbest piyasa önerileri seçkisi arasında kayboldu. Bunların arasında askerlik hizmetinin gönüllü olması, kurların serbest dalgalanması,

1980'ler

Atlantik'in iki yanında Reagan ve Thatcher yönetimleri Friedman'ın fikirlerini benimser.

2006

Friedman ölür.

"Friedman'ın parasalcı çerçevesi o kadar etkilidir ki, modern parasal kuram onun neredeyse tıpatıp aynısıdır."
Ben Bernanke

özel eğitim-öğretime yönelik destek, sosyal hizmetlerin özelleşmesi ve negatif gelir vergisi gibi öneriler de vardı. 1960'larda Keynesçilik iyi işliyordu: Büyüme sabit, enflasyon düşük ve işsizlik kontrol altındaydı. Kalkıp da Phillips Eğrisi'ni (bkz. 22. Bölüm) yok sayarak, mevcut politikaların enflasyon ve işsizliği aynı oranda tetikleyebileceğini iddia eden genç iktisatçı da kim oluyordu?

Sonra petrol krizleri ve 1970'lerin ekonomik çalkantıları başladı. Batı dünyası stagflasyon (durgunluk ve enflasyon aynı anda) dönemine girdi, ekonomik büyüme durdu, enflasyon ve işsizlik arttı. Keynesçi ekonomi buna bir çözüm üretemedi, böylelikle Friedman'ın fikirlerinin yolu açıldı. Friedman böyle bir durumu öngörmüş ve bir çözüm önermişti: İşsizlikle değil enflasyonla mücadele.

Atlantik'in iki yakasındaki politikacılar yavaş yavaş bu doktrini kabul etmeye başladı. 1980'lerde Amerikan Merkez Bankası Başkanı Paul Volcker, fiyatları tekrar kontrol edebilmek için ülkeyi acılı ve travmatik bir resesyona soktu. İngiltere'nin yeni Başbakanı Margaret Thatcher parasalcılığa sempatiyle yaklaştı. Almanya'da Bundesbank para basımının hızına dikkat etmeye başladı.

Parasalcılığın sorunları Sorun şu ki, Friedman'ın fikirlerinin doğru olup olmadığı tartışmasından öte, parasal büyümeyi –ekonomideki para miktarını– ölçmenin fazlasıyla güç olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da teoriyi pratiğe dökmeyi güçleştirir. Enflasyon parasal bir olgu olabilir ama dolaşımdaki para çoğu zaman enflasyonla ilgisi olmayan sebeplerden dolayı yükselir ve düşer. Mesela New York'ta veya Wall Street'te uzmanlar yeni bir finansal araç tasarladığında bu, sistemdeki para miktarını arttırır. Fakat parasal tabanı genişleten eylemleri, eylemin üstünden uzunca bir zaman geçmeden fark etmek neredeyse imkansızdır. Halbuki merkez bankalarının bir faiz düzenlemesi yapmak için bundan çok daha az vakti vardır. Zaten artış sona

erene kadar merkez bankaları faizle ilgili karar vermiş olurlar. Bu, pratikte, merkez bankalarının –Avrupa Merkez Bankası dışında– dolaşımdaki para miktarını kontrol etmekten vazgeçtiği anlamına gelir.

Amerikan Merkez Bankası'nın Paul Volcker'dan sonraki başkanı Alan Greenspan, serbest piyasaya inansa ve parasalcılığa saygı duysa da, parasal istatistikleri göz ardı etti. Hatta birkaç sene önce Merkez Bankası parasal büyümeye dair verileri yayınlamayı bıraktı.

Parasalcılık Keynesçiliğe karşı – sonuç Friedman ve Keynes arasındaki savaşın sonucu, devler arasındaki her savaşta olduğu gibi eşitlik oldu. Modern merkez bankaları politikalarını hem parasal hem de daha geleneksel göstergelere göre belirliyor. 1990'lar ve 2000'lerde paraya olan ilgi azalsa da, iktisatçıların, 2008 kredi krizini takip eden ekonomik daralmayı parasal tabanın daralmasıyla açıklaması, tekrar önem kazanmasına neden olmuştur.

Diğer yandan, 1980'lerde Thatcher ve Reagan'ın benimsediği Friedman'ın fikirleri –finansal piyasanın serbestleşmesi, enflasyon ve para büyümesinin önüne geçilmesi, şirketlerin borç alma ve işçi çıkarmalarına esneklik– kısmen de olsa finansal krizi tetikleyen borçlanmaya sebep oldu. Ekonomi yorumcusu Martin Wolf, Amerika ve İngiltere resesyona girerken şöyle der: "Nasıl ki 1950'ler, 1960'lar ve 1970'lerde Keynes'in fikirleri ölümüne test edildi, Milton Friedman'ın fikirleri de 1980'ler, 1990'lar ve 2000'lerde aynı kaderi yaşayacak. Çok inanırsanız, her Tanrı sonunda çuvallar."

İki adama gelecek olursak; hiç karşılaşmadılar. Bir tek 1930'larda Friedman, Keynes'in editörlüğünü yaptığı *Economic Journal* adlı dergiye bir makale yolladığında iletişime geçtiler. Friedman makalesinde Keynes'in Cambridge'deki meslektaşı Profesör A. C. Pigou'u sivri bir dille eleştiriyordu. Keynes, makaleyi Pigou'ya gösterdi. Pigou eleştiriye katılmadı ve Keynes Friedman'a makaleyi basmayacağını bildirdi. Friedman sonradan "Bu ondan aldığım iki mektuptan biriydi, iki red mektubundan biri!" dedi.

» fikrin özü
Parasal büyümeyi yönet

11 Komünizm

Birkaç sene önce BBC Radyosu, dinleyicileri arasında en sevilen filozof anketi yaptı. Oylar gelmeye başladıkça, belli başlı isimler –Platon, Sokrates, Aristoteles, Hume ve Nietzsche– öne çıkıyordu. Fakat sayım tamamlandığında İngiltere'nin favori filozofu açıkça belli oldu: Karl Marx.

Kısa bir süre sonra, 2008'in sonlarında, bir Alman kitabevi Marx'ın başyapıtı *Kapital*'in yıllardan beri ilk defa bu kadar çok sattığını bildirdi.

Nasıl oldu da, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla fikirleri ve tahminlerinin çürütüldüğü iddia edilen bu Alman göçmeni düşünür hâlâ bu kadar popüler kalabildi? Dahası, sosyalizmi reddeden ve dünyanın en serbest piyasa ekonomilerinden biri haline gelen bu ülkede, eserleri nasıl bu kadar seviliyor?

Meşhur kuram Marx'ın ana fikri, toplumların ilkel, adaletsiz ekonomik sistemlerden, ideal nihai bir sisteme doğru evrildiğidir. Feodalizmle başlayan, merkantilizme ve modern kapitalizme evrilen sistem sonunda daha adaletli ve ütopik bir sisteme yol verecektir. Marx'a göre bu sistem de komünizmdir.

Komünist bir toplumda, mülk ve üretim araçlarının (fabrikalar, aletler, hammadde, vb.) sahibi şahıslar veya şirketler değil, herkestir. Önce devlet tüm şirket ve kurumlara sahip olacak ve onları işçilerin ezilmesine izin vermeden tepeden yönetecektir. Fakat bir süre sonra devlet kendi kendine yok olacaktır. Marx'a göre bu, toplumun son evresidir; yüzlerce yıldır ulusları tabakalara ayıran sınıf bariyerleri de böylece ortadan kalkacaktır.

Sınıf çatışması Marx'tan önce pek çok komünizm biçimi önerilmişti. Meslektaşı Friedrich Engels ile beraber 1848'te yazdıkları *Komünist*

dönem

1848 — Marx ve Engels'in yazdığı *Komünist Manifesto* yayımlanır.

1867 — *Kapital*'in ilk cildi yayımlanır.

1883 — Marx, Londra'da ölür.

KARL MARX 1818-83

Yahudi ve Protestan orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Marx, hayatını üniversitelerde ve yazarak geçirdi. Hukuk, tarih, felsefe okuduğu ve Yunan filozof Epikür ile ilgili bir tez yazdığı önce Bonn, sonra da Berlin'deki üniversite eğitimi sonrası, politik kurama yöneldi. 1842'de devrimci eğilimleri olan bir gazetede editör oldu, sürekli hükümet sansürüyle baş etmeye çalıştı. Gazete kapanınca Paris'e taşındı ve 1848'de *Komünist Manifesto*'yu beraber yazacağı Friedrich Engels isimli sanayici ile tanıştı. Marx önce Fransa, sonra da Belçika'dan sürüldü. Ölümüne dek yaşayacağı Londra'ya yerleşti. Bonkör arkadaşlarının, özellikle de Engels'in maddi destekleriyle yaşadı. 1883'de öldüğünde başyapıtı *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltleri henüz yayımlanmamıştı. Engels, Marx'ın notlarını bir araya getirerek bu ciltleri yayımladı. Marx, Londra'da Highgate Mezarlığı'nda gömülüdür.

Manifesto'da bunu ele aldılar. Mesela 1516'da İngiliz yazar Thomas More kitabı *Ütopya*'da, ortak mülkiyete dayalı bir toplumdan bahseder. Ayrıca 19. yüzyılın başında Avrupa ve Amerika'da çeşitli komünist topluluklar da bulunmaktaydı.

Fakat Marx'a göre komünizm, dünyanın dört bir yanında işçiler daha adaletli bir toplum için hükümetlerine karşı ayaklanıp, onları devirince kitlesel olarak kabul edilecekti. Bunun sebebi, kapitalist sistemin açıkça adaletsiz olması, zenginlerin, işçilerin fakirleşmesi pahasına giderek daha da zenginleşmesiydi. Marx, insanlık tarihinin sınıf mücadelesi tarihi olduğunu savunur. Aristokrasi ve yükselen burjuvazi (üretim araçlarına sahip kapitalist orta sınıf) arasındaki mücadele, yerini burjuvazi ve proletarya (burjuvazi için çalışan işçi sınıfı) arasındaki mücadeleye bırakır.

Marx'ın kuramlarının altında emek değer kuramı yatar. *Kapital*'de (1867) ortaya atılan bu fikir, bir metanın değerinin onu üretmek için harcanan zamana eşit olduğunu söyler. Mesela bir ceketi dikmek, bir pantolonu

1917
Lenin, Rusya'daki devrimin başına geçer ve Sovyetler Birliği'nin temeli atılır.

1949
Mao Zedong, Çin'de komünizmi ilan eder.

1991
Mihail Gorbaçov liderliğinde Sovyetler Birliği kendini tasfiye eder.

"Komünizm kuramı tek bir cümleyle özetlenebilir: · Tüm özel mülkiyeti ortadan kaldırın."
Karl Marx

dikmekten iki kat fazla zaman alıyorsa değeri de iki kat fazla olur. Marx, şirket sahiplerinin, elde ettikleri kârın büyük bir kısmını kendilerine aldıklarını anlatır. Şirket sahiplerine adil olmama hakkı veren şey, üretim araçlarına sahip olmaları ve böylece işçileri sömürebilmeleridir. Emek değer kuramına dair bazı tartışmalar vardır fakat ana fikir hâlâ geçerlidir: Toprak ve sermaye sahibi olanlarla olmayanlar arasında büyük bir servet ve fırsat uçurumu vardır.

Bugün *Komünist Manifesto*'yu okuyan biri bahsedilen dünyanın yüz elli yıl öncesine ait olduğunu düşününce şaşırabilir. Çünkü çok modern, küreselleşmiş, iş gücünün azaltıldığı, dev uluslararası şirketlerin olduğu bir dünya betimlenir. Marx, kapitalistler arasındaki rekabetin iyice acımasızlaştığı, çoğunun iflas ettiği veya daha büyük şirketlerin eline geçtiği, tüm üretim sisteminin kısıtlı sayıda tekel tarafından kontrol edildiği ve bu tekellerin işçileri istedikleri kadar sömürdüğü bir dünya betimler. Kapitalizmin, kaotik doğası gereği daha büyük ani iniş çıkışlar yaşayacağını, bir dizi büyük ekonomik çöküş ve işsizlik artışı yaşanacağını da tahmin eder. Bu –ve aynı işi tekrar tekrar yapmanın verdiği iç sıkıntısı– proletaryanın tahammül sınırlarını zorlayacak ve sonunda devrim yaşanacaktır.

Modern dünyada komünizm 20. yüzyılın bir kısmında, dünyanın yarısından fazlası, Marx'ı izlediğini iddia eden hükümetlerin kontrolünde yaşadı. Fakat yüzyılın sonunda değişim geçirmemiş sadece bir çift ülke kaldı. Marx'ın kuramı neden yanıldı?

Öncelikle, Marx kapitalizmin nihai evrimi konusunda yanıldı. Kapitalizm –en azından henüz– hükümet müdahaleleri ve görünmez el (bkz. 1. Bölüm) sayesinde tekelleşmedi. İşsizlik dünyayı ele geçirmedi; ani iniş ve çıkışlar sürse de (bkz. 31. Bölüm) kapitalist güçler kadar, hükümet kontrolleri de buna sebep oldu.

Komünist devrimin yaşandığı ülkelerin pek azının Marx'ın kriterlerine uyduğu da söylenebilir. Rusya ve Çin gibi ülkeler genelde tarım ağırlıklı, düşük gelirli ve gelişmemiş ülkelerdi.

20. yüzyılda Marksizm'le yapılan deneyler, kuramdaki bazı hataları da gösterdi. En önemlisi, ekonominin merkezi bir el tarafından kontrol edilmesinin ne kadar zor hatta imkânsız olduğu ortaya çıktı. Demir Perde 1990'larda yıkıldığında ve Sovyet ülkeleri Batı'ya açıldığında, bu ülkelerin Soğuk Savaş propagandalarının altında, aslında çok geri kalmış oldukları görüldü.

Arz ve talep güçleri hızla servet yaratan dinamik ekonomileri geliştirirken, Rusya ve Çin'deki sabit, merkezi olarak kontrol edilen sistemler yeniliğin önünü kesti. Şirketler arasında rekabet olmaksızın (yani serbest piyasanın temel itici gücü noksanlığında) bürokratlar tarafından itilen ekonomi ancak yuvarlanabildi. Sovyetlerin gerçekten başarılı olduğu tek bir alan vardı: savaş teknolojileri ve havacılık alanlarında yenilik. Bu da zaten açık rekabetin olduğu tek alandı. Soğuk Savaş sırasında Batı ile rekabet bu alanları geliştirdi.

» fikrin özü
Tamamen devletin yönettiği eşitlikçi bir toplum

12 Bireyselcilik

"Birey kültü" Karl Marx'ın tiksintiyle kullandığı bir ifadeydi. Ama 20. yüzyılın sonunda, bireysel tercihlerin ekonomi politikaları açısından önem teşkil etmesi gerektiği fikri egemen oldu. Küçük bir Avrupa ulusu olan Avusturya'dan çıkan bu felsefe, Thatcher ve Reagan'ın politikalarının kaynağı oldu.

Ekonomi, insanların tercihlerinin sebeplerini arayan bir bilim olsa da, klasik ekonomi, incelemeleri kolaylaştırmak adına insanların ortak hareket ettiğini vurgular. Mesela yeni bir cips türü satışa çıksa ve çok satsa bu, tüketicilerin onu çok beğendiği anlamına gelir. Oysa 19. yüzyılın sonunda doğan ve 20. yüzyılda güçlenen Avusturya Ekolü, her bireyin belli bir ürünü almasının özel sebeplerine odaklanır.

Ana akım ekonomi konuya yekün olarak yaklaşırdı – hâlâ da öyle. Yani ulusun tümünün veya o ülkenin bir alt kümesinin ekonomik performansı (gayrisafi yurtiçi hasıla veya enflasyon gibi) toplam ölçüler kullanılarak incelenir. Avusturya Ekolü bunun yerine bireysel tercihlerin ön planda olması gerektiğini savunur. Sonuçta ancak bireyler eylemde bulunabilir; şirketlerin ve kurumların kendi zihinleri yoktur. Kolektif varlık olsalar bile aslında pek çok bireyin bir araya gelmesinden oluşurlar.

"Toplum diye bir şey yoktur: Erkek ve kadın bireyler ve bir de aileler vardır."
Margaret Thatcher

Ekonomik olgular –mesela ülkenin serveti veya eşitsizlik seviyeleri– binlerce bireyin tercihlerinin bir ürünüdür. Bu tercihler politikacıların veya şirketlerin toplu politikalarının bir sonucu değildir. Sonuç olarak, eşitsizliği belli bir düzeye kadar azaltmanın bir yolu olmayabilir, çünkü eşitsizlik insan tasarısı değil, insan davranışlarının bir sonucudur.

dönem

1871

Carl Menger'in *Ekonomi Biliminin Temelleri* eseri yayımlanır.

1944

Avusturya iktisatının temel metinlerinden olan Friedrich Hayek'in *Kölelik Yolu* yayımlanır.

Sanat mı bilim mi? Bireyin önceliğine dair kuramın temelinde ekonominin bilimden çok sanat olduğu yatar. Bu, akademide öğretilen grafikli ve denklemli ekonomiyle haşır neşir olanlar için şaşırtıcı bir fikir olabilir. Onlar ekonomik modelleri kullanarak neredeyse her şeyin, faiz oranlarındaki değişim veya resesyon döneminden tutun da ekonomi dışında kalan ergen hamileliği veya savaş ihtimali gibi olayların da olasılığının hesaplanabileceğini savunurlar.

Böyle modelleri kullananların inancına rağmen, genelde bu tip bilimsel tahminler yanılır. İngiltere Merkez Bankası Başkanı Mervyn King'in insanları, tahmin yaparken tek emin olduğu şeyin yüzde yüz yanılacağı olduğunu söyleyerek uyarması örneğindeki gibi, geleceği tahmin etmenin bir yolu yoktur.

Avusturya Ekolü'nün babası Carl Menger, 1871'de yayımlanan *Ekonomi Biliminin Temelleri* eserinde ekonominin hâlâ bir sosyal bilim olduğunu savunur. Ona göre ekonomi, insan davranışlarını mantıksal bir çerçeveye koyarak kalıplar bulmaya çabalar. Menger temel olarak ekonominin kaotik doğasını vurgular. Bu yüzden, Avusturyalı iktisatçılar, çalışmalarında mümkün olduğunca, sayı ve denklem kullanmamaya çalışır. Sonuç ise, bu iktisatçılara ait pek çok makalenin, yeterli bilgi, veri ve denklem içermediği gerekçesiyle akademik dergiler tarafından reddedilmesi olmuştur.

Genelleme tuzağı Menger'in veliahtı, Nobel Ödülü sahibi Avusturyalı iktisatçı Friedrich Hayek, herkesin farklı olduğunu, aynı muameleye maruz kalsa da farklı tepkiler verebileceğini düşünür. Eşit olmalarını sağlamanın tek yolu "onlara farklı davranmaktır. Kanun karşısında eşitlik ve ekonomik eşitlik birbirinden farklı olmakla kalmaz aynı zamanda birbirine terstir de. Ya birini ya da ötekini sağlayabiliriz; ikisini aynı anda sağlayamayız."

"Her bireyin takip edeceği, kendine has değerler olduğunu kabul etmeyen bir toplum, birey haysiyetine saygı duymaz ve özgürlüğü gerçekten bilemez."
Friedrich Hayek
Avusturyalı iktisatçı

1955

Thatcher'a düşünsel açıdan destek olacak Ekonomik İlişkiler Enstitüsü kurulur.

1974

Friedrich Hayek, Nobel Ödülü kazanır.

Grand Central Tren İstasyonu'nda bir Marslı

Kendini New York'taki Grand Central Tren İstasyonu'nda bulan bir Marslı olduğunuzu düşünün. Her sabah 8 civarı tekerlekli, dikdörtgen kutular istasyona varıyor ve etrafa insanlar saçılıyor. Akşam da insanlar sürüler halinde yine bu kutulara giriyor. Bu davranışı her gün gözlemleyerek, insan davranışına dair oldukça güvenilir "bilimsel" kurallar ortaya koyabilirsiniz. Hatta insanların neden bu günlük kitlesel göçe giriştiğini anlamadan tahminlerde de bulunabilirsiniz. Fakat aslında insanlığa dair oldukça kısıtlı bir bakış elde edersiniz. Avusturya Ekolü'nün geleneksel ekonomiye sunduğu eleştiri de buna dayanır. Ortodoks ekonomi bireysel tercih süreçlerini göz ardı eden karmaşık modeller geliştirir. Buradaki risk, iktisatçıların bu modellere inanıp insanların tercihlerinin ardında yatan sebepleri görmemeleridir.

Bir dükkân sahibi düşünün. Ortodoks iktisatçılar, gün içinde kârını arttırmak isteyerek hareket edeceği varsayımından yola çıkar. Sonuçta Adam Smith'in öne sürdüğü en önemli kurallardan biri bireysel çıkardır (bkz. 1. Bölüm). Fakat Avusturya Ekolü'nden bir iktisatçı gün içindeki satışının, dükkânı geç açmasından, belli bir bireye kızdığı için satış yapmamasına kadar pek çok faktör tarafından etkileneceğini savunur. Bu tip kişisel etkenler onun davranışını ve toplamda ülkedeki tüm dükkân sahiplerinin davranışını belirler.

Avusturyalı iktisatçının gözünde arz ve talep, fiyatların artması ve düşmesinin sebebi değil, soyut bir açıklamasıdır. Geleneksel iktisatçılar her sosyal bilimin bu tip soyutlama ve genellemelere ihtiyacı olduğunu savunur. Avusturyalı iktisatçıların ekonomiye katkısı, bilimi, bireyin değerleri, planları ile beklentilerini hesaba katmaya zorlaması ve gerçekliğin aslında öznel olduğunu vurgulamasıdır.

"İşbölümünün toplumun özü olduğu anlaşılınca, birey ve toplum arasındaki antitez ortadan kalkar. Bireysellik ilkesi ve toplumsallık ilkesi arasındaki çelişki yok olur."
Ludwig von Mises, Avusturyalı iktisatçı

Aklanan bireyselcilik? Peki, ama bu fikir neden bu kadar önemlidir? İnsan davranışı konusunda genellemeler yapmamamız için bizi uyaran bir düşünce ekolü, sonuçları tahmin etmeye çalışan ve politikacılar için çözüm sunan geleneksel ekonomiden çok daha az faydalıdır. Neyse ki Hayek ve bir diğer Avusturyalı Ludwig von Mises'in komünizmin çöküşünü en erken tahmin edenlerden olmaları, Avusturya Ekolü'ne duyulan şüpheyi azaltmıştır. Onlar, merkezi planlama unsurlarının, vatandaşları bireysel kararlara iten sebeplerle ilgili yeterli bilgisi olmayacağı için başarısız olacağını iddia etmişlerdir.

Avusturyalı iktisatçılar bireyi kendi tercihlerini yapması için özgürleştirmenin önemini vurgular. Bu *laissez-faire* fikri, 20. yüzyıldaki büyük reformlara ilham verir. Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'a serbest piyasa ve arza yönelik reformlar (bkz. 13. Bölüm) için ilham veren kısmen bu fikirlerdir. Toptan bakan bir ekonomi yerine bireylerin istek ve arzularına odaklanmak gerektiğini görmüşlerdir.

» fikrin özü
Bireysel tercihler en önemlisidir

13 Arz Yönlü İktisat

Hükümet vergileri arttırır fakat gelirleri artacağına *azalır*. Bunun tersi, yani vergileri azaltmak ise *daha çok* vergi geliri getirir. Ve böylece ekonomik mantık alaşağı olur. Ama bu kara büyü değildir; arz yönlü iktisadın temel ilkesidir.

"Üst gelir grubuna uygulanan yüksek oranlı vergiler düşürülürse, hükümet daha çok kazanır."
Arthur Laffer

Arz yönlü iktisat, ekonomik kuramlar arasında en tartışmalı olanlardan biridir. Bu kuram üzerine yapılan tartışmalar, hükümetin serveti daha çok dağıtması gerektiğine inananlar ile bireysel özgürlük ve serbest piyasaya inananlar arasındaki ayrımın altını çizer.

Bu terim, vergi oranlarından fazlasını ifade eder. Genel olarak, arz yönlü iktisat, ekonominin arz tarafında –yani insanların tükettiği malları üreten kurum ve şirketlerde– bir reforma işaret eder. Geleneksel anlamıyla, arz yanlıları şirketlerin daha özgür ve verimli olmasını isterler; su ve enerji şirketleri gibi kamu kuruluşlarının özelleştirilmesini, tarım ve maden gibi sıkıntıda olan sektörlere yapılan sübvansiyonların kesilmesini ve telekomünikasyon şirketleri gibi tekellerin lağvedilmesini savunurlar. Bu amaçlara karşı çıkacak pek az iktisatçı vardır.

Fakat 1980'lerden beri "arz yönlü iktisat," Amerikalı iktisatçı Arthur Laffer'in 1970'lerin sonunda savunduğu yüksek vergilerin azaltılması fikriyle özdeşleşti. Laffer'e göre, insanlardan daha fazla vergi ödemesini istemek, onları ödememeye ya da daha az çalışmaya teşvik edecektir.

Laffer Eğrisi Laffer, hükümetin vergi almadığı durumda (mantıksal olarak) gelir elde edemeyeceğini savunur. Aynı şekilde yüzde yüz oranında vergi

dönem

1940'lar	1970'ler	1980'lerin başı
Hükümetler savaş borçlarını ödemek ve refah devleti kurmak için vergileri yükseltir.	Arthur Laffer, Laffer Eğrisi fikrini geliştirir.	Thatcher ve Reagan, Laffer'in fikirlerini benimser.

alsa da para kazanamaz, çünkü insanların çalışması için bir sebep kalmaz. Anlatılanlara göre bir peçetenin arkasına çan eğrisi çizen Laffer, 0 ve 100 arasında, hükümetin kazanabileceği maksimum olası gelir için bir nokta olduğunu gösterir. Ronald Reagan ve Margaret Thatcher da vergilerin kısılmasının devletin gelirini arttıracağı savını desteklemiştir.

Düz Oranlı Vergi

Arz yönlü iktisatta son nokta düz oranlı vergidir. Bu uygulamada herkes aynı oranda vergi öder. Letonya ve Estonya gibi eski komünist ülkeler güçlü bir biçimde bu uygulamayı benimsemiş ve düşürülmesine rağmen, çok daha fazla insanın vergisini ödediğini, böylece toplam vergi gelirinin arttığını görmüşlerdir.

Kuram özellikle *marjinal vergi oranına* – yani bir insanın, her ekstra saat çalışmasının karşılığında ödeyeceği vergi oranına odaklanır. Amerika ve İngiltere gibi büyük ekonomilerin marjinal oran yüzde 70 civarıdır. Kazandıkları her ekstra pound veya doların sadece yüzde 30'unu eve götürebilecek olan işçiler, fazladan çalışma motivasyonunu yitirir.

Buna bir örnek, 2008'de İngiliz Hazinesi en üst vergi oranını arttırmaya karar verince yaşandı. Hazine, 150 bin poundun üzerindeki gelirlere yüzde 45 oranında vergi uygulayacağını açıkladı. Bundan önceki oran yüzde 40 idi. Fakat önde gelen vergi uzmanları bunun ekstradan hiçbir gelir kazandırmayacağını, çünkü insanların fazladan çalışmak istemeyeceklerini hesapladılar. Böyle bir tedbirin tersine işleyip, vergi gelirlerini azaltabileceği konusunda uyardılar.

Sorun sadece insanların Monaco veya Cayman adaları gibi vergi cennetlerine kaçarak ekstra vergi ödemekten kaçınması değildir. Yüksek marjinal vergi oranları tüm ekonomiye zarar verebilir. En çok vergi sağlayan (genelde en yüksek maaşlı) işçiler ülkeden kaçabilir veya işlerini bırakabilir. Bu durumda ülkede üretilen toplam servet azalmış olur. Ve bu durum, hükümetin vergileri azaltması veya işletmeleri ülkede tutmak için başka teşviklere başvurması için ciddi bir uyarıdır.

Bunun tam tersine, vergi oranları düşük olduğunda, hükümetin her ekstra dolardan alacağı vergi daha az olsa da, insanlar daha fazla çalışıp daha çok

1980'lerin sonu

ABD, İngiltere ve Batı dünyasında vergi indirimlerine gidilir.

1994

Estonya düz oranlı vergi uygulamaya başlar.

1995

Letonya, Estonya'yı takip eder.

Olumlu Negatif

Milton Friedman'ın (bkz. 10. Bölüm) radikal bir fikri daha vardır: negatif gelir vergisi. Devlet, fakir ailelere verilen sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası aracılığıyla zaten parayı yeniden bölüştürmek zorundadır. Bunun yerine, belli bir düzeyin üstünde kazananlar vergilerini normal oranlarla öderken, bunun altında kazananların negatif vergiden faydalanacağı –yani anında para iadesi kazanacağı– negatif gelir vergisi sistemini önerir. Temel hedef, uygulamanın köhne ve pahalı sosyal güvenlik ve işsizlik sigortasının yerine geçmesidir.

kazanmaya heveslenir. Laffer Eğrisi hükümetin bu ikisi arasında bir denge bulması gerektiğini gösterir. Bu, 14. Louis'nin Finans Bakanı Jean-Baptiste Colbert'in "vergi sanatı, kazdan en az gürültüyle en fazla tüyü yolmaktan ibarettir" benzetmesini hatırlatır.

Ne kadar yüksek çok yüksektir? Laffer Eğrisi ile belli bir noktadan sonra vergi oranlarının daha az gelir getireceği savını dikkate aldığımızda ortaya çıkan en önemli soru bu noktanın neresi olduğudur. Doğru seviyenin, 1960'larda bazılarını vuran yüzde 90 gibi marjinal oranlar veya hükümetin refah devleti ve sosyal harcamalar yapmasını engelleyecek yüzde 15 gibi seviyeler olmadığı kesin.

Bu tartışma bugün hâlâ devam eder. Pek çok sol görüşlü iktisatçı, tavanın yüzde 50'nin üstünde olmasını önerirken, politik spektrumun karşı tarafında yer alan iktisatçılar yüzde 40'tan az olması gerektiğini savunur.

Marjinal seviyedeki oranları aşağı çekmek yönünde genel bir uzlaşma vardır. Örnekse, yüzde 60'ın üstünde vergi basamağı bulunan ülkelerin sayısı 1980'de 49 iken, yüzyılın sonunda 3'e –Belçika, Kamerun ve Kongo– düşmüştür.

Laffer'in sorunları Laffer'in hipotezinin zarif mantığını tartışmak güç olsa da, pratikte işleyip işlemediğine dair büyük soru işaretleri vardır. 1980'lerin başında George H. W. Bush, Reagan'ın vergi indirimleriyle "kara büyü ekonomisi" diyerek alay etti. Harvard profesörü Jeffrey Frankel'e göre kuram "belli durumlarda teorik olarak mümkün olsa da, ABD vergi oranlarına uyarlanamaz: Bu oranlardaki düşüş, sağduyunun da söylediği gibi geliri azaltır."

"Hükümet ne kadar çok vergi alırsa, insanların çalışma isteği o kadar azalır. Kazancının yüzde 60 veya daha fazlasını Sam Amca'nın alacağını bilip de çalışmak isteyecek bir madenci ya da fabrika işçisi var mıdır?"
Ronald Reagan

Gerçekten de Reagan'ın ve George W. Bush'un 2001-3 arası yaptığı vergi indirimlerinin, hükümet gelirini azalttığı ve bütçe açığını arttırdığı görülüyor. Arz yönlücüler, yönetimin, hangi vergilerde indirime gideceği konusunda yanıldığını, genel vergi oranlarını düşürmek konusunda ise haklı olduğunu savunur.

Bugün hâlâ (belki de politikacılara hiçbir şey yapmadan bir şey kazanmayı vaat ettiği için) çok popüler bir hipotez olsa da ardı ardına yapılan çalışmalar, kuramın etkili olmadığını gösterir. Sadece aşırı durumlarda –mesela oranların inanılmaz derecede yüksek olduğu durumlar– vergi indirimleri daha yüksek gelir sağlayabilir.

Buna rağmen aşırı derecede yüksek vergi oranlarının ekonomik büyümeyi engelleyeceği şüphe götürmez. Bu savın altını çizen arz yönlü iktisat, tüm dünyada vergilerin algılanışı ve yapılandırılışında etkili olmuştur.

» fikrin özü
Yüksek vergi, düşük büyüme demektir

14 Marjinal Devrim

2007'de David Beckham, Real Madrid'den ayrılıp, LA Galaxy takımıyla 250 milyon dolarlık bir anlaşma imzaladığında yer yerinden oynadı. İnsanların ilgisini çeken, bu miktarın büyüklüğüydü. Tamam, Beckham iyi bir futbolcuydu, takım için ya da NFL ve NBA ile rekabette zorlanan Amerikan ligi için iyi bir reklam olabilirdi ama tek bir adam için 250 milyon dolara değer miydi?

Pek ekonomik değilmiş gibi dursa da, bu, aslında akıllı bir harcamaydı. Futbol takımının bu anlaşmadan büyük bir kâr beklentisi olmasa böyle bir teklifte bulunmazdı. Dolaylı olarak da olsa, Beckham ve onun gibi futbolcuları bu miktarlara değer gören, halktır. Rakamı doğrulayan şey, insanların Beckham'la ilişkili ürünlere –formalar, kıyafetler, reklamında göründüğü tıraş bıçakları– gösterdiği ilgidir.

Marj Neden bir insana diğerinden daha fazla değer atfederiz? Harika sporcular, yaptıkları sporlarda başarılı olabilir ama neden bizim hayatımız için çok daha önemli görevleri olan kişilerden (mesela öğretmen ve doktorlardan) daha çok kazanırlar? Bunun cevabı, iktisatçıların marj diye tabir ettikleri kavramda bulunabilir.

Neredeyse 300 yıl önce, Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'nde Beckham'ın paradoksuna benzer bir olaydan bahseder. Elmas ve su arasında neden bu kadar fiyat farkı olduğunu sorar. Suyun aksine elmas hayatta kalabilmemiz için gerekli değildir; çekici olsalar da sonuç olarak kristalize karbon parçalarıdır. Smith elması bulmanın, işlemenin, parlatmanın su sağlamaktan daha çok çalışma gerektirdiğini ve bu yüzden daha pahalı

dönem

1700

İlk merkantilistler marjinal fayda fikirlerini kabul etmeye başlar.

1776

Adam Smith *Milletlerin Zenginliği*'nde su/elmas paradoksundan bahseder.

olduğunu düşünür. Dahası elmas nadir bulunur, oysa Batı dünyasında su boldur.

Aynı şekilde David Beckham gibi topun yönünü değiştirebilen ve serbest vuruş kullanabilen çok fazla insan yoktur. Az bulunurluk fiyatları yükseltir. Fakat bu, açıklamanın sadece yarısıdır. Sonuçta dünyada çok fazla eskrim yıldızı da yoktur, ama bu sporcular Beckham'ın bir haftada kazandığını yıllarca çalışsalar da kazanamaz.

"Ekonomik kararları büyük resme bakarken değil, marja bakarak veririz."
Eugen von Böhm-Bawerk, Avusturyalı iktisatçı

19. yüzyıl sonunda, iktisatçılar (mesela Avusturya Ekolü'nden Carl Menger; bkz. 12. Bölüm) bu paradoksu, belli bir şeyin değerinin –David Beckham, bir elmas veya bir bardak su– öznel olmasıyla açıklar. Belli bir anda insanların o şeye ne kadar değer verdiğine bağlıdır. Bu fikir çok basit görünebilir ama aslında bir devrim yaratır. Önceleri insanlar, bir şeyin içsel bir değeri olduğunu varsayardı; marjinal devrimden sonra bir şeyin ancak insanlar onu isterse değerli olduğu ortaya çıktı.

Marjinal fayda Bir bardak suya geri dönelim. Çölde günlerce susuz kalmış biri için bir bardak suya paha biçilemez. O suya kavuşmak için ne kadar para isteseniz verirler; hatta elmasları olsa onu bile verirler. Ama bir insanın elindeki su bardaklarının sayısı arttıkça, bir bardak suya verecekleri para azalır. Dolayısıyla tüm dünyadaki suyun değil, her bir bardak suyun değerini belirlememiz gerekir. Her ekstra bardak suyun vereceği tatmini, iktisatçılar *marjinal fayda* olarak tanımlar. Bu örnekte, azalan bir marjinal fayda söz konusudur.

Metanın marjinal faydasındaki artış veya düşüş sebebiyle fiyatların arttığı ve düştüğü pek çok örnek vardır. 21. yüzyılın başında petrol fiyatları varil başına 20 dolarken birkaç sene sonra 100 dolara tırmandı, hatta bir ara 140 dolar

1871

Carl Menger marjinalizmi önerir.

1890

Alfred Marshall marjinal faydayı *Ekonominin Prensipleri* eseriyle popülerleştirir.

Ye Yiyebildiğin Kadar

Çoğumuz hayatımızın bir noktasında, fiks bir fiyata yiyebildiğin kadar yiyecek sunan açık büfe restoranlara gitmişizdir. Baştan parayı ödersiniz –10,99 lira diyelim– ve yemeye başlarsınız. Ekonomik açıdan toplam maliyet sabittir, yani 10,99 liradır. Fakat marjinal maliyet, yani her bir ekstra porsiyon için maliyet sıfırdır, çünkü size tam olarak bu kadara mal olur. Yine de yemekten aldığınız keyif ve tatmin (yani iktisatçıların "fayda" olarak tabir ettiği şey) her porsiyonla azalır. Giderek şişersiniz, belki de mideniz bulanmaya başlar.

O halde her ekstra porsiyonun maliyeti sıfır olsa bile, marjinal fayda yüksek başlar ve zamanla düşer. Bu ilke, ekonomide evrenseldir. Belli bir ürünü ilk kez tükettiğimizde aldığımız haz, sonraki her tüketimde azalır. Tıpkı pul koleksiyoncusunun, nadir bir pulu ilk bulduğunda aldığı tatminin aynı puldan ikinci ve üçüncü kez bulduğunda azalacağı gibi.

bile oldu. Stokların azaldığına dair korku, hızla gelişen ekonomilerin artan petrol talebiyle bir araya gelince, insanlar daha fazla para ödemeye razı oldu. Birkaç ay sonra, dünya ekonomisi gerilemeye başlayınca varil fiyatı 40 dolara geriledi.

Marjinal fayda fikri, büyük iktisatçılardan biri olan Alfred Marshall (1842-1924) tarafından geliştirildi. Marshall, tüketicilerin marjinal sebeplere dayanarak kararlar verdiğini savundu. Önceleri talep yerine arza odaklanılırdı, ama Marshall bunun tek taraflı bir yaklaşım olduğunu ve bir kâğıdı (kâğıt burada fiyat yerine geçer) tek bıçaklı bir makasla kesmeye çalışmaya benzediğini söyledi. Belli bir şeyin –bir bardak su diyelim– birim fiyatının tedarikçinin maliyetine bağlı olarak belirlendiğini düşünmek yerine Marshall, tüketicinin arzularının da işin içine katılması gerektiğini savunur.

Marshall'a göre tüketiciler bir malı ancak şu şartlar yerine gelirse satın alır: 1) Mal çekicidir; 2) Mal uygun fiyatlıdır; 3) Malın fiyatı diğer malların fiyatlarına kıyasla makuldür. Tüm bu etkenler, bir bardak suyun da meşhur bir futbolcunun da marjinal fiyatını etkiler.

Marjda düşünmek Marshall marjı vurguladı; insanlar bir şeyi –ampul üretmek, sabahki sınava çalışmak– ancak o ampule veya sınava çalışmaya değecekse yapar. Bir noktada sabahın erken saatlerine kadar çalışmaktansa, uyumak daha mantıklı hale gelecektir; aynı şekilde bir noktadan sonra yeni bir ampul üretmenin getirisi maliyetinden düşük olacaktır. Hepimiz marjda düşünürüz, bu en mantıklı davranış yoludur. O halde ekonomiler, dev adımlar yerine küçük adımlarla ilerler. Marjinal devrim, ekonomik evrimin gerçek doğasını ortaya çıkarmıştır.

İnsanlar, doğaları gereği marjcı olsa bile, Marshall'ın marjinal faydayı ekonominin temel ilkelerinden biri olarak kabul ettirmesi zaman almıştır. Bugün, bu tip fikirler dünyanın dört bir yanında alınan ekonomik kararların temelidir. Ticaret için merkezi önem taşırlar.

Beckham vakası da burada bitmez. Futbolcu, transferinden iki yıl sonra İtalyan takımı AC Milan'la bir hararetli bir pazarlığa girdi. Bu pazarlık marjinal fayda düşüncesinin önemini bir kez daha hatırlatır. İtalyanlar sabit bir ücretin futbolcuya yeteceğini düşündü. Ama LA Galaxy yöneticilerinden Tim Leiweke şöyle dedi: "Burada Milan'ın anlamadığı, bu hikâyenin arkasında aboneliklerini iptal eden taraftarlar ve paralarını geri isteyen sponsorlar olduğudur." İşte bu marjinal düşünmeye tipik bir örnektir.

» fikrin özü
Mantıklı insanlar marjda düşünür

15 Para

Ekonomi sadece parayla ilgili değildir, ama para hepimizi iktisatçı yapar. Birine bir şeyi bedava vermek yerine, ondan para istediğiniz anda, o insanın içindeki görünmez bir şalteri kaldırmış olacaksınız.

Davranışsal iktisatçı Dan Ariely bunu kanıtlamak için bir deney tasarlar. Öğrencilere 1 sentlik Starbucks şekeri teklif eder. Öğrenciler ortalama dört parça şeker alır. Sonra fiyatı sıfıra indirir. Geleneksel ekonomide fiyat düşük olduğu için talebin artacağı düşünülür (bkz. 2. Bölüm) ama bu deneyde öyle olmaz. Denklemden para çıkarılınca oldukça garip bir şey gerçekleşir. Neredeyse hiçbir öğrenci bir taneden fazla şeker almaz.

Dünya para etrafında döner Para, bir ekonomideki temel öğelerden biridir. Para olmasa takas yapmak zorunda kalırdık, yani malları veya hizmetleri değiş tokuş ederdik. Jestler ve mimikler kullanmak yerine aynı dili kullanarak yapılan sohbetlerde iletişim ne kadar kolaysa, para da her bir değiş tokuşun karmaşıklaşmadan kolayca yapılabilmesini sağlar.

Paraya inancını (belki hiperenflasyon yüzünden) yitirmiş ülkelerde genelde takas ekonomisine gidilir. 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği dağılırken, insanlar sigarayı para birimi olarak kullanmaya başladı. Fakat takas ekonomileri oldukça verimsizdir. Her dükkâna gidişinizde farklı ve çekici bir mal veya hizmet teklifi sunmak zorunda kaldığınızı düşünsenize. Bu durumda evde kalmak daha iyidir.

"Para, hem aşkın hem de savaşın tendonudur."
Thomas Fuller

Temel değiş tokuş aracı olmasının yanı sıra, paranın iki farklı görevi daha vardır. İlk olarak, bir hesap birimidir. Yani şeylerin

dönem

İÖ ~10000	İÖ 3000	İÖ 600
Afrika'da takas yapıldığına dair ilk buluntular	Mezopotamya'da şekel (ağırlık birimi) değiş tokuşu yapılır.	Lidya'da ilk gümüş ve altın para buluntuları

fiyatlandırıldığı, değer biçmemize yarayan bir kriterdir. İkincisi, bir değer deposudur, yani zaman içinde değer kaybetmez. Elbette günümüzün kâğıt paralarının bu görevi yerine getirip getirmediği ayrı bir tartışma konusudur. İster dolar banknotları, ister poundlar ya da euro sentleri, parayı neyin oluşturduğunu iyi biliriz. Fakat her çeşit değiş tokuş edilebilen birim, para yerine geçebilir: Mesela, deniz kabukları, mücevher, sigara ve uyuşturucu (bu son ikisi hapishanelerde para yerine geçer). Ayrıca, günümüzde para, borç verenler ve alanlar arasındaki görünmez kredi akışını –borç alınmış para– sağlamakta da hiç olmadığı kadar etkindir.

Likidite

Likidite, **bir varlığın –mesela, bir ev, bir altın külçesi veya bir karton sigaranın– paraya veya para olarak kullanılabilecek diğer değerlere ne kadar kolay çevrilebildiğinin ölçüsüdür. Örneğin, büyük şirketlerin hisseleri oldukça likittir; kolayca satılabilir çünkü kolayca alıcı bulunur. Evler pek likit değildir çünkü mülk satmak zaman alır. İşletmeler, tasfiye satışlarıyla (*likidasyon*), mallarını nakde çevirmeye çalışır.**

Para türleri Parayı iki kategoriye ayırmak mümkündür:

Emtia parası Gerçekte bir para biçimi olmasa da, gerçek bir değeri vardır. Belki de en açık örnek altındır. Hem kuyumculukta için hem de sanayide temel bir metal olarak kullanılır. Diğer emtia paraları arasında gümüş, bakır, yiyecek (mesela pirinç ve biber tanesi), alkol, sigara ve uyuşturucu sayılabilir.

Yasal para Bu, gerçek bir değeri olmayan paradır. İngilizcesi "fiat", Latince "bırak olsun" anlamına gelir, yani hükümetin değersiz maden ve kağıt parçalarına yasal olarak belli bir değer atfettiğini anlatır. Modern, gelişmiş ekonomilerde bu sistem kullanılır. Amerikan Hazinesi ve Merkez Bankası, dolar banknotları basar; İngiltere Merkez Bankası 5, 10, 20, vb. pound banknotları basar. Aslen kâğıt para, emtia parayla değiştirilebilirdi. Teknik

Paranın Tarihi

Yüz binlerce yıl boyunca insanlar, besin ve diğer önemli emtialar için deniz kabuğu ve değerli taş vererek takas yöntemini kullandı. Bir para biriminin ilk kez kullanılması 5 bin yıl önce, bugünkü Irak topraklarında şekel'le başlar. Bu ilk para birimiydi ama bugün bildiğimiz anlamıyla değil. Belli bir altın veya gümüş karşılığı belli bir arpa ağırlığını temsil ediyordu. Sonunda şekel bir para kuruna dönüştü. İngiltere parasına da benzer bir sebepten pound dendi, zira aslen bir pound ağırlığında gümüşe eş değerdi.

Antik Yunanlılar ve Romalılar, altın ve gümüş madeninden paralar kullandı. Latin *denarius* çeşitli Ürdün ve Cezayir gibi ülkelerde 'dinar'a dönüştü. Dinar'ın d'si, 1971'deki ondalık sisteme geçişten önce, İngiliz penny'sinin kısaltması olarak kullanıldı. Paranın İspanyolca ve Portekizce karşılıkları *dinero* ve *dinheiro* da bu kökene dayanır.

İlk banknotlar 7. yüzyılda Çin'de basıldı. Kağıt banknot fikrinin Avrupa'ya gelmesi ise 1000 sene sonra, 1661'de İsveç'in Stockholms Banco'su ile oldu.

olarak, vatandaşlar dolar banknotları karşısında belli bir miktar altın talep edebilirdi. Fakat 15 Ağustos 1971'den beri, ABD Başkanı Nixon'un verdiği bir kararla bu değiştirilebilirliğe son verildi ve böylece dolar tamamen yasal para haline geldi. Yasal paraların istikrarı, insanların ülkenin yasal sistemine inancı ile hükümetin ekonomik kredibilitesine dayanır.

Parayı ölçmek Bir ekonominin sağlığını tespit etmenin önemli yollarından biri, o ekonomide akan parayı hesaplamaktır. İnsanların parası çoğalınca, kendilerini zengin hissederler ve daha çok harcarlar. İşletmeler de artan talebi karşılayabilmek için daha fazla hammadde sipariş eder ve üretimi arttırırlar. Bu da hisse fiyatlarını ve ekonomik büyümeyi arttırır.

Merkez bankaları parayı çeşitli şekillerde ölçer. En popüler yöntem, Amerikan Merkez Bankası'nın M1 adını verdiği yöntemdir. M1 yöntemi,

"Paranın tüm kötülüklerin kökeni olduğunu düşünüyorsun. Peki, paranın kökeninin ne olduğunu hiç düşündün mü?"
Ayn Rand

"Para henüz kimseyi mutlu edememiştir. Ne kadar paran varsa o kadar fazlasını istersin. Bir boşluğu dolduracağı yerde, yenisini yaratır."
Benjamin Franklin

bankaların dışında dolaşımda olan para ile insanların bankalarda vadesiz hesaplarında bulunan parayı ölçer. Başka bir deyişle, M1 insanların erişimindeki paranın miktarını belirler. Daha geniş kapsamlı para ölçüleri de vardır: M2, vadeli hesaplar gibi daha az erişilebilen, yani daha az likit varlıkları; M3, uzun vadeli tasarruf ve para piyasası fonu gibi paranın yerine geçen finansal araçları ölçer. Nedense, İngiliz Merkez Bankası bu son yönteme M3 yerine M4 adını vermiştir.

Milenyumun başında, dolaşımda 580 milyar dolar bulunuyordu; 599 milyar dolar da insanların hemen çekebilecekleri banka hesaplarındaydı. Bu miktarı yetişkin Amerikan nüfusuna (212 milyon) bölünce 2 bin 736 dolar gibi bir rakam elde edersiniz. Bu, pek çok insanın cebindeki paradan fazladır. Kişi başına düşen rakamın görünürde bu kadar yüksek olmasının sebebi aslında paranın büyük bir kısmının denizaşırı ülkelerde bulunmasıdır. Dolar, Amerika dışında pek çok ülkenin de kullandığı para birimidir. Ayrıca bazı insanlar –özellikle karaborsacılar– paralarını bankalara yatırmak yerine nakit halde tutmayı tercih eder.

Para sadece bir değişim aracı değildir. Dolaşımdaki para stoğu ve banka hesaplarındaki paradan daha fazlasıdır. Bir düşünce yapısıdır. Cebimizdeki banknot ve madeni paranın değeri aslında üstünde yazandan çok daha azdır. Bir bankadan diğerine yapılan elektronik para transferlerinin gerçek değeri daha da azdır. İşte bu yüzden para güvenle desteklenmelidir. Hem ödemeyi yapanın parası olduğuna hem de hükümetin, paranın değer kaybetmesini engelleyeceğine inanmamız gerekir.

» fikrin özü
Para, güven akçesidir

16 Mikro ve Makro

Ekonomi aslında iki başlıktan oluşur. İlki, insanların nasıl ve neden belli kararlar aldıklarını inceleyen teknik bir uzmanlıktır. İkincisi ise, hükümetlerin büyümeyi nasıl sağladığını, enflasyonla nasıl mücadele ettiğini, nasıl finansman sağladıklarını ve işsizliği nasıl belli bir seviyede tuttuklarını anlamaya çalışan daha genel bir yaklaşımdır. Ekonomiyi anlayabilmek için mikroekonomi ve makroekonomi arasındaki farkı bilmek gerekir.

Yeni tanışan iktisatçılar birbirlerine ilk olarak "mikro mu makro mu?" diye sorar. Bu iki yaklaşım arasındaki ayrım ekonominin kalbidir. Sıkı iktisatçılar için bu ikisi tamamen ayrı çalışma alanlarıdır; o kadar ki kariyerleri boyunca bunlardan sadece birine yoğunlaşan bir iktisatçı, bir şeyden geri kaldığını düşünmez.

Fark nedir? Antik Yunanca'da küçük anlamına gelen *mikros*'tan gelen mikroekonomi, hanelerin ve işletmelerin nasıl karar verdiğini ve piyasayla etkileşime geçtiğini inceler. Örneğin, bir mikro uzmanı belli bir tarım türünün yıllar içinde nasıl büyüyüp küçüldüğüne odaklanabilir.

Makroekonomi terimi ise büyük anlamına gelen *makros*'tan gelir ve ekonominin tümünün nasıl işlediğini inceler. Bir makro iktisatçı daha çok, ülkenin güçlü büyümesine rağmen enflasyonun düşük olmasının (1990'larda Amerika'da durum böyleydi) veya artan eşitsizliğin (son yıllarda İngiltere ve Amerika'daki durum) sebepleri gibi konularla ilgilenir.

dönem

1930

Büyük Buhran bireysel davranış ve kitlesel davranış arasında ayrım yaratır.

1933

Makroekonomi terimi ilk kez Norveçli iktisatçı Ragnar Frisch tarafından kullanılır.

"Mikroekonomi: Paranın kimde olduğunu ve benim onu nasıl ele geçirebileceğimi araştıran alan. Makroekonomi: Hangi hükümet biriminin gerekli silaha sahip olduğunu ve bunu nasıl ele geçireceğimizi araştıran alan."
Gary North, Amerikalı gazeteci

Ayrımın temelleri Peki, bu ayrım neden oluşur? Aslında güzel bir sorudur bu; 20. yüzyılın ortalarına kadar böyle bir ayrım yoktu. Bir iktisatçı sadece bir iktisatçıydı. Büyük ölçeğe odaklananlar kendilerini parasalcı iktisatçı olarak tanımlıyordu; küçük ölçeğe odaklananlar ise fiyat kuramcıları olarak tanımlanıyordu. Aslında iktisatçılar daha çok küçük ölçekte düşünüyorlardı. Sonra John Maynard Keynes çıktı ve bu konudaki algıları değiştirdi (bkz. 9. Bölüm). Özünde, hem yurtiçinde (kamusal harcama ve faiz oranlarını kullanarak ekonomiyi kontrol etmek yoluyla) hem de uluslararası alanda (diğer ülkelerle ticareti kontrol ederek) devletin rolünü vurgulayarak makroekonomiyi yarattı.

Diğer yanda, mikroekonomi de başlı başına dev bir çalışma sahası haline geldi. Bu alan, genelde arz ve talebin çeşitli durumlarda nasıl etkileşime geçtiğine (bkz. 2. Bölüm) odaklanır. İnsanların vergilere, düzenlemelere, fiyat veya zevk değişimlerine verdiği tepkileri araştırır ancak bunların ekonominin tümünü nasıl etkileyeceğine dair sonuç üretmez. Bu sonuncusu, makro iktisatçının işidir. Bu ikisi elbette birbiriyle ilişkilidir ama ikisini birbirinden ayıran, mikronun diğer piyasalardan bağımsız tek bir piyasaya yoğunlaşması, makronun ise piyasaların tümüne bakmasıdır.

Bu, makro iktisatçıların bir ekonominin davranışı hakkında çok genel varsayımlarda bulunması anlamına gelir. Bu varsayımlar arasında uzun vadede arz ve talep dengesine ulaşılacağı gibi tartışmalı fikirler de vardır.

1950'ler

Keynesçilikle beraber makroekonomi popülerleşir.

1990'lar

Makroekonomideki sakinlik döneminde mikroekonomi yeşerir.

Yaklaşım farkı Saygın medya kuruluşlarında yayınlanan ekonomi raporları genelde makroekonomiye odaklanır: faiz oranlarındaki değişim, ekonomin genelinde enflasyon, toplam verim veya gayrisafi yurtiçi hasıla, resesyon veya büyük çıkış haberleri, maliye bakanının son bütçe hakkındaki mesajları, vb. Makro hikayelerini, hadiselere yukarıdan bakmalarından tanıyabilirsiniz.

Fakat bireysel finansa odaklanan hikâyeler –mesela vergilerin ve diğer hükümet tedbirlerinin insanların gündelik yaşamını nasıl etkileyeceği– mikrodur. Bunlar aşağıdan yukarı bakar.

Örneğin, İngiltere Maliye Bakanı Gordon Brown, ekonomiyi mikro bazlı yönetmeye çalıştığı gerekçesiyle çok eleştirilmişti. Bundan kastedilen, gelir vergisinde ve faiz oranlarında büyük değişiklikler yapmak yerine sadece belli aile tiplerini hedefleyen veya işletmeleri yatırıma yöneltecek, vergi düzenlemeleri gibi daha küçük odaklı enstrümanlar kullanmasıydı.

Makroekonomide çok fazla ekol yoktur; mikro uzmanlarının ise yoğunlaşabileceği pek çok alan vardır. *Uygulamalı iktisat* olarak adlandırılan saha pek

Pozitif ve Normatif Ekonomi

Pozitif ekonomi dünyada olanların ampirik olarak incelenmesidir. Mesela bazı ülkelerin zenginleşmesinin, bazı ailelerin fakirleşmesinin sebeplerini ve gelecekte kendilerine ne olabileceğini araştırır. Olgularla ilgili ne yapılabileceğine dair yargıda bulunmaktan kaçınır. Bu olguların nasıl ortaya çıktığını bilimsel olarak açıklamaya çalışır.

Normatif ekonomi ise dünyada ne olduğuyla ve ekonominin nasıl düzeltilebileceğiyle ilgilenir. Bu yüzden olgularla ilgili değer yargıları içerir.

Şu ifadeyi ele alalım: "Dünya nüfusunun bir milyarı günde 1 dolardan az bir parayla geçiniyor. Bu rakam, insan yaşamı için gerekenden oldukça az; yardım ve özellikle de zengin hükümetlerin destekleriyle arttırılmalı." İlk cümle pozitif, ikincisi ise normatif ekonomiye ait ifadelerdir.

çok uzmanlık alanı barındırır: istihdam ve emek piyasasındaki değişimi inceleyenler; hükümetin hesaplarını inceleyen kamusal finansman uzmanları; emtia, gelir grubu veya işletme vergilerini kıyaslayanlar; tarım ve gümrük vergisi uzmanları; maaş uzmanları, vb.

Mikroekonomi, makroya kıyasla çok daha fazla istatistiğe dayanır. Mikrocular karmaşık bilgisayar modellemeleriyle arz ve talebin belli değişikliklere nasıl tepki vereceğini, mesela otomobil üreticilerinin maliyetinin petrol (ve dolayısıyla enerji) fiyatlarındaki yükselişle nasıl artacağını göstermeye çalışırlar. Bir makroekonomist ise daha çok petrol fiyatındaki artışın tüm ekonominin büyüme oranı üstündeki etkisine ve bu artışa sebep olan faktörleri saptayarak, ekonomi üstündeki etkisini kontrol altına almaya odaklanır.

Bu iki saha ayrı ayrı ele alınıyor olsa da aynı temel kurallara dayanır: arz ve talep ilişkisi, fiyatların ve düzgün işleyen piyasaların önemi, kıtlık veya teşvik durumlarında insanların nasıl davranacağını belirleyebilmek.

» fikrin özü
İşletmeler için mikro, ülkeler için makro

17 Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH)

Ekonomide bilinmesi gereken tek bir büyüklük varsa, o da GSYH'dir. En büyük –her anlamda– ekonomik istatistiktir; enflasyondan işsizliğe, kur oranlarından gayrimenkul fiyatlarına kadar her rakamın önüne geçer.

Bir ülkenin GSYH'si tüm gelirinin ölçüsüdür (gayrisafi= tüm, yurtiçi= belli bir ülke ekonomisi, hasıla= ekonomik faaliyet). Bu, ülkenin ekonomik gücünün ve performansının en kabul görmüş ölçütüdür.

Pek çok insan Çin'in geçtiğimiz yıllarda ekonomide lider konuma geldiğinin farkındadır. GSYH istatistiği (sonraki sayfaya bkz.) hızla Fransa, İngiltere ve Almanya'nın önüne geçtiğini göstermektedir. Son olarak 2010 yılında Japonya'yı da geçerek dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmiştir. Buna rağmen Çin ekonomisi hâlâ Amerika'nın yarısı seviyesindedir.

GSYH neyi kapsar? GSYH iki şeyi ölçer: tüm ülkenin geliri ve harcaması. Bir ülke ekonomisinde gelir ve harcama birbirine eşittir. Bir gazete için 1 dolar ödüyorsanız, 1 dolarlık harcama anında başkasının kazancı haline gelir. GSYH, hem ürünleri (gıda gibi) hem de hizmetleri (saç kesimi gibi) ölçer. Bunlara, görünmez öğeler de (örnekse, ister kira ister satın alma olsun, insanların başlarını bir çatının altına sokabilmesi için yararlandıkları barınma hizmetleri) dahildir.

Neyi kapsamaz? GSYH'nin dışında kalan en temel büyüklük kayıt dışı ekonomiye konu üretimdir. Zengin ülkelerin ekonomisinin neredeyse

dönem

1950'ler

Dünya, savaş sonrası parlak bir ekonomik büyüme dönemine girer.

yüzde 10'unu oluşturduğu düşünülen yasadışı mallar (uyuşturucu ve kaçak mallar) bu tanıma dahildir. Ayrıca GSYH bitmiş ürünlerin bileşenlerini de ayrı bir ürün olarak hesaba katmaz. Örnekse bir otomobil motoru, parçası olduğu otomobilin kendisinden ayrı hesaba katılmaz. Tabii eğer motor kendi başına satılıyorsa durum değişir.

Ülkelere Göre GSYH

	Milyar dolar, 2013
• Amerika	16.768
• Çin	9.240
• Japonya	4.919
• Almanya	3.730
• Fransa	2.806
• İngiltere	2.678
• Brezilya	2.245
• **Dünya**	75.592
• **Avrupa Birliği**	13.148

Kaynak: Dünya Bankası

Peki ya, yabancı sermayeye ait şirketler? GSYH, ülkede, sahibi kim olursa olsun, üretilen her şeyin değeridir. Yani eğer bir Amerikan şirketi Meksika'da üretim yapıyorsa, o fabrikanın çıktısı Meksika'nın GSYH'sine katılır. Fakat bir ülkenin, hem yurtiçinde hem de yurtdışındaki vatandaşlarının ekonomik verimini ölçen başka bir istatistik daha vardır. Bir ülkenin gayrisafi milli hasılası (GSMH) o ülkenin vatandaşlarının yurtiçi ve yurtdışı kazançlarını kapsar; başka ülke vatandaşlarının o ülkede elde ettiği kazançları ise kapsamaz. Genelde GSYH ve GSMH rakamları birbirine yakın olur.

GSYH nasıl hesaplanır? Hükümet, GSYH rakamlarını genelde çeyrek dönemlerde (yani 3 ayda bir) yayınlar ve önemli olan bu rakamların toplamı değil büyüme oranıdır. Gazetelerin ve politikacıların alıntıladığı GSYH büyüme rakamlarının enflasyondan arındırılmış *reel* GSYH büyümesini temsil ettiğini de belirtmek gerekir. Enflasyonun piyasa fiyatlarına etkisinden arındırılmış ölçüte ise *nominal* GSYH adı verilir.

GSYH'yi ne oluşturur? Tıpkı bir mandalina gibi, GSYH'nin de, her biri ülke ekonomisine önemli katkıları olan farklı katmanları vardır.

1972

Bhutan gayrisafi milli mutluluk endeksini geliştirmeye başlar.

2007

Küresel ölçekteki en uzun süreli ekonomik büyüme sonra erer.

Bir ülkenin harcadığı para şöyle hesaplanabilir:

tüketim+ yatırım + hükümet harcamaları + net ihracat

Tüketim, hanelerin mal ve hizmetler için yaptığı harcamanın tümüdür. Bu, geçtiğimiz yıllarda zengin ülkelerin GSYH'sinin en büyük kısmını oluşturmuştur. Mesela 2005'te Amerikan harcamalarının yüzde 70'ini tüketim oluşturmuştur. İngiltere'de de durum buna benzerdir.

Yatırım, işletmelere akan uzun vadeli nakittir. Mesela, yeni fabrika veya bina yapmak için harcanan para buna dahildir. Ayrıca hanelerin yeni yapılan evleri almak için harcadığı parayı da içerir; Amerikan GSYH'sinin yüzde 16,9'u, İngiltere'ninkinin ise 16,7'sini oluşturur.

Hükümet harcaması, ulusal ve yerel hükümetlerin mal ve hizmetler için yaptığı harcamayı içerir. Amerikan GSYH'sinin yüzde 18,9'unu oluşturur, bu oran pek çok Avrupa ülkesinde daha yüksektir çünkü sağlık hizmetleri hükümetler tarafından karşılanır. 1990'lar ve 2000'lerde, İngiltere'de oran yüzde 40 civarında seyretti. 2008'deki finansal ve ekonomik kriz esnasında tüm zengin ülkelerde bu oran aniden arttı, çünkü hükümetler, resesyona Keynesçi çözüm (bkz. 9. Bölüm) üretmek amacıyla harcamaları arttırarak ekonomiye ekstra para akıttı.

Tüm bu bileşenleri eklerseniz, Amerikalıların, GSYH'lerinin tamamından fazla harcama yaptığını göreceksiniz. Tam olarak, yüzde 5,8 fazla harcama. Bu nasıl mümkün olabilir? Kısaca cevap verecek olursak, geçen yıllarda Amerika, yurtiçindeki üretim açığını yurtdışından ithal ederek kapamaya çalıştı. 2005'te, GSYH'nin yüzde 10,4'ü ihracat iken, yüzde 16,2'si ithalattı. Bu ikisi arasındaki fark –yani *net ihracat*– yüzde 5,8'lik açıktır. Bu ticaret açığı, Amerika'nın bol keseden harcadığının sinyallerini verdi (bkz. 24. Bölüm).

GSYH'yi kullanarak ekonomik performansı ölçmek

GSYH, ekonomik performansın en genel ölçüsü olduğuna göre ekonomi için de merkezi önem taşır. Politikacılar ona göre değerlendirilir, iktisatçılar doğru tahminde bulunmak için çabalar. Ekonomi darboğaza girdiğinde genelde işsizlik artıyor, maaşlar da düşüyordur. Eğer daralma iki çeyrek boyu devam ederse, ekonomi teknik olarak resesyona girdi demektir. Bu,

resesyonun kabul edilen tanımı olsa da, Amerika'da Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu resesyon kararı vermeden bu tabir kullanılmaz. En kötü resesyonlar buhran olarak tanımlanır. Buhranın genel kabul gören bir tanımı yoktur, fakat pek çok iktisatçı buhrana girmiş sayılması için ekonominin en tepeden yüzde 10'luk bir düşüş yaşaması gerektiğini düşünür. Genelde buhranın bir yıldan uzun sürecek bir üretim daralması yaratacağı konusunda hemfikirdirler. Mesela 1930'lardaki Büyük Buhran'da Amerika'nın GSYH'si üçte bir oranında azalmıştır.

Yine de, bu çok yönlü istatistiğin de kısıtlamaları vardı. Örneğin, bir ülke kapılarını daha fazla göçmene açacak olsa veya vatandaşlarının daha fazla çalışmasını talep etse? Bu GSYH'yi oldukça arttırır, fakat çalışanlar daha verimli hale gelmez. O yüzden, bir ekonominin sağlığını tespit ederken istatistikçiler genelde verimliliğe bakmayı tercih eder. Bu, GSYH'nin, ülkedeki vatandaşların çalıştığı saatlerin toplamına bölünmesiyle elde edilir. GSYH'yi incelemenin bir başka yolu da, toplam nüfusa bölmektir. Böylece hane başına düşen GSYH elde edilir, bu da iktisatçılar tarafından ülkenin yaşam standardını göstermek amacıyla kullanılır.

"Uzun vadede, muhtemelen hiçbir parametrenin ekonomik refah üstünde verimlilik oranındaki artış kadar etki sahibi olamayacağını söylemek hiç de abartılı olmayacaktır"
William J. Baumol, Sue Anne Blackman ve Edward N. Wolff

GSYH'nin genelde bir ülkenin refahını yansıttığı düşünülse de, modern iktisatçılar bu rakamın kısıtlarının da farkındadır. Örneğin, GSYH toplumun farklı kesimleri arasındaki eşitsizlikleri göstermez. Aynı şekilde çevresel ve toplumsal yaşam kalitesini veya bireylerin mutluluğunu ölçmez. Bunlar için başka ölçüler kullanılır (bkz. 49. Bölüm). Yine de hiçbir istatistik, ülkenin ekonomisinin geliştiği veya gerilediğine dair, GSYH kadar hızla cevap veremez.

» fikrin özü
Ülkenin ekonomik performansının kritik göstergesi

18 Merkez Bankaları ve Faiz Oranları

William McChesney Martin'e göre bir merkez bankasının görevi "tam parti havaya girmeye başlamışken, içkiyi ortadan kaldırmaktır." Amerikan Merkez Bankası'nın efsanevi eski başkanına göre ülkenin para politikasından sorumlu kişinin görevi ekonominin fazla ısınmasını veya buhrana girmesini önlemektir.

Ekonomi büyüyüp işletmeler rekor kâr elde ederken, enflasyonun kontrolden çıkma ihtimali vardır. Böyle durumlarda zarafetle partiyi sonlandırmak –genelde faiz oranlarını yükselterek– merkez bankasının sevimsiz görevlerinden biridir. Eğer her şey kötüye gider de ekonomi batağa saplanırsa, merkez bankasının görevi, faiz oranlarını tekrar düşürerek ekonominin akşamdan kalma halini gidermektir. Eğer bunun zor olduğunu düşünüyorsanız, bir de hiçbir merkez bankasının, belli bir anda, ekonominin ne kadar hızlı büyüdüğünü tam olarak bilemeyeceğini göz önünde bulundurun.

Merkez bankaları nasıl çalışır? Sorun, merkez bankalarının karar almak için kullandıkları istatistiklerin, yayınlandıkları zamana kadar çoktan değişmiş olmasıdır. Dünyada en hızlı yayınlanan veri olan enflasyon rakamları bile geçen ayın rakamlarıdır. Daha da önemlisi, belli değişimlerin ekonomide istatiksel olarak kendini hissettirmesi için belli bir süre geçmelidir (mesela petrol ve metal fiyatlarının tüketici fiyatlarını etkilemesi haftalar, hatta aylar alır). Merkez bankaları, ekonomiyi ön camdan bakarak değil de dikiz aynasına bakarak yönlendirirler.

dönem

1668

Dünyanın ilk merkez bankası Riksbank, İsveç'te kurulur.

1694

İngiltere Merkez Bankası kurulur.

Büyük Dörtlü

• **Amerikan Merkez Bankası** Temel karar organı Federal Açık Piyasa Komitesi'dir. FED Başkanı (kitap yayımlanırken Janet Yellen'di) başkanlığında toplanan ve bölgesel rezerv bankaları ile federal delegelerden oluşan bu 12 kişilik grup, dünyanın en büyük ekonomisindeki faiz oranlarına karar verir. İki önceki başkan olan Alan Greenspan o kadar saygı görmüştür ki, kendişini 20 senelik döneminin sonunda "Kâhin" ve "Maestro" gibi takma isimler verilmiştir.

• **Avrupa Merkez Bankası** Oranları 21 üyeden oluşan bir yönetici konsey belirler. Fakat son karar başkana (kitap yayımlanırken Mario Draghi'ydi) aittir.

• **Japonya Merkez Bankası** Dünyanın üçüncü büyük ekonomisindeki oranları belirler. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri özerk olsa da, bazı iktisatçılar, diğer bankalara göre politik güçler tarafından daha çok yönlendirildiği görüşünde.

• **İngiltere Merkez Bankası** Dünyanın en eski ikinci merkez bankası olmasına rağmen politikadan bağımsızlığa oldukça geç kavuştu. 1997 yılında Başbakan Gordon Brown, hükümetin banka üzerindeki kontrolünü kaldırdı. Oranlar, 9 kişilik Para Politikası Komitesi tarafından belirlenir. Banka, Londra'da bulunduğu sokak yüzünden "Threadneedle Sokağı'nın Yaşlı Kadını" takma adıyla anılır.

Kendine ait bir para birimi ve vergi toplayabilen bir hükümeti olan neredeyse her ülkenin bir merkez bankası vardır. Çoğunluğun FED diye andığı Amerikan Merkez Bankası, İngiltere Merkez Bankası (ki Birleşik Krallık'taki tüm faiz oranlarını belirler), oldukça saygın İsviçre Ulusal Bankası ve yenilikçi Yeni Zelanda Merkez Bankası gibi pek çok örnek vardır. Avrupa Merkez Bankası da Avrupa Birliği'nde euro kullanan tüm ülkelerin faiz oranlarını belirler.

Pek çok merkez bankası politikadan bağımsız hareket eder. Fakat başlarındaki isimler, politikacılar tarafından atanır. Halk tarafından seçilmemiş bu insanların hesap verebilirliğini sağlamak için onlara belli bir hedef kriter

1913

Woodrow Wilson, Amerikan Merkez Bankası'nı kurar.

1998

Euro para birimine geçişle Avrupa Merkez Bankası kurulur.

verilir. Bu kriter, İngiltere ve euro bölgesindeki gibi hayli spesifik (Tüketici Fiyat Endeksi enflasyon hedefi yüzde 2) olabileceği gibi Amerika'daki gibi daha geniş (büyüme ve refahı sağlama almak) bir hedef de olabilir.

Faiz oranları ekonomiyi nasıl şekillendirir? Hedefler zaman içinde değişir. 1980'lerde parasalcılık revaçtayken, bazı merkez bankaları para arzındaki büyümeyi belli bir sınırda tutmaya çalıştı. Bugünlerde çoğu merkez bankası enflasyonu kontrol altına almakla ilgilenir. İki türlü de, ekonomiyi etkilemek için merkez bankalarının elindeki en temel araç faiz oranlarıdır.

Düşük faiz oranları genelde hızla büyüyen bir ekonomi ve olası yüksek enflasyon sonucu anlamına gelir, çünkü tasarruf çok kârlı değildir. Bu durumda borçlanmak ve harcamak daha çekici opsiyonlardır. Yüksek faiz oranlarında ise durum bunun tersidir.

Genelde, çoğu merkez bankası faiz için baz bir oran belirler (bu Amerika'da FED Fon Oranı ve İngiltere'de Banka Oranı olarak adlandırılır). Özel bankalar da kendi faiz oranlarını bu baza göre ayarlar. Merkez bankası yöneticileri bu oranı piyasaya dikte etmek için çeşitli araçlar kullanırlar. Önce oranı değiştirdiklerinin haberini verirler ve özel bankalar da bunu takiben kendi mortgage, borç ve tasarruf faizi oranlarını değiştirir. İkinci olarak, açık piyasa işlemleri kullanırlar, yani tahvil piyasalarını etkileyebilmek için hükümetler bonoları alıp satarlar (bkz. 27. Bölüm). Üçüncüsü, tüm ticari bankaların fonlarının bir kısmını (rezervler olarak adlandırılır) merkez bankasının kasalarında depolama zorunluluğunu kullanırlar. Merkez bankaları, sakladıkları bu rezervler için verdikleri faizi değiştirebilir veya bankalardan daha fazla ya da az rezerv tutmalarını isteyerek, müşterilerine ne kadar kredi kullandırabileceklerini etkileyebilir. Bu da faiz oranını etkiler.

Tüketici için bu araçların çoğu görünmezdir; önemli olan, bunların yarattığı zincirleme reaksiyondur. Ülke çapında bankalar, borçlanma masraflarını değiştirmeye başlar. Araçların vasıfları sadece, aralarından biri arıza verirse, mesela para piyasaları doğru işlenmezse (bkz. 33. Bölüm) önem kazanır.

Bankalar her ay veya iki ayda bir faiz oranı kararı verse de yüzlerce çalışan sürekli piyasadaki borçlanma oranlarını izler ve uyguladıkları reçetenin işe yarayıp yaramadığını gözlemler. 2000'lerin sonundaki finansal krizde,

dünyanın farklı yerlerindeki merkez bankaları ekonomiye ekstra para aktarmak için çeşitli yeni yollar tasarlamak zorunda kaldı.

Fakat faiz oranlarından etkilenen tek şey enflasyon değildir. Yüksek faiz oranları genelde ülkenin kurunu güçlendirir ve yabancı yatırımcılar, fonlarını o kuru satın almak için kullanır. Bunun dezavantajı, güçlü bir kurun, ülkenin yurtdışına yaptığı ihracatları alıcılar için daha pahalı hale getirmesidir.

Finansal sisteme destek Merkez bankalarının görevi sadece faiz oranlarını kontrol etmek değil aynı zamanda daha genel bir perspektifle, bir ekonominin finansal sisteminin iyi durumda olup olmadığını kontrol etmektir. Bu yüzden ekonominin çalkantıda olduğu zamanlarda son kredi merci (lender of the last resort) görevini üstlenirler. Mesela Wall Street ve New York'ta her şey normalken buna ihtiyaç duymazlar, çünkü bankalar kendi aralarında daha ucuza borç alabilir. Ama kimi zamanlarda, merkez bankasının, acil durum borç vereni olarak rolü hayati önem taşır.

"Diplomaside olduğu gibi merkez bankacılığında da stil, iyi giyim ve varlıklılarla iyi ilişkiler, alınan sonuçlardan daha önemlidir."
John Kenneth Galbraith

2008 finansal krizinin önemli etkilerinden biri de, batan bankaları kurtarmak için, merkez bankalarının, son kredi merci rolünü arttırmak oldu. Yıllar süren geleneği bozan Amerikan Merkez Bankası, serbest yatırım fonlarına doğrudan borç verdi çünkü hükümet dışında hiç kimse borç verecek durumda değildi. Ayrıca varlıkları satın alarak ve parasal gevşeme diye adlandırılan bir süreçle (bkz. 20. Bölüm) ekonomiye nakit aktardı.

Fakat unutmamalı ki ekonomide, ne müşterilere ne de bankalara bedava öğle yemeği vardır. Bu bonkörlük ileriye dönük daha katı düzenlemelerle birlikte gelmiştir. Faiz oranları, merkez bankaları için önemli bir araç olmaya devam edecek, fakat finansal sistemi izleme ve düzenleme güçleri de giderek artıyor.

» fikrin özü
Merkez bankaları ekonomiyi ani iniş ve çıkışlardan korur

19 Enflasyon

Konuştuğunuz kişiye bağlı olarak enflasyon ya dişlerinizi çürütür ya da onları temizler. Eski Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan'a göre "bir haydut kadar saldırgan, silahlı bir soyguncu kadar korkutucu ve bir suikastçı kadar ölümcüldür." Almanya Merkez Bankası eski başkanı Karl Otto Pöhl ise şöyle der: "Enflasyon diş macunu gibidir; bir kere tüpünden çıktı mı, geri sokamazsınız."

Aslında çoğu zaman, enflasyon –yani fiyatların artması olgusu– yukarıdaki şeylerin ikisi de değildir. Fiyatların yavaş yavaş ve tahmin edilebilir bir şekilde artmasını sağlamak, ekonomiyi yöneten merkez bankaları ve hükümetlerin belki de en önemli görevlerinden biridir. Fakat enflasyonun kontrolden çıkma gibi kötü bir eğilimi vardır.

Enflasyon seviyeleri Enflasyon genelde yıllık oran olarak açıklanır. Yani, yüzde 3'lük bir enflasyon oranı, ekonomide fiyatların 12 ay öncesine göre yüzde 3 daha yüksek olduğunu belirtir.

Ekonomik istatistikler içinde epey açıklayıcı bir yeri olan enflasyon, bize ekonominin sağlığı hakkında bilgi verir. Eğer çok yüksekse, ekonomi enflasyon sarmalına girebilir, yani fiyatlar katlanarak artar, hatta hiperenflasyon durumu yaşanabilir. Bu ikisi arasındaki fark, fiyat artışının boyutuna bağlıdır. 1920'lerde Almanya'yı ve 21. yüzyılın ilk on yılında Zimbabve'yi etkileyen hiperenflasyon sırasında, bir ayda en azından yüzde 50, çoğu zaman ise daha fazla artış oluyordu. 1923'te hiperenflasyon tavan yaptığında, Weimar Almanya'sında 100 trilyon mark değerinde banknotlar basılmıştı.

dönem

1873-96

Amerikan İç Savaşı'nı takiben "Büyük Deflasyon" yaşanır.

1920'ler

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da hiperenflasyon yaşanır.

Farklı Enflasyon Ölçüleri

Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE): Amerika'dan Avrupa'ya, gelişmiş dünya ülkelerinde en çok kullanılan enflasyon ölçüsü. İstatistikçiler, her ay ülke çapındaki dükkânları ve işletmeleri gezerek hayali bir ürün sepetinin fiyatının ne oranda arttığını hesaplar.

Perakende Fiyat Endeksi: İngiltere'de yaşam giderlerini daha kapsamlı olarak ölçmek için kullanılır. Konut sahibi olma masraflarını, yani mortgage ödemeleri ve faizleri de kapsar.

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Deflatörü: Ekonomideki tüm malların, en kapsamlı ölçüsü. TÜFE ve Perakende Fiyat Endeksine göre daha az yayınlanır.

Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE): Hem üreticilerin kullandığı hammaddelerin masrafını hem de bitmiş ürünlerin perakendecilere satış fiyatını hesaplar. Enflasyonun yönünü tahmin etmek için faydalı bir ölçüdür.

Diğer Endeksler: Gayrimenkul ve emtia fiyatları endeksleri gibi daha spasifik endeksler de vardır.

Gerçi yüzde 20 dolaylarında nispeten daha düşük enflasyon oranları bile epey tahrip edici olabilmektedir. 1970'lerde Amerika ve İngiltere'de olduğu gibi enflasyon, zayıf bir ekonomik büyüme veya resesyonla aynı anda yaşanırsa, durum epey kötüleşebilir. Durgun bir büyüme ve yüksek enflasyonun aynı anda yaşanması durumuna *stagflasyon* (durgunluk içinde enflasyon) adı verilir. Amerika ve İngiltere'de durgunluk içinde enflasyon yıllarca işsizlik ve iflas yaşanmasına neden olmuştur. Kısacası enflasyon bir zamanlar sağlıklı olan ekonomileri yıkabilir.

Sebepler ve sonuçlar Enflasyon bize hem sosyal hem de ekonomik durum hakkında bir şey söyler. Yaşam harcamalarının ne kadar arttığını, hanelerin gelir artışıyla kıyaslayarak ülkede yaşam standardının ne durumda olduğunu anlayabiliriz. Eğer enflasyon, ailelerin gelirlerinden daha hızlı artıyorsa yaşam standardı düşüyordur: İnsanlar eskisi kadar çok şey

1930	1970'ler	2008
Büyük Buhran'da Amerika ve dünyanın geri kalanı deflasyonun esiri olur.	Petrol krizi, Amerika ve İngiltere'de enflasyonu yüzde 20'nin üzerine çıkarır.	Hiperenflasyon esnasında, Zimbabve 100 milyar Zimbabve doları basar.

"Enflasyon, yasa çıkarmadan uygulanabilecek bir vergi türüdür."
Milton Friedman

satın alamaz. Ama maaşlar, enflasyondan hızlı arttığında, insanların cebinde harcadıklarından fazlası kalıyor demektir, bu da yaşam standardının yükseldiğini gösterir.

Tüm ekonomi hızla büyürken, çalışanların maaşlarına zam yapılır, böylece mallara ve hizmetlere daha çok para harcarlar. Artan taleple beraber konut fiyatlarından tutun da saç kesim fiyatına kadar her yerde fiyat artışı yaşanır. Aynı şekilde ekonomi yavaşladığında, talep de yavaşlar, fiyatlar düşer, ya da en azından daha yavaş artar.

Ürün fiyatları sadece talepten değil, insanların erişimindeki para miktarından da etkilenir. Para arzı arttığında (para basılınca veya bankalar daha çok borç vermeye başladığında), aynı miktar malın peşinde daha büyük bir para olacağı anlamına gelir, bu da fiyatları yükseltir. Bu süreci etkileme yollarına dair parasalcılık ve Keynesçilik tartışması (bkz. 9. ve 10. Bölümler), 20. yüzyılın en önemli entelektüel tartışmalarından biridir.

İlla enflasyon mu? Fiyatların illa artmasının mı gerektiği, sabit kalma olasılığının olup olmadığı da sıkça sorulan sorulardan biridir. Tarihte bazı zamanlarda fiyatların donduğu görülmüştür. Teorik olarak enflasyon ekonomilerin işlemesi için gerekli bir unsur değildir. Buna rağmen, geçen yüzyıl boyunca politikacılar çeşitli nedenlerle ekonomilerinde bir parça enflasyon olmasını desteklemişlerdir.

Öncelikle, enflasyon, insanları tasarruf etmek yerine harcamaya iter, çünkü ceplerinde duran para değer kaybediyordur. Bu davranış biçimi modern kapitalist ekonomiler için önemlidir zira uzun vadede şirketleri yeni teknolojilere yatırım yapmaya teşvik eder. Diğer taraftan enflasyon borcu da aşındırır. Bu da özellikle borçlu hükümetleri, enflasyon artışını desteklemeye, böylece borçlarını değersizleştirmeye yöneltmiştir.

Aynı şekilde, enflasyon seviyesi genelde faiz oranlarına benzer (bkz. 18. Bölüm). İnsanlar negatif değil pozitif faiz oranlarına alışıktır. Tarihte bankaların insanların tasarrufunu ücretlendirip borç almaları için para verdiği (negatif faiz oranı durumu) birkaç örnek vardır. Kriz zamanlarında, insanları tasarruf yerine harcamaya yönlendirmek önemlidir.

Son olarak, insanlar artan maaşlara alışıktır. Bu insan doğasıdır; kendilerini geliştirmeye çalışırlar ve herhangi bir dönemde maaş zammı almamak –dükkanlardaki fiyatlar o dönemde sabit kalmış olsa bile– hazmetmesi güç bir durumdur.

"İyi yönetilmeyen bir ülkede başvurulan ilk çare enflasyon, ikincisi de savaştır. İkisi de belli bir süre için refah sağlar; ikisi de kalıcı yıkıma yol açar. Ne var ki, ikisi de politik ve ekonomik fırsatçılar için sığınaktır."
Ernest Hemingway

Enflasyon sarmalı Fiyatlar enflasyon sarmalı adı verilen durumda katlanarak artabilir. Enflasyon arttıkça, işçiler mutsuzlaşır çünkü yaşam standartları düşer. Daha yüksek maaş isterler, maaşlarını yükseltmeyi başarırlarsa da ekstra parayı harcadıklarında dükkân sahipleri fiyatları arttırır. Bu enflasyonu daha da yükseltir, işçiler yine zam talebinde bulunur.

Aşırı enflasyondaki –ve aynı şekilde deflasyondaki– (bkz. 20. Bölüm) sorun, ekonomileri kalıcı istikrarsızlığa sürükleyebilecek olmasıdır. İnsanlar fiyat artışı ve düşüşüyle güvenlerini yitirirse, yatırıma ve tasarrufa son verebilir, böylece normal hayatı sekteye uğratabilirler. Bu yüzden, hükümetler ve merkez bankaları fiyat artışlarını beklenir oranlarda tutmaya çalışır. Eğer başarısız olurlarsa, Ronald Reagan'ın da belirttiği gibi, insanları hoş olmayan bir deneyim bekler.

» fikrin özü
Fiyatların yavaşça artmasına müsaade edin

20 Borç ve Deflasyon

Bugünün aksine, deflasyon –yani fiyatların seneden seneye yükselmek yerine düşmesi– her zaman bir tehdit olarak algılanmıyordu. 20. yüzyılın öncesindeki birkaç yüzyıl boyunca, canlı ekonomiler genelde bu olguyu evreler halinde yaşadı. Hatta Milton Friedman teoride, hükümetlerin belli bir miktar deflasyona katlanması gerektiğini savundu.

Piyasadaki malların fiyatları yavaş yavaş düşüyorsa bu, cebinizdeki her pound ve doların değerlendiği anlamına gelir. Geliriniz her sene artmasa bile, alım gücünüz artar. Yüksek enflasyon yaşanan bir ekonomideki gibi, paranızın değerini yitireceğine dair endişelenmenize gerek yoktur.

Deflasyon ve buhran Fakat iyi huylu deflasyon yerini, 20. yüzyılda düşen fiyatlarla beraber yaşanan kötü deneyimlere bıraktı. 1930'lardaki Büyük Buhran'da da durum böyleydi. 1920'lerde oldukça artan hisse fiyatlarını (hisseler tasarruf paralarıyla değil de borç paralarla alınıyordu) buhran takip etti. 1929'da yatırımcılar büyük kazanımların (Dow Jones Endüstri Endeksi geçen altı senede beş kat artmıştı) gerçekliğe dayanmadığını, daha çok umut ve spekülasyona bağlı olduğunu fark etti ve borsa çöktü.

Bunu takiben Amerikan ekonomisi ve diğer ulusal ekonomiler için en karanlık yıllar yaşandı. Bankalar borçların ağırlığıyla battı, gayrimenkul fiyatları düştü, şirketler kapandı ve milyonlarca insan işsiz kaldı. Krizin temelindeki en önemli sorun deflasyondu.

dönem

1800'ler

Sanayi Devrimi sonucunda kontrollü deflasyon evreleri yaşanır.

1930

Büyük Buhran'da Amerika'da borç-deflasyon sarmalı yaşanır.

İnsanlar "çılgın yirmiler" olarak tanımlanan dönemin ekonomisinin, suni biçimde açgözlülük ve çılgınlıkla şiştiğini anladığında, fiyatlar düşmeye başladı. Hisse ve gayrimenkul fiyatları düştü, fakat insanların bunları satın almak için aldığı borçların değeri sabit kaldı. Böylece fiyatlar yılda yüzde 10 düşerken, 100 dolar değerindeki borcun maliyeti –o anki alım gücü cinsinden– 110 dolara çıkmış oldu. Borsanın çöküşünden direkt olarak etkilenmeyen hanelerin içinde milyonlarca insan, borçlarının değeri beklenmedik şekilde arttığı için deflasyon kurbanı oldu.

Sert bir sarmal Deflasyon sadece borçluları değil, tüm ekonomiyi etkiler. Fiyatlar düştükçe, insanlar para istiflemeye başlar çünkü birkaç ay sonra her şeyin daha da ucuzlayacağını bilirler. Para harcama isteksizliği fiyatları daha da düşürür. Dahası, insanların maaşları yasal olarak bağlayıcı sözleşmelerle düzenlendiğinden, şirketler ücret maliyetlerinin yükseldiğini fark eder. Eski 1000 dolarlık maaş, şimdi 1100 dolar değerindedir. Bu işveren için bir felakettir çünkü işveren mal ve hizmetleri daha aza satsa da aynı ücret maliyetini karşılamak durumundadır. Başta bu durum çalışanlar için güzel gözükse de, pratikte, şirketlerin hayatta kalabilmek için pek çok işçiyi işten çıkaracağı anlamına gelir. Aynı şekilde bankalar bazı borçlulardan (ekonomide düşen diğer fiyatlara kıyasla) daha fazla mortgage ödemesi alacak olsa da diğer borçlulardan hiçbir ödeme tahsil edemez.

Tanımlar

Deflasyon Mal ve hizmet fiyatlarının yıllık bazda azalışını ifade eder.

Dezenflasyon Enflasyon oranının azalması fakat hâlâ pozitif kalması durumudur.

Bu semptomlardan çoğu aynı yüksek enflasyon esnasında yaşananları andırır. İkisi de belli ürünlerde reel fiyatların kontrol edilemez biçimde yükselmesini içerir. Farkı, enflasyonun tüketim mallarını pahalılaştırırken deflasyonun borç ve diğer yükümlülüklerin maliyetini şişirmesidir.

1990'lar

Japonya gayrimenkul balonunun patlamasıyla deflasyona girer.

2009

İngiltere ve Amerika'nın da dahil olduğu büyük ekonomiler, İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk defa deflasyona girer.

"Borç-deflasyon kuramının neticelerinden biri de büyük buhranların reflasyon ve stabilizasyon yoluyla tedavi edilebilmesi ve engellenebilmesidir."
Irving Fisher, Amerikalı iktisatçı

Deflasyonun en büyük risklerinden biri, fiyatların sürekli düşmesine cevaben kısıntıya giden şirketlerin, kayıplarının daha da büyüdüğünü fark etmesi ve bunun, fiyatları daha da aşağı çekmesidir. Bu enflasyon sarmalından bile daha güç bir durum yaratır, çünkü modern ekonomilerde enflasyonla mücadele mekanizmaları daha gelişmiştir (bkz. 18. Bölüm).

Teşhis ve çözümler Deflasyonun ekonomik açıklaması, sistemdeki para miktarının azalması veya mal ve hizmet arzının artmasıdır. O halde, enflasyonda çok para az malın peşindeyken, deflasyonda bunun zıttı gerçekleşir. Büyük Buhran döneminde ve Japonya'da 1990'lar ve 2000'lerde bunun sebebi (insanların yıllarca aşırı harcadıktan sonra tasarrufa başlayıp daha az harcayarak yarattığı) bir para darlığıydı. 19. yüzyılın iyi huylu deflasyonunun sebebi ise tam tersine, daha çok üretkenlik sonucu ortaya çıkan arz fazlalığıydı.

Genelde, merkez bankaları enflasyonu faiz oranlarıyla kontrol eder. Yine de bu oranı sıfırın altına düşüremezler. Yani fiyatlar düştükçe daha alışılmadık yöntemlere başvurmak zorunda kalırlar ki eski Merkez Bankası Başkanı Ben Bernanke bunu "matbaaları" çalıştırmak olarak tanımlar. Başka bir deyişle, ekonomideki paranın sabit tutulmaya çalışıldığı enflasyon durumunun

Deflasyon ve On Kayıp Yıl

Büyük Buhran, modern zamanın en kötü deflasyon sarmalı olarak kabul edilse de (Amerika'da çalışan nüfusun dörtte biri işsiz kalmıştı ve GSYH üçte bir düşmüştü) bu olgunun daha yakın örnekleri de mevcuttur. En akılda kalanı, 1990'larda Japonya'da fiyatların düşmesiyle yaşandı. Japonya Merkez Bankası, faiz oranlarını sıfıra indirmek zorunda kaldı. Bu sarmal yüzünden "kayıp on yılda" ülkede zayıf bir büyüme ve engellenemeyen bir fiyat düşüş dönemi başladı.

aksine, merkez bankaları sisteme nakit aktarmaya başlar. Bunu çeşitli şekillerde yapabilirler; mesela tahvil ve hisse gibi varlıkları satın alırlar veya ticari bankaların kasasındaki parayı arttırırlar. Bu yöntemlerin tümüne *parasal (nicel) gevşeme* adı verilir.

Milenyumun sonunda, Japonya'da, 2008 krizinden sonra da Amerika ve İngiltere'de bu tip yöntemler kullanıldı. Borç kaynaklı finansal krizlerden bu şekilde çıkılmaya çalışıldı. Bu çabaların meyve verip vermeyeceğini hep beraber göreceğiz.

» fikrin özü
Düşen fiyatlar bir ekonomiyi sakatlayabilir

21 Vergiler

Benjamin Franklin 1789'da "Bu dünyada hiçbir şey ölüm ve vergi kadar kesin değildir" demişti. Aslında vergilerden şikâyet eden ilk insan sayılmazdı. Hükümetler, varoluşlarının başlangıcından beri türlü yöntemlerle para toplamaya çalışmıştır. İncil'de anlatılana göre Yusuf ve Meryem, mülklerini vergi amacıyla kaydetmek için Beytüllahim'e gider; 1086'da Kral William, Domesday kayıtlarını kimleri vergilendirebileceğini bulmak amacıyla hazırlatır; MS 10'dan beri Çin vatandaşları gelir vergisi ödemek zorundadır.

Bugün bile vergiler, politikadaki en tartışmalı konulardan biridir. Başkan George H. W. Bush hâlâ 1988'deki seçim vaadi, "Dudaklarımı okuyun: Yeni vergi yok" ile hatırlanır. Ne yazık ki, devletin mali durumu onu yalancı çıkarır ve birkaç vergi artışıyla geçen dört seneden sonra, seçmen bir sonraki seçimde onun aleyhine tercih yapar.

"Dünyada anlaması en zor şey gelir vergisidir."
Albert Einstein

Tarihin başından beri insanlar, çabalayıp kazandıkları paraların ellerinden alınmasına haklı olarak karşı çıkmıştır. Üstelik eski vergi toplayıcıları bugünkünden daha acımasızdır. O zamanlar, köylüler ve işçiler vergilerini ödeyemezse, eşlerini veya kızlarını köle olarak satmak zorunda kalmıştır. Politikalara yön veremeden (mesela oy kullanma hakkı olmadan) vergi vermek zorunda olmak pek çok şikâyete ve sonunda 1215'de Magna Carta'nın imzalanmasına, Fransız Devrimi'ne, Boston Çay Partisi ve Amerikan İç Savaşı'ına sebep olur.

Yine de, tüm bu örneklerde alınan vergiler, bugün dünyadaki pek çok ülke vatandaşının vermek zorunda olduğunun yanında devede kulak gibi

dönem

İÖ 3000
Antik Mısır'da vergilendirmeye dair ilk kanıtlar

1789
Yüksek vergi oranlarının etkisiyle Fransız Devrimi başlar.

kalır. O zamanlar vergi, genelde yüzde 10'un altındadır ve her sene alınmaz; savaş zamanlarında toplanan geçici vergiler vardır. Bugün, hiç savaşa girmeyen İsviçre'de bile ortalama bir işçi, maaşının yüzde 30'unu vergi olarak verir.

Vergilendirme sanatı Ne değişti? Temelde, 20. yüzyılın son yarısında refah devleti ve sosyal güvenlik sistemleri doğdu. Dünya etrafındaki ülkeler, sağlık, eğitim, işsizlik, yaşlılık sigortaları ve kamusal güvenlik harcamalarını ödeyeceklerini vaat ettiler. Eskisine göre daha fazla harcama yapmaları gerektiği için bu ekstra parayı temin etmek zorunda kaldılar. Vergiler çözüm oldu.

Sırf gelir vergisi (kişinin maaşına bağlı olarak yapılan kesinti) de değil. Hükümetler artık büyük bir vergi menüsünden seçim yapabilir: *katma değer vergisi*, satış esnasında ürünlere konan vergiler ve benzin gibi ürünlerdeki sabit vergileri de içeren grup), *değer artış kazancı vergisi* (değerlenen bir yatırımın satışından elde edilen kâra konan vergi); şirket ve işletme vergileri (şirketlerin kârlarına konan vergi), *miras vergisi* (ölen birinin varlığına konan vergi), *emlak vergisi* (gayrimenkul satışlarına konan vergi); *ithalat ve ihracat tarifeleri* (gümrük vergisi olarak da bilinir), çevre vergisi (salınıma konan vergi) ve *servet vergileri* (bir kişinin varlıklarından alınan vergi).

Pek çok ülkede hem hükümet hem de yerel yönetimler vergi toplama gücüne sahiptir. Yerel yönetimler daha çok emlak vergilerine, hükümet ise gelir vergisine güvenir.

O halde, 20. yüzyılın ortalarından beri, vergiler hem vatandaşları koruyan kurumlara (ordu, polis, acil servisler, mahkemeler ve politikacılar) fon sağlama, hem de serveti zenginler ve ihtiyacı olanlar arasında yeniden bölüştürme görevini üstlenir. Ayrıca genelde, ülke zenginleştikçe vatandaşlardan alınan vergi de artar.

1798

Genç William Pitt, İngiltere'deki ilk gelir vergisi uygulamasını başlatır.

1980'ler

Margaret Thatcher ve Ronald Reagan, İngiltere ve Amerika'da büyük vergi indirimleri yapar.

Smith'in vergi kuralları *Milletlerin Zenginliği*'nde Adam Smith vergilendirme için dört kural belirler:

1. *İnsanlar gelirleriyle orantılı katkıda bulunmalıdır*. Bu, daha çok kazananların daha çok vergi vermesi anlamına gelir. Pek çok ülkede artan oranlı gelir vergisi uygulanır; yüksek gelir grupları yoksullardan daha büyük oranda vergi öder. Hem vergi oranları hem de vergi faturaları daha yüksektir. Vergiler orantısal da olabilir (herkesin aynı oranda vergi verdiği sabit vergiler gibi) azalan oranlı da olabilir (zenginler gelirlerinden veya servetlerinden daha az oranda vergi öder). Günümüzün artan oranlı gelir vergisi sisteminde vergiden muaf bir gelir dilimi vardır. Bu dilim aşıldıktan sonra insanlar maaşlarından, belli bir miktara kadar belli bir oranda vergi öderler, bu miktar aşıldığında daha fazla oranda vergi öderler ve bu böyle gider.

2. *Vergiler keyfi değil kesin olmalıdır, zamanı ve ödeme şekli herkes için açık olmalıdır.*

3. *Vergiler uygun bir zamanda alınmalıdır*. Mesela kira vergisi, kiralar toplandıktan sonra alınmalıdır.

Ricardo Eşitliği

Ricardo Eşitliği kuramı (adını, karşılaştırmalı üstünlük fikrinin ardındaki iktisatçı David Ricardo'dan alır, bkz. 7. Bölüm), hükümetlerin borç alarak vergi indirimlerini finanse etmemesi gerektiğini savunur.

Vergi indirimleri genelde ekonomiyi canlandırmak için iyi bir yol gibi gözükür: İnsanların cebinde daha çok para kalır ve teoride bu parayı harcarlar. Fakat hükümetlerin vergi indirimini karşılamak için borç alması, bazı iktisatçılara göre hiçbir fayda sağlamaz. Çünkü bu geçici bir çözüm olacaktır ve ileride daha fazla vergi ve daha az kamusal harcamayla geri dönecektir. Ricardo Eşitliği kuramı, "yersiz" vergi indirimlerini eleştirse de, bu fikir politikacıları durdurmaya yetmemiştir.

4. *Vergiler hem vatandaş hem de devlet için gereğinden fazla olmamalıdır.* Başka bir deyişle, insanların gündelik hayatlarında yaptıkları tercihleri mümkün olduğunca az etkilemelidir. Marjinal vergi oranını (insanların halihazırda çalıştıklarından bir saat fazla çalıştıklarında ödeyecekleri vergi oranı) arttırmak insanların daha fazla çalışmasını engelleyebilir. Fakat bu önemli bir tartışma konusudur çünkü bazı insanlar vergi sisteminin insanları "iyi şeyler" yapmaya teşvik edecek ve diğerlerinden uzak tutacak bir araç gibi kullanılması gerektiğini düşünür. Örneğin, hükümetler, sigara ve alkolden kamu sağlığı için, yüksek vergi alır.

Vergilendirmenin sınırları Vergiler arttıkça, insanlar ödememenin yollarını arar. 1970 ve 1980'lerde dünyanın pek çok hükümeti bu durumla karşılaştı. Bazı işçiler, yüzde 70 veya üstünde marjinal vergi oranı (yani kazandıkları her ekstra dolar ve pound için ödedikleri vergi oranı) ödemek durumunda kaldı. Fazladan mesai yapmak yerine daha az çalışmaya, fazla gelirlerinden vergi vermek yerine emeklilik maaşına yatırmaya veya paralarını denizaşırı ülkelere taşımaya başladılar. Paranın dünyanın bir yerinden diğerine tek bir tuşa basarak aktarılabileceği bir çağda, paranın denizaşırı transferini engellemek oldukça güç hale geldi. Bu yüzden hükümetler vergilerini olabildiğince rekabetçi tutmak zorundadır.

"Vergi sanatı, kazdan en az gürültüyle en fazla tüyü yolmaktan ibarettir."
14. Louis'nin Finans Bakanı Jean-Baptiste Colbert

Ne var ki, zaman içinde vergiler birbiri üstüne eklemlenmeye başladı ve her geçen yıl sistem daha karmaşık ve inatçı hale geldi. Genç William Pitt, 1798'de İngiltere'nin ilk gelir vergisini yürürlüğe soktuğunda, bunun sadece Napolyon Savaşları'nı karşılayabilmek için yapılan geçici bir uygulama olduğunda diretmişti. Belki buna kendisi bile inanıyordu!

» fikrin özü
Ölüm kadar kaçınılmaz

22 İşsizlik

Ekonomide her şey dönüp dolaşıp işsizliğe gelir. Uzmanlar ve politikacılar dikkatini ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasına, enflasyonuna, faiz oranlarına veya servetine verse de, insanların iş sahibi olup olmadığı gibi basit bir soru hâlâ çok temeldir. Tüm dünyadaki politikacıların ilk vaatlerinden biri tam istihdamdır. Elbette verdikleri bu sözü ne kadar yerine getirebildikleri değişir.

Hükümetlerin işsizlikle mücadelesi anlaşılabilir bir durumdur. İnsanlar işlerini kaybedince büyük bir travma yaşarlar. Fakat serbest piyasayı bu kadar dinamik yapan, şirketlerin işe alımlarda ve işten çıkarmalarda esnek davranabilmesidir. Eğer bir emlakçı işlerin kötü gittiğini fark ederse, pazarlama ve ofis maliyetini düşürerek harcamalardan kısmaya çalışabilir. Fakat çalışanları işten çıkararak daha fazla tasarruf edecektir. Bu iki etkenin ilişkisi, yani hükümetin olabildiğince çok insanı istihdam ettirmeye çalışması ve şirketlerin hayatta kalma ihtiyacı, sırf emek piyasasının değil aynı zamanda ekonominin tümünün kaderini belirler.

İki emek piyasasının hikâyesi Avrupa ve Amerika'daki deneyimleri karşılaştıralım. Avrupa'nın büyük bir kısmında emek piyasası kanunları, şirketlerin işten çıkarma yetkilerine sınırlandırma getirir ve asgari ücreti zorunlu koşar. Fakat Amerikalı iktisatçı Thomas Sowell'in *Temel Ekonomi* eserinde ortaya koyduğu gibi "iş güvencesi kanunları çalışanların işlerini korur fakat ekonominin tamamının esnekliğini ve verimini azaltır. Bu yüzden de diğer işçiler için iş yaratılmasını engeller." Bu sebeple, Avrupa, emek piyasasının oldukça esnek olduğu Amerika'ya göre oldukça yavaş istihdam yaratır.

dönem

1933

Büyük Buhran'da Amerika'daki işsizlik yüzde 25'e çıkar.

İşsizlik Maaşları

Bazen hükümetler işsizlik sigortalarını gereğinden fazla cazip kılıp, insanları işsizliğe teşvik edebilir.

Harvard'lı iktisatçı Martin Feldstein'ın yaptığı bir araştırmaya göre bazıları için işsiz kalmak daha avantajlıdır. Birinin saati 10 dolara çalışabileceğini veya hiç çalışmadan saatte 8 dolar kazanabileceğini düşünün. İşsizlik sigortasının yüzde 18'i vergiye gider, böylece eline 6,56 dolar geçer. Eğer bu insan çalışacak olsa yüzde 18 gelir vergisi ve 7,5 sosyal sigorta katkı payı ödeyecektir. Böylece eline net olarak 7,45 dolar geçer. Bunu alacağı işsizlik sigortasıyla karşılaştırdığımızda çalışmadan geçen bir günün çalışarak kazanılacak ekstra 89 sentten daha cazip geleceğine karar verebiliriz. Hükümetler insanları iş gücüne yeniden katılmaya teşvik etmek ve onların işlerini kaybetmesini telafi etmek arasında bir denge tutturmaya çalışır.

İşsizliğin tanımı En genel anlamıyla işsizlik, iş sahibi olmama durumudur. Fakat iktisatçılar için bu yetersiz bir tanımdır. İki iş arasında birkaç hafta işsiz kalan geçici ofis çalışanı ("geçici işsizlik") ile sanayi artık denizaşırı ülkelere taşındığından becerilerini kullanamayacak olan fabrika teknisyeni arasında büyük bir fark vardır. İlki kısa sürede yeni iş bulup özel sektörün ekonomik verimine katkıda bulunur; ikincisinin ise devlet desteğiyle uzun bir süre yeniden eğitim alması gerekir.

Farklı durumlar arasında ayrım yapabilmek için, iktisatçılar çeşitli işsizlik kategorileri sunar. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre işsizlik, işsiz olup da aktif olarak emek piyasasına geri dönmeye çalışma durumu olarak tanımlanır. Amerika'da bu tanıma uyan işçiler, 2013'de yüzde 7,4'ü

1970'ler

Petrol krizi sonrası işsizlik aniden artar.

1979

İngiltere'de Muhafazakâr Parti "İşçi Çalışmıyor" sloganıyla başa gelir.

İşsizlik Oranları

(toplam işgücüne oranla yüzdeler)
2013

Fransa	10,4
Amerika	7,4
Almanya	5,3
İngiltere	7,5
Japonya	4,0
Türkiye	9,1

Kaynak: Dünya Bankası

buluyordu. Bu yüzde, İngiltere'de 7,5; Avrupa Birliği'nde ise 10,9 idi. Uzun süredir işsiz olanlar ise ayrı bir kategori oluşturur. Bu grubun yüzdesi daha büyüktür çünkü öğrenciler, emekliler, anneler ve çalışamayacak kadar hasta ve engelli olanlar da bu kategori içindedir. İktisatçılar ayrıca, çalışanların yaş gruplarını da haklı olarak karşılaştırır. Yapılan araştırmalar ergenlikte ve yirmili yaşlarda uzun süre işsiz kalanların ileride uzun süreli veya daimi işsizliğe düşme ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

İşsizliğin ölçüleri İşsizlik iki şekilde ölçülür. İlki, işsizlik maaşı alanların sayılmasıdır. Buradaki sorun, işsiz kalan ve iş arayan insanların hepsinin bu maaşa başvurmamasıdır. Belki gururdan, belki umursamazlıktan, belki de bu maaş için hak sahibi olduklarını bilmemelerinden dolayı insanlar işsizlik maaşına başvurmayabilir. Modern ve daha kapsamlı ölçme yolu, nüfusun temsili bir kısmını (İngiltere'de bu, her çeşit geçmişe sahip 60 bin insandan oluşur) ve o anki çalışma koşullarını araştırmaktan geçer.

İşsizlik seviyeleri gelgitler yaşar. Büyük Buhran zamanında, Amerika'da yüzde 25'i bulmuştur. Fakat işsizlik oranı asla sıfır olmaz. Aslında hükümetlerin tüm iyi niyetli işsizlikle mücadele adına çabalarına rağmen dolu dizgin büyüyen bir ekonomide bile bu oran çalışan nüfusun yüzde 4'ünün altına nadiren iner.

Pratikte tam istihdam imkânsızdır, çünkü hem yeteri kadar iş olsa bile insanların kendilerine uygun işi bulmaları zaman alır hem de ekonomi geliştikçe ve teknoloji ilerledikçe bazı işçiler belli işleri yapabilmek için gereken becerilerden yoksun kalacaktır. Genelde, işsizlik, olabileceğinin üstündedir zira asgari ücret yasaları veya sendikaların maaşları belirleme gücü, şirketlerin daha ucuza daha çok işçi çalıştırmasını engeller. Aynı şekilde işsizlik maaşının varlığı, bazı insanları yeni iş aramak yerine işsiz kalmaya itebilir. Bu da iktisatçıların "doğal işsizlik oranı" –yani

uzun vadeli ortalama işsizlik oranı– olarak adlandırdığı olguyu ortaya çıkarır.

"Muhtemelen en önemli makroekonomik ilişki Phillips Eğrisi'dir."
George Akerlof, Nobel ödüllü iktisatçı

En meşhur İngiliz iktisatçılardan A. W. Phillips, işsizlik seviyesi ve enflasyon arasında tekinsiz bir ilişki tespit eder. Eğer işsizlik belli bir seviyenin altına inerse, maaşları ve böylece enflasyonu yukarı iter çünkü şirketler çalışanları ellerinde tutabilmek için fazladan maaş ödemeye hazır olurlar. Yüksek işsizlik durumunda bunun zıttı olur ve enflasyon aşağı itilir. Ekonomideki tabiriyle enflasyon ve işsizlik arasında negatif korelasyon vardır. Phillips'in kuramı ekonomideki en uzun soluklu modellerden birine hayat verir: Phillips Eğrisi. Bu eğri yukarıda bahsedilen negatif korelasyonu gösterir. Mesela işsizliği yüzde 4'te tutmak istiyorsanız, yüzde 6'lık enflasyona razı olmanız gerekir. Eğer enflasyonu yüzde 2'de tutacaksanız, yüzde 7'lik işsizlik seviyesini kabul edeceksiniz.

Meşhur iktisatçı Milton Friedman'la beraber Edmund Phelps, bu fikri bir adım daha ileri taşır ve "enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı" (NAIRU) kuramını geliştirir. Bu kurama göre, politikacılar Phillips Eğrisi'ni kullanarak kısa vadede işsizliği aşağı çekmeye çalışsalar da, eninde sonunda işsizlik doğal oranına ulaşacaktır. (Bu sırada faiz oranlarını düşürerek ekonomiyi geliştirme çabaları ekstra enflasyon yaratacaktır ama bu başka bir tartışma konusudur.)

Politikacılar hâlâ insanlara gerçekçi olmayan yüksek istihdam sözleri vermeye devam ediyor. Fakat iktisatçılar iç karartıcı bir cevap vererek tam istihdamın pratikte imkânsız olduğunu hatırlatıyor.

» fikrin özü
Sıfır işsizlik imkânsızdır

23 Döviz Cinsi ve Kurlar

Birkaç sene önce, Washington'daki Merkez Bankası uzmanları dünyanın ana para birimlerinin gelecekteki eğilimlerini tahmin edecek bir model geliştirdi. Döviz piyasası ile ilgili olarak diğer ülkelerin iktisatçılarından çok daha fazla bilgiye sahiptiler ve modellerinin başarılı olacağını düşünüyorlardı. Aylar boyu bu proje üstünde çalıştılar ve sonunda makineyi çalıştıracakları gün geldi çattı...

Günler sonra bu deneyin başarısız olduğu anlaşıldı. O zamanki Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan "Bu projeye yaptığımız zaman, çaba ve insan yatırımının getirisi bir hiç oldu" dedi. Belki de bu sonuç çok da şaşırtıcı değildi. Döviz piyasası her sene trilyonlarca dolarlık spekülatif yatırım çeker ve insanlar kur hareketlerini tahmin etmeye çalışır. Fakat bu piyasa, belki de en dalgalı ve en sürprizli piyasadır.

Yurtdışına seyahat ettiğimizde hepimiz bir çeşit döviz spekülatörü oluruz. Dolarları ve poundları, pesoya veya euroya çevirdiğimizde aslında yabancı bir para birimine yatırım yapıyoruzdur. Eve dönene kadar, aldığımız paranın değeri artar veya düşer.

Döviz piyasaları Döviz piyasaları (Foreign Exchange'in kısaltması olan Forex olarak da bilinir) yatırımcıların döviz alıp sattığı pazardır. Dünyanın en eski kurumlarından biridir; tarihi, Roma İmparatorluğu'na hatta daha öncesine dayanır. Paranın ve uluslararası ticaretin doğuşundan beri,

dönem

1944 — Bretton Woods antlaşması

1966 — Bretton Woods parçalanmaya başlıyor.

Euro ve Para Birlikleri

Farklı ülkelerin aynı para birimini paylaştığı para birliklerinin en ünlü örneği eurodur. 2015 itibariyle 19 üyeli bir birliktir. Bundan önce Avrupa Döviz Kuru Mekanizması, üyelerin birbirlerinin ekonomilerini takip etmesini sağlıyordu. 2002'de euro, üye ülkelerin para birimlerinin yerini aldı.

Diğer para birlikleri oluşturma çabaları, hükümetler bağımsız ekonomi politikaları izlediği için başarısız olmuştur. Fakat euronun kurucuları, tüm euro bölgesi için faiz oranlarını belirleyecek bir merkez bankası kurarak ve hükümetlerin borç alacağı ve harcayacağı miktarlara sınırlar koyarak bu sorunu çözmüştür.

Daha yakın zamanda, sırasıyla, Körfez ülkelerinde ve Latin Amerika'da da para birlikleri oluşturma olasılığından söz edilmektedir.

döviz piyasası da var olmuştur. Fakat Romalılar, günümüzün uluslararası piyasasının karmaşıklığını ve kapsamını görecek olsa, herhalde dudakları uçuklardı.

Yatırımcılar her sene trilyonlarca dolarlık (veya euroluk veya poundluk) döviz alır, satar. Mesela bu yatırımcılar, doların değeri artsa Amerika'dan ithalat pahalanacağı için kârlılığını kaybedecek şirketler olabilir. Dövizdeki değer değişimlerinden korunacak ve kendilerini riske karşı koruyacak yöntemler bulmaya çalışırlar. Bazen hükümetler dövize yatırım yaparak kendi kurlarını belli bir seviyede tutmaya çalışır. Bazen bir kurun geleceğine dair öngörüleri olan yatırımcılar ve serbest yatırım fonu yöneticileri döviz piyasasında işlem yapar. Ve bazen de biz, sade turistler dövize yatırım yaparız.

Yükseliş ve düşüşler Bir döviz kurunun dalgalanmasının ardında pek çok sebep vardır. Fakat iki tanesi, dövizi belirgin biçimde etkiler. İlki ve en önemlisi, bir döviz kurunun, ilişkilendiği ve basıldığı ülkenin

1979
Avrupa Döviz Kuru Mekanizması kuruldu.

2002
Euroya tam geçiş

2005
Çin resmi para birimi renminbinin çıpasını gevşetti.

ekonomik sağlığına dair tahminlerle bağlantılı olarak yükselmesi ve düşmesidir. İkincisi, döviz yatırımcılarının en çok getirisi olacak kurların peşinde koşmasıdır. Bir ülkede faiz oranlarının yüksek olması, devlet tahvilleri ve ülkedeki diğer yatırım fırsatlarının, faiz oranlarının düşük olduğu bir ülkeye kıyasla daha kârlı olacağı anlamına gelir. Dünyanın dört bir yanından yatırımcılar bunları satın alır, ülkenin yatırım araçları için artan talep, para biriminin değerini de arttırır. Bunun tersine, oranlar düşükse ve insanlar o para birimindeki yatırımlarını elden çıkarıyorsa, kur düşer.

Dalgalı mı sabit mi? 1970'lerden beri Batı dünyasındaki hemen her ülke, dalgalı kura sahiptir. Bu kurların, diğer kurlara kıyasla artış azalış hareketi, piyasalar tarafından belirlenir. Fakat bazı istisnalar vardır; bazı ülkeler para birimlerini başka bir para birimine veya bir grup para birimine sabitler. Bunun en bilinen örneği Çin'dir. Çin hükümeti, dolara bağlı varlıklar satın alarak resmi kurunu dolara karşı sabitler.

"Dolar bizim para birimimiz olabilir ama sizin sorununuzdur." John Connally, Nixon dönemi Hazine Başkanı, Avrupa merkez bankalarına cevaben

Diğer milletler de, ara sıra para birimleri fazladan değerlenince veya değer yitirince aynı yöntemlerle müdahalelerde bulunur. Milenyumun başından beri Japonya ve Avrupa bu tip müdahaleler yapmıştır. Bu tip kur sabitlemenin hassas, gelişmekte olan ülkeler için faydalı olduğuna dair kanıtlar vardır. Kur sabitleme, istikrarı arttırır, insanları yatırıma teşvik eder ve ticari ilişkileri geliştirir.

Dalgalı kur görece yakın zamana kadar bir norm değildi. 19. ve 20. yüzyıllar boyunca hükümetler kurlarını sabit tutmuştur. Altın Standardı döneminde, kurun değeri ülkenin kasasındaki altına göre belirlenirdi. Bunun ardındaki fikir, altının dünyanın her yerinde aynı değere sahip, evrensel bir kur olmasıydı.

Bu sistem, küresel ticareti geliştirdi çünkü şirketlerin ihracat yaptıkları ülkelerin kurlarındaki yükseliş ve düşüşlerden endişe etmesine gerek yoktu. Fakat çıkarılan altın madeni miktarı, ticaret ve yatırımın hızıyla baş edemiyordu. Altın Standardı hızla büyüyen ekonomiler için bir sorun haline geldi ve Büyük Buhran zamanında pek çok ülke tarafından bırakıldı.

Bretton Woods İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bir grup iktisatçı ve politikacı Amerikan şehri New Hampshire'daki Bretton Woods kasabasında, şık Mount Washington Oteli'nde bir araya geldi ve uluslararası döviz kurlarını düzenleyecek yeni bir sistem tasarlamaya koyuldu. O esnada dünyanın ekonomik süper gücü olan Amerika'nın para birimi dolara bağlı bir sabit kur sistemi tasarladılar. Altına ayarlı doların değeri de sabitti. Her ülke, kendi kurunu sabitleyeceğine dair güvence verdi. Yani her ülkenin para birimi belli bir miktar dolara eşit olacaktı.

Bir para birimini diğerine göre sabitlemek, o ülkenin ekonomisi için sorun yaratır çünkü ekonomiyi kontrol etmek zorlaşır. Para birliğindeki ülkelerden biri faiz oranlarını arttırdığında diğerleri de aynısını yapmak zorunda kalır, yoksa enflasyon sarmalı tehlikesi baş gösterir. Bretton Woods antlaşması 1966'da yıkılmaya başladı. Fakat göreceğimiz gibi, son büyük kur sistemi değildi.

Kur spekülasyonu Bazıları sabit kur oranı sistemlerinin, bir para biriminin gerçek değerini maskelediğini savunur. Yakın zamanda spekülatörlerin belli bir ülkenin kuruna karşı taarruza geçtiği ve kur değerinin devam etmeyeceği iddiasıyla elden çıkardıkları örnekler olmuştur. 1990'ların sonunda finansal krizde pek çok Asya ülkesinin para biriminde hatta sterlinde de bu yaşanmıştır. 1992 Eylül'ünde "Kara Çarşamba" günü, serbest yatırım fonu milyarderi George Soros'un başı çektiği yatırımcıların taarruzu sonunda, İngiltere, Avrupa Döviz Kuru Mekanizması'na olan üyeliğini feshetmek zorunda kalmıştır. Faiz oranlarının çift haneli rakamlara yükselmesine rağmen, İngiliz Hazine'si yatırımcıların pounddan çekilmesini engelleyememiş ve sonunda diğer para birimlerine göre değer kaybetmesini izlemek zorunda kalmıştır. Bu, İngiliz ekonomisi için travmatik bir an olmuştur ve kur seviyelerinin bir ülkenin ekonomik politikalarına dair algıları nasıl yansıttığına dair iyi bir örnektir.

» fikrin özü
Ülke durumunun barometresi

24 Ödemeler Dengesi

Yakın zamana kadar ekonomik haberler arasında en çok bekleneni ödemeler dengesi istatistikleri olmuştur. Bir ülkenin sağlığını değerlendirirken finansal ve ekonomik ilişkilerinin ayrıntıları, gayrisafi yurtiçi hasıla ile beraber en önemli veri kabul ediliyordu. Artık ödemeler dengesi konusunda eskisi kadar saplantılı olmasak da, bu veri hâlâ ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerini anlamak için temel rehberdir.

Ödemeler dengesi bilançosu, ülkenin tüm ticari giriş çıkışlarını, farklı milletlerden ya da yabancı ülkelerde yaşayan/faaliyet gösteren hane ve şirketlerden para aktarımlarını içerdiği için oldukça önemlidir. Ödemeler dengesi bilançosu bir ülkenin borçlanarak mı büyüdüğünü (ki bu gelecek için sıkıntı biriktirmek anlamına gelebilir) yoksa ürün karşılığı diğer ülkelere borç mu verdiğini gösterir. Sonuçta, bir ülkeyi gelecekte refahın mı yoksa ayakta kalabilmek için Uluslararası Para Fonu (IMF) desteğinin mi beklediğini anlatan önemli bir göstergedir.

Cari işlemler ve sermaye hesapları Ödemeler dengesi bilançosu iki ana kısımdan oluşur: cari işlemler ve sermaye hesapları.

• *Cari işlemler hesabı* Bir ülkeye giren ve ülkeden çıkan ürün ve hizmet akışını gösterir. Görünür ticaret (fiziksel mallar) ve görünmez ticaret (hukuki danışmanlık, reklam, mimari proje gibi hizmetler için ödenen para) olarak ayrılır. Eğer bir ülke ihraç ettiğinden çok daha fazla mal ve hizmet

dönem

1901-32
Altın Standardı kullanımdadır.

1944
Bretton Woods Antlaşması'yla döviz kurları sabitlenir.

ithal ediyorsa, büyük bir cari işlem açığı olacaktır. Amerika ve İngiltere 1980'lerden bu yana neredeyse her sene cari işlemler açığı vermiştir çünkü dünyanın geri kalanına ihraç ettiklerinden fazlasını ithal ederler. Cari işlem fazlası olan ülkeler önemli ihracatçılardır: tarihsel olarak Almanya ile Japonya ve daha yakın zamanda Çin. Çin bugün dünyanın fabrikası olarak tanımlanır çünkü dünyanın her yerine büyük miktarda mal gönderir. Yabancı yardım ve hibeler, yurtdışındaki işçilerin ailelerine yolladığı paralar gibi tek taraflı denizaşırı para transferleri de cari işlemler hesabının içine girer.

• *Sermaye hesabı* Bir ülkenin cari işlemler hesabında açık varsa, bu mecburen başka bir yerde dengelenmelidir (böylece ödemeler dengesi sağlanır). Eğer Japonya, Amerika'ya milyonlarca dolarlık araba satıyorsa, elinde dolar birikecektir. Bunu ya Amerika'da yatırım yaparak ya da parayı Amerika'daki bankalara yatırarak harcaması gerekir. Bu yüzden mesela 1990'lar ve 2000'ler boyunca Amerika ve Batı ülkeleriyle ticaretinde fazlalık veren Çin, bu dolar birikimini kullanarak trilyonlar değerinde Amerikan yatırımı (devlet borcundan, şirket hisselerine kadar pek çok yatırım) satın aldı.

Farklı Bir Açık Türü

Ödemeler dengesi bilançosu, bir ülke ile dünyanın geri kalanı arasında, belli bir sürede (genelde bir çeyrek veya bir yıl) gerçekleşen finansal ve ekonomik akışları kaydeder. Hem kamu sektörünü hem de özel sektörü kapsar ve hükümet harcamaları ile borçlanmalarını kaydeden bütçe veya mali hesaplarla karıştırılmamalıdır.

Zararsız açıklar Cari işlemler hesabındaki açık, ticari açıkla kol kola gider. Bir ülkenin kendini finanse etmek için diğer ülkelerden borç aldığını, tüketim hızının, talebi karşılayacak üretim kapasitesinin önüne geçtiğini gösterir. Bu, kulağa endişe verici gelse de –küçük boyutlarda kaldığı sürece– gereklidir. Bir ülkenin makul düzeyde bir cari işlem açığına sahip olması tamamen sağlıklı bir durumdur.

1970'ler

Richard Nixon, Bretton Woods'u bırakır.

1998

Rusya ödemeler dengesi krizi yaşar ve borcunu ödemekte zorlanır.

2008

İzlanda, Ukrayna ve Letonya, IMF'den yardım istemek zorunda kalır.

1980'lerde ve 2000'lerin başında, Amerika'nın cari işlemler açığı hakkında epey konuşuldu. Bu açık, gayrisafi yurtiçi hasılanın yüzde 6'sı gibi rekor bir düzeye ulaşmıştı – yani 750 milyar dolar değerine. İngiltere'de de benzer bir açık vardı.

Bazıları bu ülkelerin büyük çapta bir ödemeler dengesi krizine gireceğini düşündü. Ödemeler dengesi bilançosunun bir parçasının –genelde cari işlemler hesabının– diğeri tarafından finanse edilememesi durumunda böyle bir kriz yaşanır. Geçmişte bunun örnekleri 1990'ların sonundaki Asya finansal krizinde ve aynı zamanda Rusya'da görülmüştür. Bu ülkelerin büyük cari işlemler hesabı açığı vardı ve yatırımcılar büyük bir çöküşe doğru ilerlediklerini fark edince ruble ve baht cinsi hiçbir şey almamaya başladılar. Bu da, sermaye hesabının cari işlemler hesabı açığını daha fazla dengeleyememesi anlamına geldi. Bu tip durumlarda ciddi ve önüne geçilemez bir ekonomik kriz yaşanır.

Yine de bazı açıklar yıllarca güvenli biçimde sürdürülebilir. Bir ülkenin cari işlem açığı vermesi illa kriz geliyor anlamına gelmez ama genelde ülkenin para biriminin değer kaybetmesine sebep olur. Döviz kuru düştükçe, ülkenin ihracatı ucuzlar ve yabancılar için çekici hale gelir. Bu da ülkenin yurtdışı satışlarını arttırdığı için cari işlemler açıkları kaçınılmazdır. O halde,

Hesabı Kapamak

Bir ülkenin cari işlemler hesabındaki açık sermaye hesabındaki eşit bir fazlalıkla kapatılmalıdır. Sermaye hesabı, yurtdışı yatırımlara harcanan ve var olan yatırımlardan kazanılan parayı ölçer. Mesela, İngilizler ve İngiliz şirketler yabancı yatırımlarından oldukça yüksek getiri sağlarlar ve bu da İngiltere'nin hayli büyük cari işlem açığını kapatabilmesinde önemli rol oynar.

Bir ülkenin ihraç ettiğinden fazlasını ithal edebilmesi diğer ülkelerin o ülkenin para birimindeki (dolar, pound, peso) varlıklara yatırım yapmak istemesi ile mümkün olur.

"Ülkemiz kocaman bir çiftliğe sahip inanılmaz zengin bir aile gibi davranıyor. Ürettiğimizden yüzde 4 fazlasını tüketmek için... her gün hem çiftlikten bir parça satıyor hem de kalanın üstündeki ipoteği arttırıyoruz."
Warren Buffett

uluslararası dalgalı döviz kuru uygulanırken, cari işlemler hesaplarında açık verilmesi önlenemezdir, fakat bu açığın kendi kendini kapatabilmesi beklenir.

Açıklara dikkat etmek Açıklar her zaman kendini kapatmaz. Geçtiğimiz bölümde de bahsettiğimiz gibi, tarihin belli dönemlerinde sabit döviz kuru sistemleri uygulanmıştır. Bunların arasında en ünlüsü, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında uygulanan Altın Standardı'dır. Bunu, 1945'ten 1970'lere kadar uygulanan Bretton Woods sabit döviz kuru sistemi takip eder. Bu dönemlerde cari işlemler hesabında açık olan ülkeler ekonomilerini dengeleyebilmek için yavaşlamak zorunda kalmıştır. Politikacı ve iktisatçılar ödemeler dengesi istatistiklerini, ekonominin gidişatı hakkında doğru mu yanlış mı kehanette bulunduklarını anlamak için incelerler.

Sabit döviz kuru sistemlerine geri dönüş gibi bir hareket olmasa da, ülkelerin cari işlemler açıkları ve fazlalarını takip etmek ve ödemeler dengesinin yapısını anlamak gerekir. Bu tip istatistikler, ülkenin gelecek refahı için mihenk taşıdır.

» fikrin özü
Ülkenin uluslararası ekonomik ilişkileri için muhasebe defteri

25 Güven ve Hukuk

Bir kilo ne kadar ağırdır? Bu garip bir soru gibi gelebilir; çoğumuz bir kiloluk bir şeyi kaldırmışızdır. Fakat dünyada resmi olarak tam bir kilo ağırlığında olan tek bir nesne vardır ve Paris'in hemen dışında bir kasada saklanır. Uluslararası Kilogram Prototipi, 1889'da yapılmış platin ile iridyum karışımı bir silindirdir. Dünyadaki tüm tartılar bu prototipe göre ayarlanır.

Bu metal parçası çok sıkı bir biçimde korunur çünkü kaybolması veya hasar görmesi durumunda küresel çapta bir kriz yaşanacağı düşünülür. Böyle bir durumda da dünyanın başka bir yerinden bir tonluk çelik satın alan bir şirket, eline doğru miktarın geçtiğinden emin olamaz; yanlış ayarlı tartıların azizliğe uğramaktan endişe eder.

Standartları belirlemek Ekonomi, ulusal ve küresel olarak belirlenmiş resmi standartlar olmadan iyi işleyemez. Dahası en sıkı serbest piyasa savunucuları (merkez bankalarından enerji şirketlerine her tür işletmenin özelleştirilmesini savunanlar) bile hukuk ve mülkiyet haklarını uygulamak için hükümetlere ihtiyaç olduğunu kabul eder. Bu tip yasaların yokluğunda, serbest piyasa düzgün işleyemez ve anarşi ortamı doğar. Ekonominin babası Adam Smith, bu tehlikeden daha 18. yüzyılda bahsetmiştir.

İnsanlar ile şirketler arasındaki sözleşmeleri uygulamak ve vatandaşların izleyeceği standartları belirlemek için hükümetlere ihtiyacımız vardır.

dönem

529

Bizans İmparatoru Justinianos, Corpus Juris Civilis ile modern medeni kanunun temellerini atar.

1100-1200

Ortaçağ İngilteresi'nde örf ve adet hukuku ortaya çıkar.

İnsanlar bir şeye sahip olduklarında, ona rasgele el konulamayacağından, dolandırıcılık ve hırsızlığın cezasız kalmayacağından emin olmak zorundadır.

Kapitalizm güvene son derece bağlıdır. Bir banka, kişinin borcu geri ödeyebileceğine güvenebilirse o kişiye borç verir. Aynı şekilde, uluslararası yatırımcılar bir ülkenin iflas etmeyeceğine güvenirse, o ülke büyük oranlarda borç alabilir.

Ticari ilişkide taraflar sadece birbirlerine değil, aynı zamanda ilişkiyi çerçeveleyen yapıya da güven duymalıdır. O halde, hükümetin en üstün görevi sosyal refahı sağlamak, faiz oranlarını belirlemek veya serveti yeniden bölüştürmek değil, istikrarlı ve adil bir mülkiyet sistemi ile kanunları çiğneyenlerden hesap sorulan bir hukuki yapı sağlamaktır.

Sanayi Devrimi süresince İngiltere'nin gelişmesinin temel sebeplerinden biri, son derece güvenilir bir hukuki sisteme sahip olmasıydı. Avrupa'nın diğer ülkelerinde durum bunun tam tersiydi. Savaşlar ve kavgalar, mülkiyet haklarına gölge düşürüyordu. Toprak sahipleri, kendi mülklerine tam olarak sahip olabileceklerinden, haksızlığa uğradıklarında devletin arkalarında duracağından hiçbir zaman emin olamıyordu.

Fikri mülkiyet hakları Sadece elle tutulur, görünür mülkiyetin korunması yetmez; fikir ve sanat eseri gibi görünmez mülkiyetin de korunması gerekmektedir. Bir mucit, icadının başkaları tarafından sahiplenileceğini, çalışmasının karşılığını alamayacağını düşünürse yeni bir şeyler üretmek için istekli olmaz.

Bu yüzden bir ekonominin düzgün işleyebilmesi için, hükümetler, istikrarlı bir patent ve telif hakkı gibi, fikri mülkiyet hakkı sistemlerini garantiye almalıdır. Örneğin telif hakkı, yazarları belli bir süreliğine intihale karşı korur.

1700-1800

Ticari hukuk, ulusal hukuk sistemlerine girmeye başlar.

1900'lerin sonu

Avrupa Birliği'nin oluşumuyla Avrupa'da yeni bir kanun katmanı oluşur.

Gecekondu Mülkiyet Hakları

Yoksullar sandığımız kadar yoksul mu? Perulu iktisatçı Hernando de Soto, dünyadaki pek çok yoksulun aslında kendi mülklerinin yasal haklarına sahip olmadığı için yoksul olduğunu savunur. Bir aile Brezilya'nın gecekonduları olan *favela*larda yıllarca küçük bir kulübede yaşamış olabilir. Fakat yoksul bölgelerde kayıt dışı mülkiyet gelişmiş olduğu için, bu ailenin durumu, yerel suçluların ve çetelerin (evlerini ellerinden almaya veya yok etmeye çalışan) ya da hükümetlerin (onları başka yerlere yollamaya çalışan) insafına kalır.

De Soto'ya göre çözüm, bu insanlara mülklerinin yasal haklarını vermekten geçer. Böylece hem bu mülklere daha iyi bakmaya teşvik edilmiş olacaklar hem de evlerini garanti göstererek borç alabileceklerdir. De Soto, gelişmekte olan ülkelerde yoksulların sahip olduğu evlerin toplam değerinin, bu ülkelerin geçen 30 sene boyunca aldığı toplam yabancı yardımdan 90 kat fazla olduğunu savunur.

Son zamanlarda, Çin ve Hindistan gibi gelişen ekonomiler yüzünden fikri mülkiyet hakları üzerinde durulan bir konu haline geldi. Bu ülkelerde fikri mülkiyet haklarına ait yasaları uygulamanın ve ortak standartlar belirlemenin oldukça güç olduğu anlaşıldı. Sonuç olarak, şirketler Batılı ilaç şirketlerinin araştırıp geliştirdiği pahalı ilaçları ucuza ve lisanssız olarak üretmeye başladı. Tüketiciler önce bu projelere olumlu yaklaştıysa da, sonra bu ülkelerde üretilen malların güvenilirliğine dair soru işaretleri oluştu. Mesela Çin'de üretilen bazı taklit ilaçların etkisiz veya zararlı olduğu anlaşıldı.

Dosya paylaşımı Fikri mülkiyet hakları tartışması, yakın zamanlarda modern teknolojinin elle tutulamayan fikirleri hızla yaymaya elvermesiyle iyice alevlendi. Bilgisayarınızı açtığınız anda, bir mp3 şarkı veya yeni çıkan bir filmi yasadışı şekilde indirebilirsiniz. Şarkıcı veya oyuncular para kazanmaz, siz ise bedava eğlenceye kavuşursunuz. Eğer ekonomide bedava öğle yemeği yoktur ilkesini göz önünde bulunduracak olursak, bu alışverişte para kimin cebinden çıkar?

Aslında dolaylı olarak hepimizin cebinden çıkar. Sanatçılar daha az para kazandıkça yeni eser üretmeye daha az teşvik olurlar; daha az insan bu sektöre girer ve sonunda müzik ve filmlerin kalitesi düşer. Klasik ekonomi, hükümetlerin bu korsanlığın önüne geçmesi gerektiğini savunur. Birçok kişi ise milyonlarca dolar kazanan pek çok sanatçının biraz daha az telif hakkı alsa pek de kötü etkilenmeyeceğini söyler.

Kamusal Mülkiyet trajedisi Zayıf veya yetersiz mülkiyet hakları bir ekonomiye büyük zarar verebilir. İnsanlara hukuki hak sahipliği vermek, onların, değerini arttırabilmek için mülklerine yatırım yapmasını sağlar. Eğer evinizin sahibi sizseniz, içinde öylesine oturmak yerine onu boyamak için zaman ve para harcamaya daha hevesli olursunuz. Buna alternatif durum ise, insanların bir kaynağı, ona sahip olmadıkları için kötü kullanmaları demek olan "kamusal mülkiyet trajedisi"dir (bkz. 1. Bölüm).

Batılı iktisatçılar, komünizm döneminde Sovyetler Birliği'ni ziyaret ettiklerinde ülkede büyük besin krizi olduğunu, çiftçilerin tarlaları ekmediğini ve hasadın depolarda çürüdüğünü gözlemledi. Sorun, çiftçilerin komünist sistemde hasatlarına yasal olarak sahip olmamasıydı. Bu yüzden tarlalarda çalışmak ve daha fazla besin üretmek için çok fazla motivasyonları yoktu. Aynı mantıkla, Kuzey Afrika'daki uçsuz bucaksız çöllerin tek sebebi iklim ve toprak özelliği değildir. Sıkı bir çalışma ve yatırımla buralar otlaklara dönüştürülebilir. Oysa bu arazileri göçebeler ve onların sürüleri kullandığı ve bir süre sonra burayı terkedecekleri için, toprakla ilgilenme gereği duymazlar. Bunun sonucu çoğunlukla toprağın verimsizleşmesidir.

O halde hükümetler, sadece insanların kanuna ve sözleşmelere uymasını değil, ekonominin gelişmesine el verecek, doğru kanunların yürürlüğe girmesini de sağlamalıdır. Aynı zamanda, belli başlı vazgeçilemez standartları (ağırlık, uzunluk ve diğer ölçüler gibi) korumalıdır.

» fikrin özü
Toplumun, yeri doldurulamaz temelleri

26 Enerji ve Petrol

Her çeşit emtia küresel ekonomi için önemlidir. Çelik veya beton olmazsa inşaat sanayi durur; elektrik hatları ise bakır tellere bağımlıdır. Fakat geçtiğimiz yüzyılda dünyada saf petrol kadar önemli –ve çoğu zaman belalı– olan başka bir emtia yoktur.

Geçtiğimiz elli sene içinde, petrol fiyatları üç kere keskin artış yaşadı ve gelişmiş ülkelerde yaşam masraflarını belirgin şekilde arttırdı. İlk iki artış büyük ölçüde politik, üçüncüsü ise ekonomik sebeplerden olmuştur. Fakat her artış, politikacıların insanlığın enerji kaynakları ile olan karmaşık ilişkisini gözden geçirmesine yol açtı.

Bu ilişki yeni değildir. Tarih öncesi zamanlardan beri insanlar doğal kaynakları kullanarak hayatlarını kolaylaştırmaya çalışmıştır – önce hayatta kalabilmek için tahta ve turba yakmışlardır. Sonra Sanayi Devrimi'nde buhar enerjisi elde etmek için kömür yakılmıştır. 20. yüzyılda diğer petrol ve doğalgaz gibi karbon bazlı fosil yakıtlar (toprak katmanlarındaki ölü bitki ve hayvanların fosilleşmiş kalıntılarından elde edildiği için böyle tanımlanır) temel enerji kaynağı olmuştur. Modern toplumda petrol bazlı ürünler o kadar yerleşmiştir ki, onlarsız ne araba ne de uçak olabileceğini, pek çok elektrik santralinin kapanacağını unuturuz. Fakat petrol sadece enerji için kullanılmaz; yüzde 16'lık kısmı plastik, ecza, solvent, gübre ve böcek ilacı üretimi için kullanılır.

OPEC ve ilk iki petrol krizi Amerika, İngiltere ve Norveç gibi gelişmiş ülkelerin kendilerine ait büyük petrol kaynakları olsa da, dünya

dönem

1900'ler — Otomobil kullanımı popülerleşir ve petrole talebi önemli ölçüde arttırır.

1973-75 — İlk petrol krizi

Diğerlerine Benzemeyen Bir Emtia

Mısır, altın ve diğer emtialar gibi petrol de (ve onunla yakından ilişkili olan ve benzer şekilde kullanılan doğalgaz) vadeli işlemler piyasasında (bkz. 30. Bölüm) işlem gören bir varlıktır. Fiyatı arz ve talebe göre artar ve düşer. Fakat enerji emtiaları, iki sebepten ötürü, farklıdır.

Öncelikle, enerji bir devletin işleyişinde o kadar önemlidir ki, politikacılar enerji güvenliğini ulusal güvenlik konusu olarak ele alır. Politikacıların dahil olduğu bir konuda da arz, talep ve fiyata dair olağan varsayımlar işlemez.

İkincisi, geçtiğimiz yıllara kadar enerji fiyatları, çevre kirliliği gibi uzun vadedeki etkileri topluma yansıtmıyordu. Fosil yakıtları tüketmek pek çok bilim insanının küresel ısınmayla ilişkilendirdiği türde gaz kokteylinin salınımına yol açar. İnsanların etraftakilere zarar verdiği veya pahalı hasarlara yol açan ve zararın karşılanmadığı bu gibi dolaylı etkileri iktisatçılar "dışsallıklar" olarak tanımlar (bkz. 45. Bölüm).

petrolünün önemli bir kısmı Orta Doğu ve politik açıdan hassas bölgelerde bulunur. Bunların başında, dünyada bilinen yatakların beşte birine sahip Suudi Arabistan gelir. 1970'lerde, Orta Doğu'daki çeşitli politik konulara tepki olarak, büyük rezerv sahibi üreticiler bir araya gelerek OPEC'i (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) kurdu. Bu örgüt, bir kartel –yani fiyatları kontrol eden bir grup satıcı– olarak tasarlandı. 1973 ve 1975 arasında üretimin çoğunu durdurdular ve azalan küresel arz, petrol fiyatlarını ikiye katladı.

Bunun sonucunda, Amerika'da enflasyon çift haneli rakamlara ulaştı ve ekonomik büyüme durdu. Diğer Batı ülkelerinde de *stagflasyon* (durgunluk içinde enflasyon; bkz. 19. Bölüm) yaşandı. Aynı dönemde Amerika'da işsizlik yüzde 4,9'dan 8,5'e yükseldi.

1980'lerin başlarında da aynı olay yaşandı ve bu sefer daha ciddi sonuçlar doğurdu zira o dönemin Merkez Bankası Başkanı Paul Volcker enflasyonla mücadele etmek için yüksek faiz oranları uyguladı. Bu da işsizliği yüzde 10'un üzerine çıkardı. Sonunda kriz Suudilerle politik müzakereler sonucu

1980'lerin başı

İkinci petrol krizi

2007-8

Petrol fiyatları rekor seviyelere ulaşır fakat küresel ekonomik krizle beraber fiyatlar düşer.

"Ciddi bir sorunumuz var: Amerika petrole bağımlı ve bu petrol çoğu zaman dünyanın istikrarsız yerlerinden ithal ediliyor."
George W. Bush

hafifletildi. Aynı zamanda OPEC de ekonomik gerçeklerle yüzleşmek zorunda kaldı: Daha az petrol alıcısı, OPEC için daha az kazanç anlamına geldi ve kartelin üyeleri kararlaştırdıklarından daha çok petrol çıkararak gelirlerini arttırmaya çalıştı.

Üçüncü petrol krizi? Milenyumun başıyla 2008 arasında, petrol fiyatlarının değeri yedi kat arttı. Reel olarak ifade edilirse (yani enflasyon da göz önünde bulundurulduğunda) 1970'lerdeki zirveyi çoktan geçtiği görülür. Yine de geçtiğimiz krizler, OPEC tarafından üretilen politik nedenlere dayanırken bu kriz, daha çok spekülatiftir.

Serbest yatırım fonu yöneticileri gibi yatırımcılar, fiyatların giderek artacağını düşünerek milyonlarca varil petrol aldı. Çin ve diğer hızla gelişmekte olan ülkelerin gelecek yıllarda oldukça yüklü miktar petrol talep edeceğini düşündüler. Ayrıca petrol kısıtlı bir doğal kaynaktı ve bir gün tamamen tükenebilirdi. Hakikaten pek çok insan, petrol üretiminde en üst seviyenin aşıldığına ve artık eskisi kadar üretmenin imkânsız olduğuna inanır. Eğer bu teori doğruysa, ülkelerin ya yeni enerji kaynakları bulması ya da yaşam standartlarındaki önlenemez düşüşü kabul etmesi gerekecektir.

Irak işgali, Saddam Hüseyin'in 2003'te devrilmesi ve terörist gruplarının Orta Doğu, Nijerya ve diğer yerlerdeki petrol rafinerilerini hedef alması, alıcıları arz konusunda endişelendirdi. Arz/talep denkleminin diğer yüzünde de Çin ile diğer gelişmekte olan ülkelerin hızla büyümesi, enerji talebinin rekor seviyelere ulaşacağını gösterdi. Tüm bunların sonucunda, 2008'in ilk yarısında petrolün fiyatı varil başına neredeyse 150 doları buldu.

Yüksek petrol fiyatları da dünyada enflasyonu tetikledi. Fakat finansal kriz dünyada büyük bir ekonomik gerilemeye yol açtığı için, petrol fiyatları yılın sonunda varil başına 40 doların altına düştü. Gelişmiş ülkeler rekor seviyede (toplam varil sayısı cinsiden) petrol tüketmeye devam etse de fazladan bir dolarlık ekonomik büyüme için gereken petrol miktarı 1970'lerden beri azaldı. Amerika Enerji Bakanlığı'na göre, gayrisafi yurtiçi hasılanın her doları için tüketilen enerji, son 25 yılda yıllık ortalama yüzde 1,7 seviyesinde azaldı.

Alternatif enerji 1970'lerin enerji şokları, şirketleri ve devletleri enerjiyi verimli kullanabilecek ve petrole bağımlılığı azaltabilecek yeni yöntemler geliştirmeye itti. Özellikle benzin vergisinin yüksek olduğu Japonya ve Avrupa'da otomobil üreticileri daha az benzinle daha fazla yol giden motorlar geliştirdi. Pek çok ülke, 1986'da yaşanan Çernobil felaketinden sonra kullanımı azalan nükleer enerjiye döndü. Ayrıca fosil yakıtlara bağlı olmayan farklı enerji kaynakları aramaya başladılar. Mesela pek çok Batı ülkesi artık güneş, rüzgâr, dalga veya jeotermal enerji elde etme programları geliştirmektedir. Son enerji krizinden sonra alternatif enerji arayışları hızlandı. Büyük otomobil üreticileri hibrid ve tamamen elektrikli arabalar üretmeye başladı.

Tüm bu teknolojiler daha çok yeni olabilir, fakat esnek olmayan piyasalarda (yani tüketicilerin fiyat değişimlerine çok yavaş tepki verdiği piyasalarda) bile insanların arz ve talep dengesindeki değişikliklere göre davranışlarını nasıl değiştirdiğini ve adapte olduğunu gösteriyor.

» fikrin özü

Petrol kıtlığıyla mücadele için inovasyon

27 Tahvil Piyasaları

"Eskiden, reenkarnasyon varsa Başkan, Papa veya iyi bir beyzbol oyuncusu olarak geri gelmek istediğimi düşünürdüm. Ama şimdi tahvil piyasası olarak geri dönmeyi istiyorum. Böylece herkesi korkutma gücüm olur" der eski ABD Başkanı Bill Clinton'ın seçim kampanyası yöneticisi James Carville.

Şirketlerin ve hükümetlerin kaynak bulmak için kullandığı uluslararası tahvil piyasaları, emsali hisse senedi borsası kadar ünlü ve anlaşılır değildir ama bazı açılardan daha önemli ve etkilidir. Bir ülkenin düşük maliyetle borçlanıp borçlanamayacağının kararını veren tahvil piyasaları, savaşların, devrimlerin ve politik mücadelelelerin gidişatını belirlemeye yardım eder. Yüzyıllardır hayatın her alanı için önemli sonuçlar doğurmuştur. Barış zamanlarında bile, hükümetin para yaratma becerisi vatandaşları için çok önemlidir: Ödenecek faiz oranı ne kadar yüksekse, ekonominin diğer tüm alanlarındaki borçlanma maliyeti de o kadar yüksek olur. Yani tahvil piyasasını görmezden gelmek sizin zararınızadır.

Devlet tahvili fiyatları (ulusal hükümetlerin bastığı tahviller) hükümetin güvenilirliğini, ne kadar kolay para yaratabildiğini ve politikalarının nasıl algılandığını gösterir. Eğer bir hükümet tahvil piyasalarından faydalanamıyorsa, koltuğu sallantıdadır.

Tahvil temel olarak bir borç senedidir. Sahibine, gelecekte sabit bir miktar para (defaten) ve ayrıca belli periyotlarla da (genelde yıllık) faiz

dönem

1693 — İngiltere'de, ilk modern devlet tahvili olan tontin basılır.

1751 — İngiliz hükümeti büyük ilgi gören konsol tahvillerinin yardımıyla kamu borcunu arttırır.

ödeneceğini teyit eder. Örneğin 100 bin dolarlık tipik bir devlet tahvili iki yıldan 50 yıla kadar vadelenebilir ve nominal olarak yüzde 4-5 civarında faiz getirir. Tahviller bir kez dolaşıma çıktı mı New York, Londra ve Tokyo gibi dünyanın finans merkezlerindeki uluslararası tahvil piyasalarında işlem görebilir.

Önemli olan orandır Tahvil piyasalarının asıl gücünün kaynağı, piyasanın bir tahvil için belirlediği faiz oranının, o tahvilin üstünde yazandan oldukça farklı olabilmesidir. Eğer yatırımcılar bir hükümetin a) iflas edeceğine veya b) enflasyonu yükselteceğine (ki bu da bir anlamda iflas gibidir çünkü enflasyon değer aşınmasına yol açar) inanıyorsa o hükümetin tahvillerini satarlar. Bu durumun, tahvilin fiyatını düşüren ve getireceği faizin oranını yükselten çift yönlü bir etkisi vardır.

Bu durum ekonomik açıdan mantıklıdır: Bir varlık ne kadar riskliyse, o kadar az yatırımcı onu satın alır ve onu elinde tutmaları için almaları gereken mükâfat (faiz oranı) o kadar yükselir.

"Hisseler ve tahvillerle işim yok ama başkanlığımın ilk gününde düşmelerini istemem."
Theodore Roosevelt

Elimizde 10 bin dolarlık ve yüzde 4,5 faiz oranlı (getiri olarak da bilinir) Amerikan Hazinesi tahvili olduğunu düşünelim. Ömrü boyunca (10 sene, 20 sene veya daha uzun bir süre olabilir) onu elinde tutana yıllık 450 dolar getirecek. Satış fiyatından tahvili satın alan herkes için bu, yüzde 4,5'luk faiz oranı demektir. Peki ya, yatırımcılar Amerikan hükümetine olan güvenlerini yitirir de ellerindeki tahvilleri satmaya başlarsa? Fiyat 9 bin dolara iner. Bu fiyatla, 450 dolarlık getiri, yeni yatırımcılar için yüzde 5'e gelir.

Tahvillerin piyasa değeri oldukça önemlidir çünkü hükümetlerin gelecekte basacakları tahvilleri satabilmeleri için önermeleri gerekecek faiz oranlarını belirler. Her hafta basacağı binlerce tahvile müşteri bulabilmek için üstünde yazılı faiz oranlarını (kupon faizi) var olan tahvillerin piyasa değerine

1815
Waterloo Savaşı'ndan sonra Nathan Rothschild tahvillerden bir servet elde eder.

1914
Birinci Dünya Savaşı'nın başlayacağını tahmin edemeyen tahvil piyasalarında büyük çalkantılar yaşanır.

1998
Serbest yatırım fonu Long-Term Capital Management batınca, tahvil değerleri uçuşa geçer.

AAA'dan C'ye Kredi Dereceleri

Tahviller –ister şirketler ister devletler tarafından basılmış olsun– en güvenli yatırımlar arasında kabul edilir. Bir şirket battığında, tahvil sahipleri, yatırımlarını geri alacakların başında gelir; hisse senedi sahipleri belki de tüm para ödenene kadar beklemek zorunda kalır. Fakat borçların ödenememesi ihtimali, yatırımcılar için önemli bir konudur. Bu yüzden, belli bir tahvilin güvenilirliğine dair rehberlik edecek karmaşık bir aygıt inşa edilmiştir. Kredi derecesi veren kuruluşlar, mesela Standard & Poors, Moody's veya Fitch, devlet ve şirket tahvillerini, iflas ihtimaline göre derecelendirir. Bu dereceler en iyi derece olan AAA'dan C'ye doğru gider. BAA ve üstü tahviller "yatırım derecesinde", altındakiler ise "ıskarta tahvil" olarak bilinir. İflas riskinin büyüklüğünü karşılamak için ıskarta tahvillerin faiz oranları genelde daha yüksektir.

göre ayarlamalıdır. Ödemesi gereken oran yükseldikçe borç alması zorlaşır ve kısıntıya gitmesi gerekir. James Carville'in bu piyasayı göz korkutucu bulması şaşırtıcı değildir.

Dünya hükümetleri bütçelerini dengede tutmak için borç almak zorunda olduğundan (bkz. 38. Bölüm) düzenli olarak yeni tahvil basar. Amerika'da en bilindik devlet tahvilleri, Hazine Bonoları, Orta Vadeli Hazine Tahvili ve Kısa Vadeli Hazine Bonosu'dur. İngiltere'dekilere ise Birinci Sınıf Tahvil adı verilir çünkü devletin oldukça güvenilir bir kredi verici olduğuna inanılır.

Tahvillerin kökeni Tahviller ilk olarak Ortaçağ İtalya'sında ortaya çıkmıştır. Birbiriyle savaşta olan şehir devletleri, zengin vatandaşlarını düzenli faiz ödemesi karşılığı devlete borç vermeye zorlar. Modern yatırımcılar tahvil almak zorunda olmasa bile, Amerika ve İngiltere'de devlet çoğunlukla, emeklilik fonları aracılığıyla vatandaşlarına borçlanır. Emeklilik fonları, nakitlerinin büyük bir kısmını hükümet borcuna aktarmak zorundadır çünkü var olan en az riskli yatırım seçeneği budur.

Napolyon dönemine kadar, piyasa gerçek anlamda etkili değildi. Bu dönemde İngiliz hükümeti önce *tontin* sonra da hâlâ kullanılan *konsol* isimli tahvilleri basıyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında Nathan Rothschild, Avrupa tahvil piyasalarındaki kazanımları sayesinde dünyadaki en zengin ve belki de en güçlü finansçı oldu. Rothschild'ın bir ülkenin borcuna onay verip vermemesi son derece ciddi sonuçlar doğurdu. Pek çok tarihçi Napolyon Savaşları'nda Fransa'nın mağlup olmasını, stratejik askeri kararlardan çok borçlarını ödeyememesi ve seferler için yeterli parayı toplayamamasına bağlar.

Getiri Eğrisi Tahvil piyasasının önemini en iyi yansıtan şey, belki de, tahvil faizlerindeki hareketlerin bir ülkenin ekonomik geleceğine dair mükemmel ipuçları verebilmesidir. Getiri eğrisi basitçe, zaman içinde devlet tahvili çeşitliliğindeki faiz oranlarını ölçer. Diğer değişkenler sabitken, yakın vadeli tahvillerin faiz oranları, vadesinin sona ermesine yıllar olan tahvillerden daha az olmalıdır. Bu, ekonominin gelecekte büyüceğinin ve genel fiyat seviyesinin artacağının sinyalini verir. Fakat getiri eğrisi sık sık tersine de döner. Yani vadesi yakın zamanda dolacak tahvillerin faiz oranları uzun vadelilere göre yüksek olabilir.

Bu, ekonominin resesyona yakın görüldüğüne dair sağlam bir göstergedir çünkü faiz oranları ve enflasyonun gelecek senelerde düşeceğine (bu iki olgu çöküşle ilişkilidir) işaret eder. Aynı zamanda, herkesin ekonomik kaderinin tahvil piyasasına kaçınılmaz şekilde bağlı olduğuna dair de bir örnektir.

» fikrin özü
Tahviller, hükümetlerin kendini finanse etmesi için temel araçtır

28 Bankalar

İşletmeler, insanların aksine, eşit yaratılmamıştır. Bazı şirketlerin varlığının son bulması durumunda hayat yine de devam edecektir. Bazılarının batması ise ekonominin ve toplumun çeşitli katmanlarının çökmesi anlamına gelir. Bankalar, bu ikinci kategoriye girer.

Bankacılık ve finans sektöründeki şirketler sadece tasarruf ettiğimiz paramızı saklamak ve ihtiyacımız olduğunda borç vermekle kalmaz, ekonomide parayı taşıyan atardamar sistemini de oluşturur. Bu yüzden aynı zamanda *finansal aracı* olarak da bilinirler. Anahtar görevleri parayı, borç vermek isteyenlerden borç almak isteyenlere toplu halde transfer etmektir.

Bankalar, yüzyıllardır toplumların sosyal yapısının önemli bir parçası olmuştur. "Banka" kelimesinin kökeni Latince *banca*'ya dayanır. *Banca*, Antik Roma'daki avlularda döviz değişimi yapanların kurduğu uzun masalara verilen addır.

Zengin ya da yoksul, bir ekonominin doğru işleyebilmesi için, gelişmiş ve sağlıklı bir finans sistemi olmalıdır. Neden? Çünkü hem şirketler hem de bireyler yeni, heyecanlı ve yenilikçi bir iş kurabilmek için borca ihtiyaç duyarlar. Bankalar olmadan neredeyse kimse ev alamaz, çünkü çoğu insanın bir ev alabilmek için mortgage veya kredi alması gerekir.

Banka, aynı şekilde, değiş tokuş aracı olarak da önemli bir role sahiptir. Bankasız bir gün geçirdiğinizi düşünün. Alışverişlerimizin çoğunda banka kartı, kredi kartı veya çek kullanırız. O halde, yaptığımız tüm işlemlerde bankalar dolaylı yoldan işin içine girer.

dönem

İÖ 5

Antik Yunan'da bankacılığa ait ilk örnekler

1397

Dünyanın tanınan ilk bankası Medici kurulur.

Bazen bankalar devlere dönüşür. Yatırım yönetiminden, holding sahipliğine hatta otel işletmeciliğine kadar pek çok iş yaparlar. Çoğunlukla bu boyutta güç, insanların hoşuna gitmez; insanlar bankaların asalak olduğunu, kendi servetlerini arttırmak için insanların servetini yediklerini düşünür. Zaman zaman bu eleştirilerin hakkı da vardır. 2000'lerin sonunda bankalar birbiri ardına batarken, yayılmalarının aslında gerçek bir büyümeye dayanmadığı anlaşıldı. Yine de bankalar olmadan insanların borç alamayacağı ve yatırım yapamayacağı (yani üretken bir hayat geçiremeyecekleri) aşikârdır.

Bankalar nasıl para kazanır? Dünyanın neresine giderseniz gidin temel bankacılık yapısı ve işletme tipi aynıdır.

Öncelikle, bankalar verdikleri borçlara, yatırılan paralardan çok faiz koyarak kâr eder. İki oran arasındaki fark, bu hizmet için kâr etmelerini sağlar. Teklif ne kadar riskliyse (yani kredi dereceniz ne kadar kötüyse) bu fark o kadar büyük olur. Bu yüzden, almak istedikleri evin yüzde 80 veya üstü değerinde mortgage alanlar genelde diğerlerinden daha fazla faiz ödemek zorunda kalır. Sonuçta ödeyemez duruma düşmeleri ve bankanın cebinden ciddi oranda para çıkması daha muhtemeldir.

"Bir banka kurmakla kıyaslanınca, banka soymak nedir ki?"
Bertolt Brecht

İkinci olarak, bankalar müşterilerine belli bir ücret karşılığı veya sadece paralarını yatırmaya teşvik etmek için finansal danışmanlık hizmeti sunarlar. Bireyler için bu hizmetler, sigorta ve yatırım danışmanlığını da kapsayabilir. Şirketlere ise, hisse ve tahvil çıkarmalarında (yani borç alanları verenlerle birleştirerek para toplamalarında) yardımcı olurlar. Başka şirketleri satın alıp almamaları konusunda danışmanlık da yaparlar. Bu, *yatırım bankacılığının* temel görevidir. Ayrıca fazla paralarının bir kısmını, daha da kazanabilmek amacıyla yatırım için kullanırlar.

Bankalara hücum Bankaların kasalarında müşterilerine borçlu olduklarından daha az para tuttukları modern sistem bankacılık, para

1800'ler

Rothschild ailesi, Avrupa bankacılığına egemen olur.

1933

Federal Mevduat Sigorta Kurumu, başlangıçta 5.000 dolar limitle olmak üzere, tasarrufları koruma altına alır.

2007

İngiltere'deki Northern Rock Bankası'na hücumu bir sene sonra Amerika'da Indymac'in çöküşü takip eder.

Bankaların Rezervleri

Modern finansın anahtarı kısmi rezerv bankacılığı sistemidir. Diyelim ki banka hesabınızda 1.000 pound olsun. Bunu bir anda çekmeniz muhtemelen gerekmeyecektir. Sonunda birikiminize ihtiyaç duyarsınız elbette, ama gerçekte paranızı kısmi olarak, vezneden, ATM'den veya banka kartıyla çekersiniz.

Bu yüzden, bankalar bu parayı kasalarında tutmaktansa, sadece bir kısmını rezervlerinde muhafaza eder. Rezerv ettikleri miktar, paraya ne kadar talep olacağı beklentisine göre değişir. Merkez bankaları genelde bankaların rezervlerinde bulundurması gereken miktarı kontrol eder – mesela Amerika'da yüzde 10'luk bir miktar, yani 100 dolarlık bir mevduatın, 10 doları rezervde tutulur, 90 doları borç verilir.

Ekonomik açıdan bu mantıklıdır. Bankaların, fırsat maliyetini azaltmak için, yatırılan parayı boşta tutmak yerine kullanması gerekir. Yine de ekonominin geneli için daha büyük yan etkileri vardır. Bankalar bu ekstra parayı borç vererek para arzını arttırır ve enflasyonu yükseltir.

yatıranların paralarının güvende olduğunu hissettiği zamanlarda iyi işler. Fakat kriz zamanlarında büyük sorunlar çıkabilir. Herhangi bir sebepten bir bankanın batacağı dedikodusu yayılırsa (mesela bir soygun veya doğal afet sonrasında) büyük sayılarda mudi yatırdıkları parayı çekmeye çalışabilir. Buna, bankaya hücum denir. 2007'de İngiliz bankası Northern Rock'ın başına gelen de budur. Bankanın, İngiltere Merkez Bankası'ndan (son kredi merci) acil yardım aldığı duyulunca, binlerce müşteri kuyruğa girerek paralarını çekmek istedi.

Kısmi rezerv bankacılığı yüzünden, modern bankalar tüm müşterilerine aynı anda ödeme yapabilecek kadar parayı ellerinde bulundurmaz. Şirket olarak kısa vadeli borçlanma ile (para yatırma) uzun vadeli borç vermeyi (mortgage ve uzun borçlar) finanse etmek zorundadırlar. Uzun vadeli borçlar likit değildir. Bu yüzden tüm müşteriler paralarını geri isterse, banka batma tehlikesine girer. Eğer İngiliz Hazinesi müdahale edip kamulaştırmamış olsaydı, bu Northern Rock'ın da başına gelebilirdi.

"Bankacı, hava güneşliyken size şemsiyesini veren, yağmur başladığı anda da geri alan arkadaşınızdır."
Mark Twain

Bankacılığın ilk dönemlerinde, banka battığında müşteriler tüm paralarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Bu, Büyük Buhran zamanında pek çok insanın başına geldi. Fakat bunun toplumsal bir kargaşa yaratacağını ve ilk tehlike sinyalinde insanların paralarını çekmeye çalışacağını fark eden hükümetler, mevduat sigortası sistemleri geliştirdi. Amerika'da buna Federal Mevduat Sigorta Kurumu, İngiltere'de de Finansal Hizmetler Tazminat Planı denir. İkisi de banka mevduatlarını belli bir miktara kadar korur (2008'de ilki 250 bin dolar ve ikincisi 50 bin pound).

2008'de başlayan finansal kriz, hükümetlerin bankalar batmasın diye neleri göze alabileceğini gösterdi. Bankalar battığında, ekonominin geneli için kötü sonuçlar ortaya çıkar; tüketici güveni ve serveti sarsılır, ayrıca bankalar borç vermek yerine rezervlerini arttırmaya çalışacakları için para arzı hızla düşer. Bu da deflasyona yol açar.

Dolaşımdaki para miktarını etkileyebilen, insanların tasarruflarını koruyan, yatırımı kolaylaştıran ve harcamalar için ana atardamarlar sağlayan bankaların diğer tür şirketlerden daha fazla düzenleme altında olması şaşırtıcı değildir. Bankaların sağlığıyla ekonominin sağlığı ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır.

» fikrin özü
Bankalar borç alan ve vereni bir araya getirir

29 Menkul Kıymetler

Dünyada para var olduğundan beri, parayı kullanarak yatırım yapmak isteyenler de olmuştur. Finansal yatırımın ilk zamanlarında, Rönesans İtalyası'ndan 17. yüzyıla kadar, temel yatırım aracı devlet tahviliydi. Fakat ilk şirketlerin kuruluşuyla beraber her şey değişti. Bu şirketler hisselerin, spekülasyonların, milyonluk kayıp ve kazançların ve tabii ki ilk borsa çöküşlerinin habercisi oldu.

Yatırımcılar her gün, Londra, Paris, New York ve Tokyo gibi merkezlerdeki borsalarda milyarlarca dolarlık hisse alıp satar. Bir şirketin hisse fiyatı, şirketin tek başına varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğini, satın alınıp alınmayacağını ve hatta iflas edip etmeyeceğini gösterir. Hisse fiyatları, insanları zengin de edebilir sefil de.

Fakat hisse piyasası kumarhane değildir. İnsanların yatırdığı para direkt olarak şirketin büyümesine ve genel anlamda ekonomiye katkı sağlar. Yükselişteki bir borsa, çoğunlukla gelişen ve hızla büyüyen bir ekonominin kanıtıdır. Bu, daha ilk şirketler–ya da tam ismiyle anonim şirketler– Avrupa'da genişleyen sömürgeci imparatorlukların yarattığı fırsatlardan istifade etmek için kurulduğundan beri böyle olmuştur.

İlk şirketler Bilinen ilk şirket, Amerika'daki sömürgecilerle ticareti finanse etmek için kurulmuş olan Virginia Şirketi olsa da, ilk büyük şirket İngiliz East India (Doğu Hindistan) Şirketi'dir. Hükümet, bu şirkete Asya'da İngiliz bölgelerindeki ticaret üzerinde tekel hakkı vermişti. Daha sonra bunu, Amsterdam'da Hollanda East India Şirketi'nin kuruluşu izledi.

dönem

1600 İngiliz East India Şirketi kurulur.

1792 Buttonwood Antlaşması'yla New York Borsası'nın temelleri atılır.

1801 Londra Borsası kurulur.

İlk şirketler kendilerini, localardan, ortaklıklardan ve devlet işletmelerinden şu şekillerde ayırdı:

1. *Para kazanma şekli*. Yeni şirketler hisse senedi basar. Tahvillerin aksine, hisse sahipleri şirkette bir paya sahip olur ve böylece şirketin kaderini belirlemede daha fazla etkisi olur. Hissedarlar, şirketin başka bir şirketi satın almasında, bir rakiple birleşmesinde veya satılmasında, ayrıca yöneticilerin maaşı gibi temel konularda söz hakkına sahip olur.

2. *Hissedarlara kendi hisselerini başka yatırımcılara satma hakkı vermek*. Bu, ikincil bir piyasanın, yani menkul kıymetler borsasının oluşmasına sebep olmuştur. Borsada, hükümetler veya şirketler tahvil ile hisselerini direkt yatırımcıya satabilir.

3. *Sınırlı sorumluluk*. Bu, bir şirket batarsa hissedarlarının, sadece yatırdıkları kadardan sorumlu tutulacağı anlamına gelir. Yani, insanların evlerine, arabalarına veya diğer varlıklarına el koyulmaz. Şirketler ayrıca yasal olarak kendi başlarına bir şahıs sayılır. Böylece şirketler, hissedarlardan bağımsız olarak sözleşme imzalayabilir, mülk satın alabilir ve vergi ödeyebilirler.

Şirket sahipleri olarak, hissedarlar kârdan pay alırlar. Eğer şirket nakit fazlası yaratabiliyor, işletme gideri ve gelecek yatırımlar da müsaade ediyorsa hissedarlar belli bir ödeme ya da *kâr payı* alır. Hissenin değeri arttıkça kâr ederler; değer düşerse de para kaybederler. Eğer şirket batarsa, hissedarların alacağı, tahvil sahiplerininkinden sonra ödenir. Bu yüzden hisse senetleri borçlanmada daha riskli bir yatırım olarak kabul edilir.

"İnsanlardaki spekülasyon ve kumar eğilimi yüzünden çoğu zaman hisselerde mantıksız ve aşırı fiyat dalgalanmaları meydana gelir..." Benjamin Graham, Amerikalı iktisatçı

Genel olarak, şirketler ikiye ayrılır. *Limited şirket* (ya da kote olmayan şirket) hisseleri serbest piyasada işlem görmez. Bunlar genelde daha küçük, hisselerin sadece yönetici veya kurucunun ailesinin, bankaların ve ilk yatırımcıların elinde olan şirketlerdir. Bir de *borsaya kote şirketler* vardır.

1929 — Wall Street çöküşü

1987 — (19 Ekim) Kara Pazartesi, Amerika Borsası yüzde 22,6 düşer.

Piyasaya Yön Verenler

Yatırımcıların hisse alıp satabildiği borsaların kurulması, kapitalizm için bir dönüm noktasıdır. O zamandan beri, hisselerin değeri katlanarak arttı ve 2008'in sonlarında dünya borsalarındaki hisselerin toplam değeri 37 trilyon dolar (37.000.000.000.000) civarındaydı. Dünyanın her büyük ekonomisinde –genelde başkentlerde– ülkedeki hisselerin işlem gördüğü yerel bir borsa vardır.

Bu piyasaların performansı genelde en büyük şirketlerin hisselerinin endeksiyle ölçülür. Bunlar Dow Jones Sanayi Endeksi veya New York için S&P 500 (bu ilkinden daha geniştir); Londra için FTSE; Tokyo için Nikkei; Frankfurt için DAX; Euronext Paris için CAC 40 ve Şangay için SSE Birleşik endeksidir.

Borsa Borsa aklımıza, saldırgan finansçıların "al" ve "sat" diye bağırdığı kaotik bir ticaret merkezi olarak gelir. Aslında dünyada bağırarak işlem yapılan çok az borsa kalmıştır –Londra Metal Borsası ve Chicago Ticaret Borsası en önemli iki örnektir. Artık bilgisayar tabanlı, dünyanın her yanından ticarete açık sistemler bu tip işlem odalarının yerini aldı.

Borsanın çıkacağına inananlara İngilizce "boğalar", düşmesini bekleyenlere ise "ayılar" takma adı verilir. Yatırımcılar belli bir şirketin gelecekte yükseleceğine inanırsa, hisselerini almaya başlar ve fiyatı yükseltirler. Bunun tersine, bir şirket zor durumdaysa, yatırımcılar hisseleri satar ve bu fiyatı düşürür.

Yatırımcılar toplu halde, korku ile açgözlülük karışımı duygularla harekete geçer. Genelde açgözlülük korkunun önüne geçer, borsada bir balon oluşur –yani fiyatlar değerini aşar– bazen de korku açgözlülüğün önüne geçer ve hisselerin değeri düşer, sonunda borsa çöker. New York ve Londra'daki borsalar son yüzyıl içinde pek çok önemli balonun mağduru olmuştur. En meşhur çöküş 1929'da Wall Street'te yaşanmış olsa da, 1987'de Kara Pazartesi'de hisse fiyatları (Dow Jones tek bir gün içinde yüzde 22,6 düşer) çok daha keskin düşmüştür. Borsalar, "dot-com" balonunu takiben 2000-2002 arasında ve 2008 finansal kriziyle de epey düşmüştür.

Büyük yatırımcılar Borsada katılımcılar *bireysel* veya *kurumsal yatırımcı* olarak ikiye ayrılır. Bireysel yatırımcılar portföy sahibi hanelerdir. Kurumsal yatırımcılar ise emeklilik sigortalarını, sigorta şirketlerini, fon yöneticilerini, banka ve diğer kurumları içerir. Emeklilik ve sigorta fonları borsada işlem yaptığı için, neredeyse her vatandaş borsanın gidişatından etkilenir.

Diğer yatırıcımlar arasında kötü şöhret edinmiş *serbest yatırım fonları* vardır. Bunlar sadece hisse almaz, ayrıca değerinin altına da satabilir çünkü değerinin düşmesi üzerine yatırım yapmış olabilirler. (Hisseleri değerinin altına satmak için yatırımcı başka yatırımcıdan belli bir fiyata –mesela 100 dolara– hisse ödünç alır, bu fiyatın 80 dolara düşmesini bekler. Sonra bu ucuz fiyata hisse alır ve diğer yatırımcıya iade eder, böylece 20 dolarlık farkı cebine atar.) Bir diğer yatırımcı türü de *özel sermaye şirketidir*. Bunlar zor durumda bulunan ve değeri az olan şirketleri almayı hedefler.

Pek çok insan bu yeni yatırımcı türlerini (serbest yatırım fonları ve özel sermaye şirketleri) piyasa için bir tehdit olarak görür, çünkü genelde gizemli davranırlar ve şirketlere şantaj yaparlar. Fakat onlar da, paha biçilemez bir piyasa görevini yerine getirdiklerini, değeri azalan veya düşük performanslı şirketleri satın alıp onardıklarını iddia ederler.

» fikrin özü
Borsa kapitalizmin kalbinde yer alır

30 Riskli İş

1983 yapımı *Trading Places* (Takas) filminde Dan Ackroyd'un canladırdığı karakter, Eddie Murphy'ninkine şöyle der: "Bu binada ya öldüreceksin ya da öleceksin." New York'taki vadeli işlemler ve emtia piyasasına yüzyılın vurgununu gerçekleştirmek üzere giriyorlardır. Önce, dondurulmuş konsantre portakal suyunun hisselerini vadeli işlemler borsasında satacaklar, sonra alacaklar ve kendileri milyonlar kazanırken, kötü kalpli eski patronlarını da iflas ettireceklerdir.

Londra'nın en eski ticari bankası Barings, 1995'te, çalışanlarından biri, Nick Leeson, tek başına Singapur'daki vadeli işlemler piyasasında milyonlarca pound kaybedince kepenkleri kapattı.

Riski bölüştürmek Genelde, türev piyasalar olarak bilinen vadeli işlemler piyasası, en riskli ve en kârlı piyasalardan biridir. Aslında bu kadar riskli olması çok doğaldır çünkü emtia ve finansal türev piyasaları risk üzerine işlem yapar. Bu piyasada, şirketler ve finançılar hisse senedinden tahvil ve kurlara, metal ve emtialara kadar her şeyin fiyatları ve hatta hava durumu ve gayrimenkul fiyatları hakkında spekülasyon yaparlar.

Şirketler ve bireyler sırf kumar oynamak için spekülasyona girmez. Aynı zamanda önemli ekonomik bir görevi de yerine getirirler: *Riski yeniden bölüştürürler*. Geleceği tahmin edilemez bir dünyada ileriye yönelik plan yapmaları gerekir. Mesela içecek üreticisiyseniz, sene başında hasadın nasıl olacağını yani çiftçilerin ne kadar portakal üreteceğini bilemezsiniz. Hasat kötü olursa, portakal fiyatları artar, iyi olursa arz artacağından fiyatlar düşer.

dönem

1730'lar

İlk kayıtlı vadeli sözleşmeler Japonya'da Dojima Pirinç Borsası'nda gerçekleştirilir.

1800'ler

Amerika'da tarım sözleşmelerinde dev artış

Yatırımınızı *güvenceye* alıp yazın belli bir tarihte belli bir fiyata portakal suyu alacağınızı sözleşmeyle garantileyebilirsiniz. Böylece belli bir miktar ödemenin güvenliğini tercih ederek hasat iyiyse tasarruf etmekten (ya da kötüyse zarar etmekten) vazgeçersiniz. Alışverişin öteki tarafında, çiftçinin de riski azalır çünkü hiç değilse o yıl için belli bir kazancı garantiler.

Vadeli işlemler piyasası dünyanın en önemli ve yoğun piyasalarından biri haline gelmiştir çünkü şirketler sürekli bu tip kararlar vermek zorunda kalır. Fiyat sabitleyen mısır çiftçisinden Ford veya Microsoft gibi, doların birden değer kaybetmesiyle zarar etmemek için kur üzerine yatırım yapan dev ihracatçılara, bu piyasalarda önemli işlemler gerçekleşir.

Spekülasyon ve yatırım Piyasanın işleyebilmesi için risk alacak insanlar olmalıdır. Burada spekülatörler devreye girer. Vadeli işlemler piyasasında işlem yapanların yarısından çoğu kendilerini güvenceye almaya çalışanlar olsa da, diğer kısmı fiyat değişiklikleri üstüne bahisten kâr etmeye çalışır. Bunlar tam anlamıyla spekülatördür ve fiyatların gidişatı konusunda çeşitli tahminleri vardır. Ekonominin temel bir parçasını oluşturan bu grup; kâr etmeye çalışan bireyler, serbest yatırım fonları veya emeklilik fonlarından oluşur.

Her şekilde, uzun vadeli düşünen yatırımcılardan çok farklıdırlar. Yatırımcıların el kitabı, *Akıllı Yatırımcı*'nın yazarı Benjamin Graham'ın dediği gibi:

> Yatırımcı ve spekülatör arasındaki en gerçekçi ayrım, borsa hareketlerine nasıl baktıklarında yatar. Spekülatörün temel ilgi alanı piyasadaki dalgalanmaları tahmin edip onlardan kâr etmektir. Yatırımcının temel ilgi alanı ise uygun fiyata uygun senetler alıp onları muhafaza etmektir.

İki yolla da zengin olmak mümkündür. Dünyanın en ünlü yatırımcısı Warren Buffett, Berkshire Hathaway isimli yatırım şirketi vasıtasıyla yıllardır şirketlere uzun vadeli yatırım yapıp onları elinde tutuyor. 2008'de

1972

Kur piyasalarının dalgalanmasıyla, Şikago'da kur oranları üzerine vadeli işlemler başlar.

1982

Senetler için vadeli işlemler başlar.

2008

Kredi temerrüt takası ve diğer türevlerin değeri 1.144 trilyon dolara yani tüm dünyanın GSYH'sinin 22 katına yükselir.

Emtialar, Opsiyonlar ve Vadeli Sözleşmeler

Emtia büyük miktarlar halinde alınıp satılabilen, değerli metallerden petrole, kakaodan kahve çekirdeğine her tür katı maddeyi içerir. Anında teslim almak istiyorsanız, tıpkı bir senet veya tahvil gibi _spot_ (anlık ödeme) _fiyatına_ alırsınız.

Vadeli sözleşmeler, bir emtia veya yatırımı gelecekte (teslim tarihi) belli bir fiyata almak üzere yapılır.

Öte yanda, _opsiyonlar_, sahibine belli bir yatırımı belli bir gün alma veya satma hakkı (mecburiyeti değil) veren türde bir anlaşmadır.

Forbes dergisi, onun, 62 milyar dolarla dünyanın en zengin insanı olduğunu açıkladı. Fakat daha sonra finansal krizle, onun da serveti ciddi ölçüde eridi. Meşhur serbest yatırım fonu milyoneri George Soros ise hisse fiyatlarından, emtia ve kurlara kadar her şey üzerinde spekülasyon yaparak 9 milyar dolar kazandı.

Vadeli işlemlerin kısa bir tarihi Yüzyıllardan beri vadeli işlem türleri var olmuştur çünkü bir ürünün siparişi ve ele geçmesi arasında her zaman bir süre geçer. 13. ve 14. yüzyıllarda çiftçiler yün siparişlerini genelde bir-iki yıl öncesinden alırlardı. 18. yüzyıl Japonya'sında tüccarlar gelecekte teslim etmek üzere pirinç satardı. İlk vadeli sözleşmeler de orada Samuraylara satıldı. Samuraylara genelde pirinç türünden ödeme yapılırdı fakat birkaç kötü hasat sonunda, gelecek yıllar için kendilerini güvenceye almak istediler.

Fakat piyasa asıl 19. yüzyılda hızlandı. O zamanki ve şimdiki mabedi, vadeli işlem piyasasının Emtia Borsası olarak adlandırıldığı Şikago'ydu. Mesela 1880'de Heinz gıda şirketi, çiftçilerden gelecek yıllarda belirlenmiş fiyatlara salatalık satın almak üzere anlaşmalar imzaladı. Yine de vadeli işlem

sözleşmeleri genelde direkt alıcı ve satıcı arasında değil, aracı görevi gören vadeli işlem piyasası üzerinden gerçekleşir. Domuz etinden metale kadar her şeyin fiyatı değiştikçe, bu emtiaların vadeli işlemler piyasasındaki değeri de değişir.

"Başkaları açgözlüyken korkun. Yalnızca başkaları korkarken açgözlü olun."
Warren Buffett

Sıfır toplamlı oyun Sürekli dalgalanma, türev piyasalarını, yatırım için riskli hale getirir. En büyük emtialardan biri olan ham petrole bakarsak bunun sebebini anlayabiliriz. Petrol fiyatları ekonomik etkenlerden (bir ekonominin ne kadar genişleyeceğine ve petrol talep edeceğine dair beklentiler) tutun da jeopolitik etkenlere (petrol yataklarına terör saldırısı olasılığı, Orta Doğu ile dünya ilişkileri) kadar çeşitli sebeplerle dalgalanabilir.

1999 yılında *The Economist* dergisi, varili 10 dolara düşen petrol fiyatlarının 5 dolara kadar düşmeye devam edeceğini tahmin etti. Fakat yıl sonunda fiyatlar 25 dolara yükselmişti. 2000 ile 2005 arasında fiyat, varil başına 25 ila 40 dolar arasında seyretti. Sonra Irak'ın işgali, dünyadaki ekonomik büyüme ve petrol rezervlerinin tükendiği korkusu, fiyatları önce 60 sonra 80 dolara, 2008'de de 140 dolara çıkardı. Bu fiyata eriştiğinde ise fiyatlar ilk değerlerine düşmeye başladı çünkü küresel ekonomi resesyona girdi.

Fiyatlar üzerine risk alan pek çok yatırımcı servet kazandı, fakat birçoğu da kaybetti. Şirketler büyüdükçe hisselerin değerinin arttığı menkul kıymetler borsasının aksine, vadeli işlemler borsası sıfır toplamlı bir oyundur: Her bir kazanan için aynı oranda kaybeden biri vardır. Bu yüzden türev piyasaları genelde kumarhanelerle kıyaslanır. Fakat biraz kumar içerse de, bu borsa, boş zamanları değerlendirme aracı değildir. Bu piyasalar, modern ekonomik makinenin temel parçalarından biridir.

» fikrin özü
Riski, onu almak isteyenlere devredin

31 Ani Yükseliş ve Düşüşler

Gordon Brown Maliye Bakanlığı görevine başladıktan kısa bir süre sonra yaptığı pek çok konuşmada, İngiltere'yi o eski "ani yükseliş ve düşüş" çarkından kurtarmayı planladığını söyledi. Herkes bu sözlere bayıldı. İngiltere'de, ekonominin fazla ısınmasıyla meydana gelmiş bir dizi hoş olmayan düşüş yaşanmıştı. Vatandaşlar düşüş olmasın diye yükselişten vazgeçmeye razıydı.

On sene kadar sonra, Başbakan olan Brown bu vaadi tekrarlamayı bıraktı. Ekonomi geriliyordu ve yakın tarihteki (hatta belki tarihteki) en kötü gayrimenkul düşüşünü yaşamıştı. Daha da can sıkıcı olansa, yaşanan düşüşün, Muhafazakâr Parti baştayken yaşanandan daha beter olmasıydı. Brown'un içine düştüğü bu kötü durumu bir kenara bırakırsak, açık olan tek bir şey vardı: Konjonktür dalgalanmalarının feragatine yönelik raporlar zamanından önce sunulmuştu.

Ekonomi, doğası gereği yükseliş ve düşüşe meyillidir: Piyasalar güvenden kötümserliğe, tüketiciler ise açgözlülükten korkuya savrulur. Bu değişkenler insan doğasının bitmez tükenmez heveslerine tâbi oldukları için nasıl yönlendirilebilecekleri tam anlamıyla anlaşılmaz. Brown'un deneyimlerinden de görüleceği gibi, konjonktürel hareketliliği hizaya sokmak iç karartıcı biçimde başarısızlığa uğrar.

Teoride, bir ülkenin sonsuza dek koruyabileceği optimum bir ekonomik hareketlilik seviyesi olmalıdır. Bu, tam istihdam olarak tanımlanır;

dönem

1929 — Wall Street çöküşü

1946 — Burns ve Mitchell'ın *İktisadi Dengeleri Hesaba Katmak* eseri yayımlanır.

ekonomideki tüm üretim öğeleri optimum kapasitesinde kullanılır. Böylece enflasyon yükselmez, ekonomi tutarlı biçimde büyüyebilir.

Fakat pratikte bu optimum seviyeye asla erişilmemiştir. Tarih boyunca farklı türde konjonktürel hareketlilikler yaşanmıştır. Mesela İncil'de yıllar süren kıtlığı takip eden bolluk dönemlerinden bahsedilir. Aynı döngü 21. yüzyılın karmaşık ileri teknoloji ekonomileri için de geçerlidir.

"İktisadi döngülerin lanetli kabul edilmesinde hükümetlerin rolü büyüktür."
Paul Samuelson, Amerikalı iktisatçı

Amerika da dahil olmak üzere, tüm büyük ekonomiler bu tip sallantılar yaşar. Bunlar ilk kez 1946'da Arthur Burns ve Wesley Mitchell tarafından belgelendirilmiştir.

Büyüme trendi Her ekonomide bir büyüme oranı trendi –ekonominin yakın zamandaki genel büyüme hızı– vardır. Amerika'da bu büyüme oranı trendi yüzde 3, İngiltere ve Avrupa'nın büyük kısmında ise yüzde 2,5 civarındadır. Yani Avrupa daha az büyümüştür. Konjonktür (iktisadi döngü de denir), ekonomik faaliyetin o büyüme oranının altında veya üstünde dalgalanmasıdır. İkisi arasındaki fark *üretim açığıdır*. İktisadi döngü, bir ekonominin yükselişinden düşüşüne ve sonra tekrar trende dönmesine kadar geçen süreyi kapsar.

En zirvede, ekonomi hızla büyüyebilir. Fakat bu genişleme kısa sürelidir ve eksi değerlere (yani iktisadi daralmalara) dönüşür. Eğer ekonomi art arda iki çeyrekte daralırsa bu, teknik olarak resesyon demektir. Bu da artan işsizlik ve azalan kârı beraberinde getirir.

Neden döngü? İktisadi döngüler çeşitli şekillerde açıklanabilir ama en akla yatkın açıklama insanların iyimserlikten karamsarlığa (ve tersine) kolayca dönebilen duygusal yaratıklar olduğudur. Bir açıklama parasal politikaları içerir: Özel bankalar veya merkez bankaları tarafından tetiklenen faiz oranlarındaki değişimler, ekonominin büyümesini, enflasyonu ve

2007

Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'na göre Amerika'da ekonomik düşüşün başlangıcı

2008

Lehman Brothers batar.

İktisadi Döngüler

Gelgitler sırasında ekonominin farklı parçaları farklı zamanlarda ve şekillerde etkilenir. İktisatçılar bu farklılıklara bakarak çeşitli döngü sınıflandırmaları oluşturmuşlardır.

- **Kitchin Döngüsü (3-5 yıl)** Şirketlerin stok artış hızıyla ilgilidir. Bu da nihayetinde ekonominin hızlanması ya da yavaşlamasına neden olacaktır.
- **Juglar Döngüsü (7-11 yıl)** Aşağı yukarı iki Kitchin devresi süresince, şirketlerin üretim ve hizmete yaptığı yatırım miktarına bağlıdır. İktisatçılar döngüden bahsederken genelde Juglar çarkından bahseder.
- **Kuznets Döngüsü (15-25 yıl)** Bu, şirket ve hükümetin yol veya demir yolu gibi alt yapı harcamalarındaki yükselişler arasındaki süredir.
- **Kontradiev Dalgası ya da Döngüsü (45-60 yıl)** Süper-döngü olarak da bilinir. Kapitalizmin evrelerine işaret eder. Her 45 ila 60 senede bir, kapitalizmde insanları ekonominin yapısını ve işleyişini sorgulamaya iten krizler yaşandığını ima eder.

işsizliği hızlandırıp yavaşlatabilir. Diğer bir teknik açıklama da şirketlerin stoklama (satılmamış ürünleri istifleme) hızını ilgilendirir. Büyüme güçlü olduğunda, yükselişin devam edeceğini düşünerek stoklarını arttırmaya, ekonomi küçülünce de elden çıkarmaya meylederler. İki davranış da sallantıları olması gerekenden daha şiddetli yapar.

İnsan deneyimi de önemli bir etkendir. Bazıları, son krizi yaşayan son finansçı da emekli olduğunda yeni finansal krizin temellerinin atıldığını söyler. Başka bir deyişle, insanlar yükselişin olumsuz çıktılarını kolayca unutur ve bir balonun daha yaratılmasına neden olacak benzeri hatalar yapılır.

Buna ek olarak, beklenmedik olaylar da ekonominin bir döngüden diğerine geçmesine sebep olur. 2007'deki kredi krizini ya da bir sene sonraki petrol fiyatlarındaki düşüşü pek az insan tahmin edebildi. Bu ikisi bir araya gelince küresel resesyon başladı. Belki de böyle şoklar olmasa ekonomi daha tahmin edilebilir hale gelirdi.

Bazıları, politikacıların kısmen suçlu olduğunu düşünür çünkü bazen artan kârdan, gayrimenkul fiyatları ile istihdamın yarattığı olumlu havadan yararlanmak isteyerek, yükselişlerin önüne geçmezler. *Konjonktür karşıtı* politikalarla balonu patlamadan önce kibarca söndüreceklerine, *konjonktür yanlısı* politikalar izleyip balonun daha da şişmesine katkı sağlarlar.

Gidişatı tahmin etmek İktisadi döngü oldukça önemlidir. Ekonominin ne zaman durgunlaşacağını tahmin etmek o kadar elzemdir ki hükümetler bunun için iktisatçı takımları oluşturur. Konunun baş uzmanları Amerika'da Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'nda, İngiltere'de ise Hazine'de çalışır. İki grup da geçmişte zor durumlarda kalmış, bir döngünün başlangıç ve bitiş tarihi hakkında saptamalarını bile olay olup bittikten yıllar (hatta on yıllar) sonra yenilemek zorunda kalmışlardır.

Sorun döngülerin sürelerinin farklılık göstermesidir (kutucuğa bakınız). Başlangıç noktası doğru tahmin edilse bile, ne zaman sona ereceğini tahmin etmek oldukça zordur.

Dünyaca ünlü serbest yatırım fonu yöneticisi George Soros da dahil olmak üzere pek çok insan 2000'lerin başındaki krizin, insanların yıllar boyu borç biriktirdiği süper-döngünün sona ermesiyle başladığını söyler. Soros, bunu, insanların borçlarını ödemek zorunda kalacağı uzun bir inişin takip edeceğini de ekler.

İktisatçıları en çok çileden çıkaran, döngülerin, ekonominin gidişatını takip etmek için yarattıkları karmaşık tahmin modellemelerini alt üst etmesidir. İşgücü, fiyatlar ve büyüme ile ilgili tüm verileri aktardıkları bu bilgisayar modellemeleri ekonominin aşağı yukarı düz bir çizgide ilerleyeceğini varsayar. Deneyimler ise gerçekte durumun oldukça farklı olduğunu gösterir.

» fikrin özü
Yükseliş ve düşüşler kaçınılmazdır

32 Emeklilik Fonları ve Refah Devleti

Senelerden 1861, İç Savaş Amerika'yı ikiye ayırıyor. Birlik ile Konfederasyon, ordularına taze kan sağlayabilmek için kıyasıya rekabet ediyor. Biri zekice bir plan ortaya atıyor: askerlere ve eşlerine emeklilik teklifi. Bu plan işe yarıyor ve yüz binlerce insan savaşa katılıyor.

İç Savaş maaşlarının en sonuncusu ne zaman ödendi dersiniz? Yaşayan son savaş gazilerinin vefat ettiği 1930'lar veya 1940'lar mı? Hayır, en son maaş 2004'de ödendi. 21 yaşında uyanık bir kadın, 1920'lerde 81 yaşındaki bir gaziyle evlenmişti ve devlet, kadın 97 yaşında ölene dek ona maaş ödedi.

Aynı sorunu sadece ulus ölçeğinde değil, tüm gelişmiş ülkeler ölçeğinde düşünün. Yaşlı vatandaşlarına bakmaya söz vermiş olan hükümetler, yıllar sonra, vatandaşların çok uzun yaşadığının ve devlet bütçesinden yüklü para emdiğinin farkına varıyor. İşte size emeklilik fonu ve refah devleti krizi.

Refah devletinin evrimi Devletler, Roma İmparatorluğu döneminden beri zaman zaman –genelde askeri hizmet karşılığı– emeklilik maaşı, eğitim ve diğer hizmetleri sağlamıştır. Fakat refah devleti ve sosyal güvenlik sistemleri epey yeni olgulardır. 20. yüzyıla kadar, ülkeler, vatandaşlarını suçtan ve işgallerden korumak için vergi alıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve Büyük Buhran'la beraber, ailelerin sefaletinin boyutu o kadar arttı ki, İngiltere ve Amerika gibi devletler "refah devletine" doğru evrildi. Vergiler, parayı en çok ihtiyacı olanlar (yaşlılar, engelliler, işsizler ve hastalar) arasında bölüştürmek üzere kullanıldı. Bunun ilk modeli, Bismarck tarafından Almanya'da geliştirilmişti.

dönem

1880

Bismarck, ilk devlet emeklilik fonunu ve sağlık sigortasını tasarlar.

Emeklilik fonları ve sosyal güvenlik teorilerinin arkasındaki fikir, hâlâ ilk tasarlandığı zamanki kadar basittir: Bir ülkenin vatandaşları çalışırken ve sağlıklıyken genel bir fona katkı sağlar; bunun karşılığında hastalandıklarında, çalışamadıklarında veya emekli olmak istediklerinde, o fon onlara bakar.

Sorunlar Batı dünyasında pek çok aileyi yoksulluktan kurtarmış, sağlık ve eğitim alanlarında standartların yükselmesine çok büyük katkı sağlamış olsa bile, bazıları refah devletinin, beraberinde önemli sosyo-ekonomik ve mali sorunlar getirdiğini savunur.

Sosyo-ekonomik çıkmaz, refah devletinin, insanları çalışmamaya teşvik etme ihtimalidir. İşsiz çalışanlara maaş bağlanmasının, onları yeni iş

Beveridge Raporu

Refah devletlerinin kurulmasındaki katalizör, William Beveridge'in 1942'de yayımladığı önemli çalışması *Sosyal Sigorta ve Bağlı Hizmetlerle İlgili Departmanlar Arası Komite Raporu* olmuştur. Bu rapor, "İhtiyaç, Hastalık, Cehalet, Bakımsızlık ve Tembelliğin" önüne geçmek amacıyla hazırlanmıştı. Hükümetler savaş sonrası dünyada insanların geleceğini garantiye almak için bir şeyler yapılması gerektiğinin farkına varmaya başlamışlardı ve Beveridge Raporu onlara ideal bir şablon sundu. Büyük Buhran ve savaşın yarattığı sefalet, bazı durumlarda özel sektörün insanları koruyamayacağını kanıtladı. Rapora göre devlet; ölçeği ve pazarlık potansiyeli sayesinde daha iyi, ucuz ve ekonomik bir sağlık hizmeti ile emeklilik fonu sağlayabilirdi.

Beveridge'in fikirleri en çok Japonya'da hevesle karşılandı ve uygulandı. Devlet, savaştan sonra, sosyal güvenlik sistemi, hastaneler ve okullar inşa ederek vatandaşlarının yaşam beklentisini ve eğitim seviyesini yükseltti. Japonya'nın dev refah devletinin kalitesi, ileriki başarısının sebebi olarak gösterilir.

1908

David Llyod George İngiltere'de emeklilik fonunu başlatır.

1942

Beveridge Raporu yayımlanır.

"Emeklilik sigortalarında, yatırım danışmanlığı ve otomatik katılım gibi reformlar, Amerikalıların emeklilik için tasarruf edip yatırım yapmasını kolaylaştıracaktır."
Steve Bartlett, eski Amerikan kongre üyesi

aramaktan vazgeçireceğine dair pek çok veri vardır (bkz. 22. Bölüm). Devasa boyutlara ulaşan refah devleti harcamalarının aslında İngiltere ve bazı Avrupa ülkelerinde üretkenliği azalttığı da düşünülür.

Bir de bu sistemin uzun vadede nasıl finanse edileceği sorunu vardır. Çoğu sosyal refah sistemi, hükümetlerin o anki bütçesiyle fonlanır: Yani şu an kesintiler ya da vergiler yoluyla sisteme ödeme yapanlar aslında kendi emekliliklerinde alacakları parayı değil, bugün emeklilere yapılan ödemeleri fonlarlar. Bu sistem savaş sonrası yıllarda oldukça iyi işledi. 1940'lar ve 50'lerde "bebek patlaması" olarak bilinen büyük nüfus artışı zamanında, pek çok genç çalışan 1960, 1970 ve 1980'ler boyunca vergilerini fonlara aktardılar. Fakat doğurganlık o günlerden beri epey azaldı. Amerika, İngiltere, Japonya ve çoğu Avrupa ülkesini gelecekte oldukça yüklü bir hesap bekliyor.

Bu sorun, Amerika'da oldukça vahimdir. Amerikan sisteminde herkesi kapsayan devlet emeklilik fonu (sosyal güvenlik) ve yaşlılar için ücretsiz sağlık sigortası Medicare'in yanı sıra yoksullar için sağlık sigortası Medicaid ve geçici işsizlik ödenekleri gibi daha küçük programlar vardır. Fakat bebek patlaması nesli emekliye ayrıldıkça, sistem darboğaza giriyor. 2050'de Amerika nüfusunun 65 yaş ve üzeri kısmının yüzde 12'den yüzde 21'e çıkması bekleniyor. Kaldı ki çok daha uzun yaşayacak bu emekliler ve her zamankinden çok daha fazla sağlık harcamasına ihtiyaç duyacaklar.

Refahın geleceği Bir neslin kararlarının bir sonrakini nasıl etkilediğini araştıran iktisatçılar, gelecek senelerde, çalışan nüfus azaldıkça refah devletinin maliyetinin artacağını ve Amerika'nın kelimenin tam anlamıyla

Emeklilik ve Refah Krizine Çözümler

1. Ülkeye daha çok göçmenin girip çalışmasına izin vermek. Bu hem işgücünü arttırır; hem de pek çok göçmen kendi ülkelerine dönüp emekli olur.
2. Vergi vereceklerden daha fazla vergi alarak açığı kapatmak. Fakat bunun için daha zayıf bir ekonomik büyüme ihtimalini göze almak gerekir.
3. Emeklilerin daha çok çalışmasını veya daha az parayı kabul etmesini sağlamak.
4. Kaynaktan kesinti sistemi yerine, vergi verenlerin her ay belli bir miktar katkı yükümlülüğünde olduğu sisteme geçmek. İngiltere ve pek çok ülkede bu yöne kayış var fakat gelecek yıllarda kamu bütçesinde oluşacak darboğazı engellemekte geç kalacaklar gibi gözüküyor.

iflasa sürükleneceğini söyler. Benzer tahminler Japonya için de geçerlidir. Japonya'da nüfusun yüzde 21'i 65 yaş üzeridir ve 2044 yılına kadar çalışan nüfusla aynı orana ulaşacaktır.

İngiltere ve Amerika'da (özellikle Meksikalı göçmen nüfusun yüksek doğurganlığı sayesinde) doğurganlığın yavaşça arttığı gözlemleniyor. Fakat bu artış iki ülkeyi de şoktan kurtaracak gibi gözükmüyor.

Bizi bekleyen acı gerçek, gelecekte emeklilerin daha az bir maaş kabul edeceği veya çalışan nüfusun daha çok vergi ödeyeceğidir. Bu, gelecek on yıllarda politika ve ekonomiye egemen olacak bir çıkmazdır.

» fikrin özü
Veremeyeceğiniz parayı vaat etmekten sakının

33 Para Piyasaları

Londra'nın Docklands bölgesindeki gösterişsiz bir binada, küçük bir grup insan dünyanın belki de en önemli sayısını üretmekle görevlidir. Her sabah saat 11'de sabitlenen o sayı, tüm dünyada önemli sonuçlar doğurur: Bazılarını iflas ettirir, bazılarına ise servet kazandırır. Bu, kapitalizmin temellerinden biridir. Fakat finans piyasalarının dışında çok az insan bu sayının varlığından haberdardır. Bu sayı Londra Bankalararası Faiz Oranı, yani Libor'dur.

İngiliz Bankalar Birliği'nin yönettiği Libor, dünya ekonomisinin anahtar sektörlerinden biri olan para piyasalarının merkezinde yer alır. Şirketler burada kısa vadeli borç para alıp verir, yani tahvil veya senet çıkarmak zorunda kalmaz (bkz. 27. Bölüm). Bu piyasalar, küresel finansal sistemin merkezi sinir sistemidir ve başarısızlıkları tüm ekonomiyi şoka sokabilir.

Her şey normal seyrederken, Libor bankaların kısa vadede birbirlerine vermeye hazır oldukları borç oranını yansıtır. Bu borç verme –*bankalararası borç*– teminatsızdır: Mortgage'dan çok, kredili hesaptan para çekmeye veya kredi kartına benzer ve bankaların işleyişi için elzemdir. Her gün, insanlar para yatırdıkça, çektikçe, borç aldıkça ve geri ödedikçe bankanın hesap defteri değişir. Bu yüzden kısa süreli borç alabilmek bankaların hayatta kalabilmesi için gereklidir.

Geçtiğimiz yıllarda bankaların işleyişinde çeşitli değişimler yaşandı. Geleneksel olarak, bankalar müşterilerin tasarruflarını alıp bunu diğer müşterilere ev kredisi veya başka borç kalıplarında aktararak (bkz. 28. Bölüm) para kazanırdı. Bu durum, George Bailey'nin (James Stewart'ın canladırdığı

dönem

1970'ler
Varlığa dayalı menkul kıymetleştirme ilk kez geliştirilir.

1984
İngiliz Bankalar Birliği Libor'u oluşturulur.

Libor'un Gücü

Toptancı para piyasaları o kadar güçlenir ve genişler ki, dünyanın dolar, euro ve sterlin gibi temel para birimlerine ayrılan Londra Bankalararası Faiz Oranı, 300 trilyon dolarlık (gezegendeki kişi başına 45 bin dolarlık) sözleşmelerin temelindedir. Çoğu insan, faiz oranlarının Amerika veya İngiltere Merkez Bankası gibi merkez bankalarının belirlediği resmi oran olduğunu düşünür. Aslında Libor, ekonominin genelindeki borçlanmanın gerçek maliyetini anlamak için daha iyi bir göstergedir.

karakter) *It's a Wonderful Life* (Şahane Hayat) filminde parasını çekmeye çalışan müşterileri sakinleştirmeye uğraştığı sahnedeki gibi, bankaların müşterileriyle kişisel bir ilişkide olması gerektiği anlamına gelir. Diğer yanda, bu çalışma tarzı, bankaların büyümek için çok fazla yolu olmadığı anlamına gelir çünkü düzenleyiciler bankaların boyutlarına oranla ne kadar borç verebileceğini belirlemiştir. Bu yüzden, kredi oranlarında bir güzellik yapmalarını beklemek pek gerçekçi değildir.

Varlığa Dayalı Menkul Kıymetleştirmenin doğuşu Bu bankaların veya mortgage kredisi verenlerin çoğu kooperatif şirketler olarak kurulmuştur. Yani, sahipler hissedarlar değil, müşterilerdir. İngiltere'de bu tip uzmanlaşmış mortgage kredisi verenler yapı kooperatifi olarak bilinir. Nationwide ve Northern Rock buna örnektir.

Fakat 1970'ler ve 1980'lerde gayrimenkul talebi arttıkça (bkz. 37. Bölüm) ve bankalar kredi verebilecekleri miktarı arttırmadan tutunmalarının zor olduğunu anladıklarında, alternatif bir sisteme yönelirler. Sadece topladıkları mevduat kadar kredi vermek yerine, mortgage alacaklarını paketleyip başka yatırımcılara satmaya başlarlar. Bu sürece *varlığa dayalı menkul kıymetleştirme*

1980'ler-90'lar

Dünya çapında bankalar hızla genişler.

2007

Bankalararası piyasa donar.

(seküritizasyon) adı verilir çünkü borcu senede (tahvil, opsiyon, hisse gibi yatırım araçlarına) çevirirler. Bu yöntem bir süre gayet iyi işler. Bankalar, hesap defterlerinden mortgage alacaklarını silerek sınırlanmadan daha fazla ve büyük mortgage verebilirler. Senetlerin güvenli getirisiyle (ve kredi derecelendirme kurumlarının bunları güvenli yatırım olarak nitelemesiyle) büyülenen dünyanın dört bir yanından yatırımcılar bu senetleri satın almak için sıraya girerler.

Zaman içinde bankalar bu senetleri daha karmaşık biçimlerde üretmeye başlar. Sadece mortgageları paketlemekle kalmaz, aynı zamanda onları kesip biçerek teminatlı borç senedi adı verilen araçlara, hatta bunların daha karmaşık versiyonlarına iki kere, üç kere bölünmüş türlere çevirirler.

Bu faaliyetlerin arkasındaki teori mantıklı gibi görünür. Önceden, eğer mortgage sahibi borcunu ödeyemezse, bundan en büyük zararı bankası görürdü; menkul kıymetleştirme sayesinde risk finansal sistemde bölüştürülmüş olur. Fakat sorun, borç veren ve alan arasındaki kişisel ilişkinin sona ermesidir (*aracısızlaşma*). Borç paketlerini satın alanların –ki bu Japon yatırımcılar, Avrupa'daki emeklilik fonları olabilir– aldıkları riskleri tam olarak kavrayamamalarına yol açabilir. Ellerindeki tek veri, Standard & Poor's, Fitch ve Moody's vb. gibi kurumların verdiği derecelerdir.

2000'lerdeki finansal krizin temel sebeplerinden biri bu kopuştur, çünkü yatırımcılar aldıkları bu karmaşık borç paketlerinin içerdiği riskin farkında değillerdi. Bankalar, ellerindekinden fazlasını borç verdikleri için bütçelerinde büyük bir açık –*fon açığı*– oluştu. Bu açık ancak toptan finansmanla giderilebilirdi. Fakat göreceğimiz gibi, bu gerçekleşmeyecekti.

Dünyayı değiştiren gün 9 Ağustos 2007'de, hem bankalararası piyasalar hem de menkul kıymetleştirilmiş mortgage piyasaları bir anda dünyayı salladı. Amerikan gayrimenkul piyasasının büyük bir çöküşte olduğunu ve Batı'daki finansal sistemin inanılmaz derecede borçlu olduğunu fark eden yatırımcılar, menkul kıymetleştirilmiş borçları almaya son verdi. Başka bir deyişle, borç vermeyi kestiler. Bu korku anı, finansal krizi tetikledi; o ana kadar sistemin bu karmaşık parçasına çok az ilgi göstermiş olan iktisatçı ve finansçılar, bunun dünya ekonomisi için önemini anladılar.

"Şu an Büyük Buhran'dan beri yaşanan en kötü ekonomik krizi yaşadığımız fikrine katılmayan bir iktisatçı olduğunu düşünmüyorum. İyi haber şu ki, ne yapılması gerektiği konusunda bir uzlaşmaya varıyoruz."
Barack Obama

Atlantik'in iki tarafında, Northern Rock gibi bankalar kendilerini birdenbire toptancı piyasalarla finanse edememeye başladı. Bütçelerinde dev bir kara delikle kalakaldılar. Finansal krizin pek çok sebebi olsa da, finansal piyasaların donması, sistemdeki ilk şok dalgalarını tetikledi. Bir aydan az bir süre içinde, Northern Rock, son kredi merci olarak görev yapan İngiltere Merkez Bankası'ndan acil fon almak zorunda kaldı. Pek çok insan, sorunun yüksek risk faizli mortgage'lardan (yani kredi derecesi düşük alt gelir gruplarına verilen mortgage'lar) kaynaklandığını düşünse de, Northern Rock olayındaki asıl sorun, onun tamamen toptancı piyasalara bağımlı olmasıydı; Libor oranlarının artması bankaların birbirine borç vermek için isteksizleşmesine aksetti.

Libor oranı sadece bir göstergedir ve teoride bankaların birbirlerine borç vermek için ne kadar getiriye razı olacaklarını gösterir. Bu örnekte ise borç verme neredeyse tamamen sona ermiştir. Merkez bankaları devreye girip, hem piyasalara hem de bankalara para aktarmak zorunda kalmıştır. Yani para piyasaları suyunu çekmiştir!

» fikrin özü
Finansal dünyayı döndüren para piyasalarıdır

34 Balonları Şişirmek

Mantıksız coşku: Bu iki gösterişsiz kelime yan yana geldiğinde dünyadaki borsaları batıracak bir güce sahip olur. 1996'da Amerikan Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan, piyasalarda bu durumun yaşanmakta olabileceğini söyleyince, yatırımcılar bir balonun içinde oldukları korkusuna kapıldılar ve fiyatlarda keskin bir düşüş başladı.

Greenspan, teknoloji şirketlerinin hisse fiyatlarının beklenenden hızlı arttığını fark etmişti. İnsanlar kendilerini kaybetmiş bir vaziyette, internetin yükselişinin verdiği heyecanla hisseleri gerçek değerinden fazlaya satın almaya başladı. "dot-com" balonunun ilk günlerinde fiyatlar iyice şişmeye başladı. Greenspan'in uyarısı ertesi gün Wall Street'teki Dow Jones endeksinin 145 puan düşmesine sebep oldu fakat piyasaya güven tazelendi ve bu güven milenyumun sonunda kadar kendini korudu.

Mantıksız coşku fikri finansal piyasa ve balonlar hakkında iki temel noktayı özetliyor. Öncelikle, balonları, özellikle de ne zaman patlayacaklarını tespit etmek oldukça zordur. İkinci olarak da, balonları kontrol altına almak hiç de kolay değildir.

Balonları tespit etmek Ekonomik balonlar, spekülatör ve yatırımcılar belli bir varlık konusunda heyecan duyup fiyatlarını olması gerekenden çok daha yükseğe çıkarttığında yaşanır. Elbette, "doğru" fiyat öznel bir olgu olduğu için sorun yaratır. 2000'lerde Internet hisse fiyatları inanılmaz

dönem

1637	1720	1840
Hollanda'da lale balonu	Güney Denizi Balonu, Mississippi Balonu	Demiryolu yatırımı çılgınlığı

"[Yatırım tercihlerimiz] ancak hayvani içgüdülerin bir sonucu olabilir –durmak yerine düşünmeden eyleme geçme dürtüsü."
John Maynard Keynes

ölçüde yükselirken bile bazı analist ve uzmanlar değerlerin normal olduğunda ısrar ediyordu. Aynı şey, 2006'da Amerika ve İngiltere'de, takip eden ekonomik krizle düşene kadar, konut fiyatları için geçerliydi.

Balonlar yeni bir olgu değildir. Piyasaların ilk günlerinden beri tekrarlarlar: 17. yüzyıl Hollanda'sında lale almaya koşan yatırımcılardan, 18. yüzyıldaki Güney Denizi ve Mississippi Şirketi balonlarına (bunlar Avrupa'nın kolonilerinden kazanılacak kâr ile ilgiliydi) ve 20. yüzyılda çeşitli mülk çılgınlıklarına kadar uzanan bir tarihi vardır.

Geriye bakınca bunların balon olduğunu anlamak kolay fakat önceden tahmin etmek gerçekten çok zordur. Fiyatlar, iktisatçıların "temel" diye adlandırdığı sebeplerden dolayı artabilir. Mesela insanlar belli bir ülke veya bölgede yaşamak istediğinde –yani talep arttığında– veya inşa edilen konut sayısı azaldığında –yani arz düştüğünde– oradaki konut fiyatları artabilir.

Rüzgâra karşı durma politikaları Alan Greenspan gibi pek çok iktisat uzmanı, politikacıların balonların üzerine gitmemesi –yani faiz oranlarını arttırarak veya yeni düzenlemeler getirerek "rüzgâra karşı durma" politikaları izlememeleri– gerektiğini, onun yerine balon patladıktan sonraki karmaşaya odaklanmaları gerektiğini savunur. Bunun arkasında iki fikir vardır. İlk olarak, artan fiyatların bir balon işareti mi yoksa ekonomik büyümenin iyi huylu bir göstergesi mi olduğunu anlamak zordur. İkincisi, faiz oranları ve düzenleme gibi ekonomik araçların etki alanları geniş olduğu için, bunları kullanmak ekonominin diğer kısımları için kötü sonuçlar doğurabilir.

1926	1989	2001	2006-8
Florida gayrimenkul çöküşü	İngiltere gayrimenkul balonu patlaması	dot-com balonu patlaması	Amerika, İngiltere ve Batı dünyasının çoğunda gayrimenkul balonu patlaması

Geri Bildirim Döngüsü

Bir balon şişerken veya sönerken, ekonomiyi verimli veya kısır bir döngüye iter. İktisatçılar buna pozitif veya negatif geri bildirim döngüsü adını verir. Fiyatlar arttıkça insanlar daha zengin hisseder, daha çok harcar ve ekonomiyi ileri iter. Fiyatlar düştükçe insanlar daha az harcar; bu fiyatları daha da düşürür ve bankalar daha az borç verir. 2008 finansal krizinde negatif geri bildirim döngüsü oluştu; bankalar borç vermeyi azalttı. Bu yüzden insanlar harcamalarından kıstı ve bankalar daha da az borç vermeye başladı. Bu geri bildirimler tüm ekonomik olgular içinde en tehlikelisidir çünkü başladıkları zaman önünü almak son derece güçtür.

Bazıları balonların, iyi işleyen bir ekonominin parçası olduğunu, başka türlü gerçekleşemeyecek büyük ölçekli yatırımları teşvik ettiğini savunur. Örneğin 1990'ların sonundaki dot-com balonu, dünya çapında fiber optik ağların kurulmasını sağlamıştır. Sonuçta o zamanki ihtiyaçların çok ötesinde, uluslararası bir ağ kapasitesi kurulmuş oldu. Balonun içindeki pek çok şirket iflas etti fakat ağların artması uluslararası iletişimin maliyetini azaltarak dot-com balonu sonrası yıllarda ekonomik büyümeyi tetikledi. Aynı şekilde, bazıları da balonların patlamasının ekonomideki başarısız şirketleri yaratıcı yıkım yoluyla yok ettiğini savunur (bkz. 36. Bölüm).

Hasar Bununla birlikte, bir ekonomi henüz patlamış bir balonun mağduruyken bu tip savunmalar sunmak hoş olmayabilir. Balonun patlamasını takip eden çöküş veya resesyon oldukça hasar verici olabilir. Mesela bankalar verdikleri krediyi azalttıkça en basit finansal işlemler bile çok pahalı hale gelir (bkz. 35. Bölüm). Balonun patlamasının uzun vadeli ciddi ekonomik etkilerini anlamak için 1929 Wall Street çöküşünü takip eden Büyük Buhran'a bakmak yeterlidir.

Bazıları balonların insanları, kolay para umuduyla, doğru ve mantıklı olan ekonomik yatırımlardan alıkoyduğunu savunur. Ekonomik tabirle, kaynakların daha iyi kullanılabilecekleri yerde yanlış tahsisi söz konusudur. Mesela yatırımcılar fiyatların artacağını düşünerek ev alabilir ve bu yüzden hisse almaz veya para biriktirmez.

Çarkı köreltmek Ekonomiyi yönetenler balonları çeşitli şekillerde engelleyebilir. İlki, konuşma veya duyuru yoluyla bir balondan endişe edildiğinin işaretini (belki de bunu engellemek için önlemler alınacağını) vermektedir. Fakat dot-com balonunun da gösterdiği gibi bu, balonun şişmesini önlemeyi garanti etmez. İkinci opsiyon, faiz oranlarını yükseltmektir. Bu, balonun önüne geçer fakat ekonominin diğer kısımlarındaki büyümeyi de yavaşlatır. Üçüncü fikir ise daha fazla düzenlemeyle bankaların iyi zamanda bol keseden para dağıtmasını, balon patladığında ise kapıları kapamasını önlemektir. Bunlar *döngü karşıtı* politikalardır; ekonominin yükselişten düşüşe savrulmasını engeller. Bunun karşısında ise *döngü yanlısı* politikalar vardır ve balon ile sonrasında yaşanan düşüşü teşvik eder.

2008 krizinin başında merkez bankaları "rüzgâra karşı duracaklarına" ve geçen 10 senede olduğu gibi konut fiyatı balonlarının oluşmaması için daha çok şey yapacaklarına söz verdiler. Yine de iktisatçılar, balonların ekonomik büyümenin engellenemez bir parçası olduğu görüşünde. İnsan doğası irrasyonel ve tahmin edilemez oldukça, balonlar da hayatın bir parçası olacak.

» fikrin özü
İnsanlar balonlara bağımlıdır

35 Kredi Daralması

$$C = SN(d_1) - Le^{-rT} N(d_1 - \sigma\sqrt{T})$$

Çok bir şeye benzemese de E=mc²'den beri ortaya atılmış en tehlikeli denklemdir. Albert Einstein'ın denklemi Hiroshima ve Nagasaki'ye yol açtıysa, bu denklem de finans dünyasında bir nükleer bomba etkisi yaratmıştır. Borsa yükseliş ve düşüşlerine, finansal krizlere ve milyonlarca insanın geçim olanaklarını kaybettikleri korkunç ekonomik çöküşlere yol açar. Bu, Black-Scholes denklemidir ve temelinde şu en büyük ekonomik soru yatar: İnsanlar hatalarından ders alır mı?

Finansal piyasaların davranışını açıklayan iki ekol vardır. Birine göre, insanlar aniden korku durumundan açgözlülüğe geçiş yapabilir ve piyasalar son derece saplantılı ve mantıksız davranabilir. Sonuç olarak her zaman bir balondan diğerine geçeceğiz demektir. Bu, kredi döngüsü teorisidir. Her şey iyi giderken, para bol ve ucuzdur; fakat bu, ara sıra kredi daralmasıyla sekteye uğrar – bankalar borç vermeye son verince normal ekonomik hayat neredeyse durma noktasına gelir.

Diğer teoriye göre, piyasalar uzun vadede kendini düzlüğe çıkarır. Yavaş yavaş daha verimli ve daha az nevrotik hale gelir. Bu da çöküşlerin ve daralmalarının ileride yok olacağı anlamına gelir. Bu teori, insanların uzun vadede kendilerini geliştirebileceği fikrine dayanır. Myron Scholes ve Fischer Black'in yarattığı denklem bu teoriye aittir.

dönem

1873

İç Savaş sonrası balonun yarattığı panik, Amerika'da Uzun Buhran'ı tetikler.

1929

Wall Street çöküşü likidite krizini ve Büyük Buhran'ı tetikler.

Siyah Kuğu

"Siyah kuğu" insanlara dünyayla ilgili yerleşmiş fikirlerini gözden geçirttiren beklenmedik bir olaya verilen addır. Bu terim, eski yatırımcı ve yazar Nassim Nicholas Taleb tarafından popülerleştirilmiştir ve 17. yüzyıl başlarına kadar Avrupa'da hakim olan, kuğunun beyaz tüylü bir hayvan olduğu kabulüne dayanır. Hani şu, Avustralya'da siyah kuğular bulununcaya yerle bir olan kabul.

Finansal piyasalarda siyah kuğu olayı, piyasayı düşüren veya şişiren rasgele, beklenmedik bir andır. Taleb, interneti ve Rusya'nın 1998'de borçlarını ödeyemediğini açıklamasını böyle birer an olarak tanımlar. İlki dot-com balonuna, ikincisi de hem büyük bir borç krizine hem de dünyanın en büyük serbest yatırım fonlarından Long-Term Capital Management'ın batışına yol açar. Siyah kuğuya bir diğer örnek de 2001'deki 11 Eylül saldırılarıdır.

Black-Scholes denklemi, imkânsız görüneni başarır. Görünürde türev piyasalardaki opsiyonun (bkz. 30. Bölüm) nasıl fiyatlandırılması gerektiğini bulan bir denklemdir. Fakat sonuçları piyasaları sendeletir. Piyasadan risk faktörünü eleyen bir denklemdir. Bu denklemi kullanan yatırımcılar fiyatlar yükselirken hisselerini ucuza satarak (yani düşeceğine yatırım yaparak) milyonlar kaybetmekten kurtulur. Formül, dünyanın her yerinden yatırımcılar tarafından benimsenir ve Black ile Scholes'a 1997'de ekonomi alanında Nobel kazandırır. Fakat maalesef, işler zorlaşınca teori işe yaramaz. Fiyatların hızla düştüğü ve belli bir hisse veya yatırım için alıcı bulunamadığı zamanlarda, bu son derece mantıklı denklem çalışmamaya başlar.

Denklemdeki sorun –tıpkı tüm ekonomik teorilerde olduğu gibi– zamanın başlangıcından beri piyasaların irrasyonel davranıyor olmasıdır. Yükseliş ve düşüşler serbest piyasa kapitalizminin vazgeçilemez birer öğesidir (bkz. 31. Bölüm).

1987

(19 Ekim) Kara Pazartesi, Amerikan borsası yüzde 22,6 düşer.

2008

Finansal krizle yatırım bankası Lehman Brothers iflas edince, dünya piyasaları düşüşe geçer.

Yükselişten düşüşe evreler Finansal piyasalar, ekonomilerin sağlığı için gereklidir. Kolay kredi olmadan (diğer deyişle borç olmadan) işletmeler ve bireyler gelecek için yatırım yapamaz. Borçlanma için kullanılacak para arzındaki darlık ile sonucunda oluşan kredi daralması resesyona veya daha kötüsü deflasyon ve buhrana yol açabilir. İnsanlar yatırım yapmayı ve varlık üretmeyi bırakır. O halde, piyasanın korkudan açgözlülüğe nasıl geçtiğini izlemek, modern ekonominin çalışma şeklini anlamamız için gereklidir.

"Müzik çaldığı sürece ayağa kalkıp dans etmek gerekir. Biz hâlâ dans ediyoruz."
Chuck Prince, 2007'ye kadar Citigroup yöneticisi

Finansal piyasalar beş evrede yükselişten inişe geçer. Bunlar aşağıdaki gibidir.

1. *Kayma.* Yatırımcıların piyasa algılarını değiştirecek bir şey yaşanır. 1990'larda bu internetti – dot-com çöküşüne kadar insanlar internet sayesinde sınırsız para kazanabileceklerini düşündüler. 2000'lerde ise düşük faiz oranları ve düşük enflasyon insanları daha çok borçlanmaya ve konut yatırımına itti.

2. *Yükseliş.* Yatırımcıların bu kaymanın olumlu çıktılarına (genelde "yeni paradigma" olarak adlandırılır) dair umutları meyve vermeye başlar. 1990'larda internet şirketlerinin hisselerini alanlar hisselerin yükselişini gördüler; 2000'lerde ise evleri alanlar, düşük faiz oranları ve bankaların yeni, risksiz mortgage finansmanı bulduğuna dair oluşan kanı sayesinde fiyatların arttığını görürler.

3. *Coşku.* Heyecan artar; bankalar kârı arttırmak için daha fazla borç verir. Bunu yapmak için genelde yeni finansal araçlar icat ederler. 1980'lerde ıskarta tahvilleri (kalitesinden şüphe duyulan tahviller), 2000'lerde ise mortgage ve diğer borçları menkul kıymetleştirmeyi icat ettiler. Yatırımcıdan taksi şoförüne herkes piyasaya balıklama atlar.

4. *Kârda bırakma.* Akıllı yatırımcılar bu iyi durumun sonsuza dek süremeyeceğini fark eder ve yatırımlarını satmaya başlar. Sattıkça, fiyatlar ilk kez düşmeye başlar.

"Piyasa, sizin 'borcunu ödeyebilir' kaldığınızdan daha uzun bir süre irrasyonel kalabilir."
John Maynard Keynes

5. *Panik.* Fiyatlar düşerken korku yayılır. İnsanlar kitleler halinde yatırımlarını satmaya çalışır, fiyatlar iyice aşağı çekilir. Bankalar sadece kredi derecesi yüksek insanlara borç vermeye başlar.

İktisatçı Hyman Minsky tarafından sunulan bu beş evre, tarih boyunca kendini tekrar etmiştir. Elbette her seferinde değişimin ve yükselişin detaylarında farklılıklar olmuştur. Bir anlamda tarih kendini kamufle ederek tekrar eder. Sorun, piyasa paniklediğinde likidite krizine girilmesidir.

Minsky anı Panik evresinde, fiyatlar hızla ve iyice aşağıya düşerken söz konusu varlıkların (mesela gayrimenkuller) değeri, insanların onları edinmek için aldığı borçtan da aşağı düşer. Bankalar verdikleri borcu geri ister; fakat spekülatif varlıkları satmak zor olduğundan yatırımcılar onları ucuza satar veya satacak başka bir şey bulur. Her halükârda, fiyatlar daha da düşer. Bu kısır döngü anı bazen "Minsky anı" olarak da anılır.

Bu davranış –panik ve mani– irrasyonel gözükür ve klasik ekonomide irrasyonel davranışa pek değinilmediğinden genelde balonları ve çöküşleri fark etmekte geç kalınır. Black-Scholes denklemi, fiyatlar cazip hale geldiğinde belli bir hisse veya yatırıma her zaman talep olacağı fikrine dayanır. Fakat kriz esnasındaki irrasyonel davranışı açıklayamaz. Pek çok karmaşık model ve denklem gibi, riskten kaçabileceğimiz yanılgısını yaratır. Fakat finansal dünya her zaman riskli olmuştur.

» fikrin özü
Krediler daralınca, ekonomi durur

36 Yaratıcı Yıkım

Charles Darwin'in evrim teorisinin, Isaac Newton'ın yerçekimi ve hareket kanunları veya Kopernik'in dünyanın güneş etrafında döndüğünü keşfetmesi kadar önemli olduğu, kabul edilen bir gerçektir. Fakat Darwin'in bu teoriyi ekonomi olmasa belki de hiç bulamayacağını pek az insan bilir.

1838 yılında, Darwin, Thomas Malthus'un eserlerinden etkilenerek (bkz. 3. Bölüm) en güçlünün hayatta kalarak daha yeni, karmaşık ve donanımlı türlere dönüştüğünü düşünür. "Sonunda üzerinde çalışacağım bir teori bulmuştum" der. Biyolojik dünyaya ve serbest piyasa ekonomisine baktığımızda bu iki dünyayı şekillendiren güçlerin oldukça benzer olduğunu anlayabiliriz.

İktisadi cangıl kanunu Tıpkı doğa gibi serbest piyasalar da oldukça acımasız olabilir. Bazen yetenekli ve değerli bireylerin başarısız olmasına yol açarlar. Affedici değillerdir: Fikriniz başarısız olursa iflas edebilirsiniz; kötü yatırım yaparsanız tüm birikimlerinizi kaybedebilirsiniz. Fakat yaratıcı yıkım teorisine göre bu tip başarısızlıklar sonuçta daha güçlü ekonomiler ve zengin toplumlar yaratabilir çünkü eski, verimsiz ve rekabet edemeyen şirketleri ayıklayarak yeni, canlı ve güçlü olana yol açarlar.

Bu, Adam Smith'in arz ve talep kurallarının bir uzantısıdır. Fakat 20. yüzyılda bir grup Avusturyalı iktisatçının tasarladığı yaratıcı yıkım teorisi, bu kuralları bir adım öteye taşır. Buna göre, şirketlerin kârlarının düştüğü, işsizliğin arttığı bir resesyon ve çöküş durumu, aslında ekonominin geleceği için olumlu olabilir.

dönem

1883

Joseph Schumpeter doğar.

Nazi baskısından dolayı Avusturya'dan Amerika'ya göç eden Joseph Schumpeter bu argümanın en önemli savunucusudur. Onun, resesyonun engellenmemesi gerektiği fikri hâlâ oldukça tartışmalıdır. O zamanlar pek çok iktisatçının (ve şu anda bazı politikacıların) savunduğu doktrine göre, politikacılar resesyonları, özellikle de buhranları engellemek için ellerinden geleni yapmalıydı. John Maynard Keynes bu buhranların işsizlik, güvenin azalması gibi ciddi zararları olduğunu ve hükümetin elindeki her araçla (mesela faiz oranlarını düşürerek veya ekonomiyi canlandırmak için kamusal harcamalara girerek) bunların önüne geçmesi gerektiğini savunur.

Çoğu iktisatçı, rekabeti mükemmel, arz ve talebi ise oldukça statik kabul eden karmaşık bilgisayar modellemelerine güvenir. Schumpeter ise bu modellerin toplumların çalkantılı işleyişi içinde gerçeği yansıtmadığını düşünür.

Schumpeter'in fikri sarsılmamış, aksine güç kazanmıştır. Önde gelen iktisatçılar Brad DeLong ve Larry Summers'a göre, 20. yüzyılın en önemli iktisatçısı Keynes ise, 21. yüzyılınkinin de Schumpeter olması hayli olasıdır.

Resesyondan yeniden doğuma Ekonomiler sabit bir oranda ilerlemek yerine yükseliş ve düşüş döngüleri yaşamaya meyillidir. (bkz. 31. Bölüm). Yükseliş esnasında tüketiciler normale göre daha çok harcar ve borçlanırken işletmelerin para kazanması daha kolaydır. Schumpeter bunun daha zorlu zamanlarda kurulamayacak derecede verimsiz şirketlerin açılmasına yol açtığını savunur.

"Endüstriyel mutasyon süreci... durmaksızın ekonomik yapıyı içeriden dönüştürür, durmaksızın eskiyi yok eder, durmaksızın yeniyi yaratır... Yaratıcı Yıkım süreci, kapitalizmin temel gerçeklerinden biridir."
Joseph Schumpeter

1930'lar

Büyük Buhran yüz binlerce işletmenin iflasına yol açar.

1942

Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* kitabıyla yaratıcı yıkım fikrini popülerleştirir.

JOSEPH SCHUMPETER 1883-1950

Schumpeter, bugünün Çek Cumhuriyeti sınırları içinde doğdu, fakat annesi yeniden evlenince Viyana, Avusturya'ya taşındı. Orada, aristokrat üvey babasının yardımıyla elit üniversitelerde eğitim aldı ve çok başarılı bir öğrenci olduğunu kanıtladı. Eğitiminden sonra oldukça parlak bir kariyere atıldı: Önce bazı üniversitelerde iktisat profesörü olarak çalıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya Maliye Bakanı oldu. 1920'de Biederman Bankası Başkanı oldu. Fakat banka 1924'te batınca, Schumpeter de iflas etti ve akademiye geri döndü. 1930'larda Naziler başa gelince, Amerika'ya göç etti ve orada üst sınıf bir entelektüel olarak kabul edildi. Kariyerinin geri kalanında Harvard'da ders verdi ve hem öğrenciler hem de profesörlerin büyük hayranlığını kazandı. 1940'larda Amerika'nın en önemli iktisatçılarından biri kabul ediliyordu ve 1948'de Amerikan Ekonomi Derneği başkanı oldu.

Bunun tersi durumda, yani ekonominin gerilediği ve insanların daha az harcadığı zamanlarda verimsiz şirketler iflas eder. Bu kısa vadede acılı olsa da, yatırımcıların, paralarını ekonominin daha çekici alanlarına aktarmasını sağlar. Bu da ekonominin gelecekteki potansiyel büyüme oranını arttırır. Bu yüzden Schumpeter ve diğer bir Avusturyalı, Friedrich Hayek (bkz. 12. Bölüm) hükümetlerin, sırf resesyonu önlemek için faiz oranlarını azaltmaması gerektiğini savunur. Onun yerine yükseliş döneminde kötü yatırım yapanların, sonuçlarına katlanması gerekir. Yoksa gelecekte de tıpatıp aynı hatalar yapılacaktır.

Bu mantık hem sektörlere hem de tekil şirketlere uygulanabilir. Mesela, geçtiğimiz yıllarda denizaşırı rekabet Amerika ve Avrupa'daki imalat endüstrisinin küçülmesine, modernleşmesine ve verimsiz şirketlerin elenmesine yol açtı.

Doğal seleksiyon Teori, 1930'lardaki Büyük Buhran zamanında uygulamaya geçirilmiş ve hükümet, ekonominin gelecekte iyileşeceğini umarak

binlerce bankanın batmasına göz yummuştu. O zamanın Hazine Bakanı Andrew Mellon, yatırımcılara seslenerek "emeği, hisseleri, çiftçileri ve gayrimenkulleri tasfiye edin... Böylece çürükler sistemden elenecek" dedi. Bunu takip eden yıllarda ekonomik servetin üçte biri yok oldu ve bunun telafisi on yıllar sürdü. Bu, çok da yaratıcı bir yıkıma benzemez ve zaten fikir de popülerliğini yitirir. Yakın zamanda yapılan çalışmaların, şirketlerin genelde iniş zamanında değil de yükseliş zamanında yeniden yapılandığına dair bulgusu şüpheleri sağlamlaştırır.

"Kapitalist toplumda, ekonomik süreç çalkantı anlamına gelir."
Joseph Schumpeter

Fakat Schumpeter ve Hayek sığ bir gerileme ile yıllar süren ve büyük zararlar veren dev bir buhran arasında önemli farklar olduğunu savunur. Buna ek olarak, yaratıcı yıkım teorisinin işlemesi için ekonomilerin, düşüşlerin yarattığı gelgitlerle başa çıkabilecek kadar esnek olması gerekir. Pek çok Avrupa ekonomisinde, emek piyasası sıkıca düzenlenmiştir ve işe alım ve çıkarımlar zordur. Gerilime zamanında işsiz kalanların yeniden iş bulması epey zordur. Bu durumlarda gerilemeler, yaratıcı yıkımın uzun vadede ortaya çıkacak faydalarından fazla kalıcı maliyetli olabilir.

Buradan alınacak mesaj ekonomik çöküşlerin küllerinden daha güçlü ve sağlıklı bir ekonomi doğmasının muhtemel olduğudur. 1912'de ilk 100 küresel şirketin sadece 19'u, 1995'deki listeye girebildi. Yarısından fazlası yok oldu, battı veya satın alındı. Bir taraftan tam da bu yaratıcı yıkım sayesinde ekonomi bu dönem boyunca bu kadar gelişebildi. Araştırmalar, Amerikan tarihindeki pek çok resesyonun verimlilikte artışa sebep olduğunu gösteriyor. Zaman içinde evrimin, türleri, çevreleri için daha donanımlı hale getirmesi gibi, yaratıcı yıkım da daha iyi işleyen ekonomiler yaratıyor.

» fikrin özü
Şirketler adapte olmalı veya yok olmalıdır

37 Konut Sahibi Olmak ve Konut Fiyatları

Pek çoğumuz için evimiz, en büyük varlığımız ve en değerli tasarrufumuzdur. Bir ev almak için, başka koşullarda sahip olamayacağımız meblağlarda, belki de bir kuşak sürecek borca girmeyi göze alırız. Ve eğer yanlış zamanda alacak kadar şanssızsak mahvolabiliriz.

20. yüzyılın başlarından beri zengin ekonomilerde konut satın almak neredeyse bir saplantı olmuştur. Batı ülkelerinin pek çoğunda konut sahipliği nüfusun dörtte birinden neredeyse dörtte üçüne yükseldi. Fakat bu gidişat 2000'lerin sonundaki finansal krizi de tetikledi. Şimdilerde herkesin konut sahibi olması gerektiği fikri yeniden masaya yatırılıyor.

Sıradan bir varlık değil Ekonomik açıdan bakıldığında mülk sadece varlık türlerinden biridir. Görece olarak alıp satması daha kolaydır ve değeri zaman geçtikçe artar ya da azalır. Fakat diğer varlıkların –mesela hisse, şarap, resim veya altın sikke– aksine aynı zamanda temel bir görevi de vardır: İçinde yaşanır.

Bu iki etkenin birleşimi konut fiyatlarındaki artışın –ve sonrasındaki düşüşün– borsada veya diğer varlık fiyatlarındaki artış ve düşüşlerden farklı olmasına yol açar.

Konut fiyatları artarken, tüm ekonomide tüketicinin güveni artar. İnsanlar daha çok harcar ve borçlanır çünkü evlerinin değerinin arttığını bilirler. Bu,

dönem

1920'ler-30'lar

İngiltere'de konut inşaatlarında büyük artış ve onu takip eden gerileme

1989

İngiltere konut piyasasında 5 yıldan fazla süren ve konut fiyatlarını üçte bir düşüren büyük çöküş

sadece güven meselesi değildir: Konut sahipleri, değeri artan evlerini ipotekleyerek borç (ya da pek çok dile yerleşmiş İngilizcesiyle mortgage) alabilirler (İngilizce'de buna *mortgage karşılığı varlık borcu* denir).

Bunun kötü tarafı şu ki, konut fiyatlarının düşmesi, diğer varlıklarda olduğundan daha zarar verici toplumsal sonuçlar doğurabilir. Bir ailenin evi değer kaybedip alınan borçtan daha az değerli hale gelince, aile *negatif sermaye* durumuyla karşı karşıya kalır. Eğer aile evi satmak zorunda değilse bu çok büyük bir sorun teşkil etmez (yine de güven kaybı söz konusudur). Evi satabilmek için ya daha az fiyatı kabul etmeleri ya da mortgage şirketlerine farkı ödemeleri gerekir.

Balonlar ve patlamalar Her zaman konuta yapılan yatırımın iyi bir yatırım olduğu düşünülmüştür ki bunda da büyük doğruluk payı vardır. 1975'ten beri İngiltere'de konut fiyatları reel olarak (yani enflasyondan arındırılmış olarak) yıllık ortalama yüzde 3'ün biraz altında bir artış görmüştür. Fakat konut fiyatlarının gidişatı bir dizi etkene bağlıdır. Öncelikle, konutun bulunduğu arazinin değeri önemlidir. Araziye talep artarsa (ya da var olan arazi ve konut azalırsa) bu, konut fiyatlarını yükseltir. Aynı şekilde konut arzı aniden artarsa, fiyatlar düşer. Mesela, Miami'de 2008'de konut fiyatlarının düşüşünün sebeplerinden biri, yeni konut geliştirme projelerinin tamamlanmasıyla oluşan arz doygunluğuydu.

Yale Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan konut fiyatları uzmanı Robert Schiller, planlama ile yapılaşmanın daha sıkı düzenlemelere tâbi olduğu bölgelerde fiyat zıplamalarının daha olası olduğunu gözlemler. Yani planlama ve düzenlemelerin daha sıkı olduğu Kaliforniya ve Florida'da konut fiyatları artıp sonra düşerken, daha az kısıtlamanın olduğu

"Ev fiyatlarına ne olacağını tahmin edebilmek için ya deli ya da kendi reklamını yapmaya çalışan biri olmanız lazım."
Mervyn King, İngiltere Merkez Bankası Başkanı

2000'lerin başı
Amerika ve İngiltere'de konut sahipliği yüzde 70'leri görerek rekor seviyeye ulaşıyor.

2007
Amerika tarihinde ilk defa konut fiyatları tüm ülke sathında düşer.

2008
Amerika, İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve İrlanda'da konut piyasaları darmaduman olur.

"Gayrimenkulden büyük paralar kazandım. Wall Street'ten yüzde 2,8 kazanacağıma gayrimenkul alırım. Boş versenize."
Ivana Trump

Houston, Texas gibi yerlerde fiyatlar uzun vadeli artış trendinden büyük sapmalar göstermezler.

Bu uzun vadeli artış genelde ekonominin uzun vadeli büyüme oranına benzer. Bu aslında çok mantıklıdır. Uzun vadede konut fiyatlarının da ekonomide genel servet arttıkça artması beklenir.

Fakat konut fiyatları geçmiş 50 senede sık sık yükselip inmeye meyilliydi ve sonunda 2008'de Amerika ve İngiltere'de Büyük Buhran'dan beri görülmemiş ölçüde düştü. Konut fiyatlarında niye böyle çalkantılar yaşanır?

Konut sahipliğinde artış Konut fiyatlarındaki dalgalanmanın sebebi, Amerika ve İngiltere'de birbirini takip eden hükümetlerin, konut sahipliği oranını mümkün olduğunda arttırmayı vaat etmiş olmalarıydı. Bunun etkilerini görmek için İngiltere'ye bakmak yeterlidir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar konutlarda yaşayanların sadece onda biri yaşadıkları konuta sahipti. Oysa bu oran, Amerika'da neredeyse yarı yarıyaydı. Bunun sebebi hem nüfusun en zenginlerinin mülk sahibi olup evlerini kiraya vermesi hem de sosyal koşullardı. En zengin genç erkekler bile Londra'ya gelirken ev satın almak ya da kiralamak yerine oda kiralamayı tercih ediyordu. O dönemde ev sahibi olmamak fazlasıyla normal ve kabul edilir bir durumdu.

Dünya savaşlarından sonra durum değişti. Art arda gelen hükümetler "kahramanlar için konut" arama politikalarına girişti. Ev sahiplerine kısıtlamalar getirildi ve inşaat projelerine milyonlarca pound harcandı. O esnada eşitsizlik azalıyor, yani pek çok orta sınıf aile birden ev alabilecek duruma geliyordu.

İngiltere'de 1950'lerin savaş sonrası iyimserlik ortamında, konut sahibi olmak, ücretsiz sağlık hizmeti, eğitim ve yüksek istihdamla beraber kutsal bir toplumsal amaç haline geldi. Bunun doruk noktası, Margaret Thatcher'ın ev alma hakkı tasarısıyla yaşandı; binlerce devlet konutu kiracısı oturduğu evi satın aldı.

Tüm bu etkenler konut sahipliğinde ciddi bir artışa sebep oldu. Hükümetler birbiri ardına, mortgage'larda vergi indirimleri uygulamaya başladı, evler, içinde yaşayanlar tarafından satın alındı ve yakın zamanda konut sahipliğinde yüzde 70 gibi, eşi görülmemiş bir orana erişildi. Bu, İngiltere tarihindeki en büyük toplumsal ve ekonomik değişimlerden biriydi.

İngiltere'nin konut sahipliği ile ilişkisi çok da emsalsiz değildir. Konut sahipliği oranlarında, İspanya ve Norveç çok yukarılardadır. Konut sahipliğinin yaygın olduğu ülkelerde keskin fiyat dalgalanmaları oluşur – ama insanların kirada oturmayı tercih ettiği Almanya ve İsviçre gibi ülkelerde büyük balonlar oluşamamıştır. Bunun sebebi kültürel bir çekingenlik değil, kirada oturmayı cazip kılan kanunlardır.

Konut Sahipliği Oranları

2013

Norveç	%83,5
İspanya	%77,7
İrlanda	%69,9
Amerika	%65,1
İngiltere	%64,6
Fransa	%64,3
Avusturya	%57,3
Almanya	%52,6

Kaynaklar: Eurostat ve Census

Ekonomik tehlikeler Artan konut sahipliğinin tartışılmaz sosyal faydaları olsa da, beraberinde bazı ekonomik sorunlar da ortaya çıkar. Mesela, kapitalizmin görünmez elinin önüne geçer (bkz. 1. Bölüm). Doğru işleyen bir piyasada fiyatlar makul olanın üstüne çıktığında insanlar satın almayı keser ve fiyatlar aşağı çekilir. Fakat hükümetler konut satın alanlara –veya onları finanse eden mortgage şirketlerine– satın alma teşvikleri (vergi indirimi veya destek vaadi) sunarsa, balonların oluşma ihtimali yükselir.

2007'den önce tam da bu gerçekleşmişti. Amerikan konut kredisi piyasasının iki devi Fannie Mae ve Freddie Mac, borç verirken büyük risklere girmişti. Pek çok yatırımcı bu iki şirketin, batmaları durumunda, hükümet tarafından kurtarılacağını düşünüyordu ve 2008'de hükümet onları kamulaştırdığında haklı çıkmış oldular. Gelecekte Amerika ve İngiltere'de mortgage şirketlerinin hükümet desteği alıp alamayacağı ve bunun balonların ve çöküşlerin önüne geçip geçmeyeceği hâlâ cevaplanmamış sorulardır.

» fikrin özü
Konut fiyatları yükseldiği gibi düşebilir de

38 Bütçe Açıkları

Yakın zamanda öğrendiğimiz bir şey varsa o da hükümetlerin her zaman borçlanacağıdır. Uluslararası Para Fonu (IMF) veya Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası bir kurumun, Amerika ve İngiltere'yi risk barındıran mali durumları yüzünden uyarmadığı bir ay bile geçmez.

II. Dünya Savaşı'ndan beri neredeyse her sene Amerikan yönetimi *bütçe açığı* verdi. Yani, vergilerden elde ettiği gelir, harcamalarından daha azdı ve bu farkı kapamak için borç almak zorunda kaldı. Bunu yapan sırf Amerika değil. İngiltere de geçtiğimiz yıllarda bir dizi bütçe açığı (veya *mali açık*) yaşadı ve bu durum hükümet üstünde ciddi bir finansman baskısı yarattı.

Bu her zaman böyle değildi. Amerikan –ve İngiliz– tarihinin büyük bir kısmında hükümetler bütçelerini dengede tuttu, sadece savaş ve ekonomik durgunluk zamanlarında eksiye düştü. Ayrıca bazı ülkeler, mesela Norveç (petrol rezervleri sayesinde) ve Avustralya (maden kaynakları sayesinde) hep bütçe fazlası verir.

Paralar nereye gidiyor? Tartışmalı bir konu olmasına rağmen, pek çok iktisatçı süregelen bütçe açıklarının, devletin sosyal güvenlik hizmetlerini karşılamaya başlamasından beri oluştuğuna inanır. Bu harcamalar, eskiden özel sektör, yardım kuruluşları ve vakıflar tarafından karşılanan sağlık, işsizlik sigortası ve eğitim hizmetleri için büyük miktarda ödemeleri içerir. Bu, savaş devletinden refah devletine geçiştir.

Peki, harcamalar nereye gidiyor? 2008 yılına ait Amerikan bütçe verileri (bkz. sağdaki grafik) harcamaların çoğunun gerekli olduğunu, yani

dönem

1936

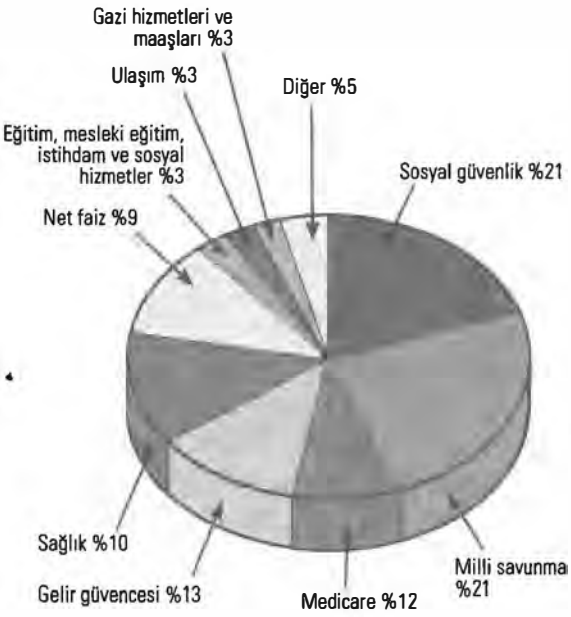
Keynes, *Genel Teori* kitabında, resesyon durumunda hükümetlerin daha fazla borç alması gerektiğini savunur.

1945

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Amerikan borcu gayrisafi yurtiçi hasılanın yüzde 120'sine ulaşır.

hükümetin yerine getirmek zorunda olduğu görevleri karşılamak için kullanıldığını gösterir. Bunun içinde sosyal güvenlik (temel olarak yaşlılar için yapılan harcamalar), gelir yardımı (yoksul ailelere verilen maaşlar), Medicare ve Medicaid gibi diğer sağlık harcamaları (ilki yaşlıları ikincisi de yoksulları kapsayan sağlık sigortası) ve hükümetin geçen senelerde aldığı borçların faiz ödemeleri bulunur. Harcamalar arasındaki en büyük dilim güvenliğe (ordu maaşları ve uçaklardan silahlara, askeri teçhizata yapılan harcamalar) gider. "Diğer" kategorisinde ise mahkemelerin de dahil olduğu adalet sistemi, çiftçilere yardım ve NASA bulunur.

Fakat Amerikan hükümeti, tüm bu harcamalar topladığı vergilerin miktarını aştığı için 410 milyar dolarlık borçla açığı kapamak zorunda kalır. Bu çok yüklü bir meblağdır.

Kaynak: İdare ve Bütçe Birimi

Grafik, 2008 yılında Amerikan hükümet harcamalarını gösterir. Batı ülkelerindeki dağılım buna benzerdir.

Tüm bunlara ek olarak, devletinin federe yapısı yüzünden, her eyaletin kendine ait bir bütçesi (ve vergi toplama yetkisi) vardır. Bu vergilerin çoğu da eğitim ile otoyol gibi yerel altyapı projelerine harcanır. Bazen farklı eyaletlerdeki kongre üyeleri Federal hesaba, pahalı yerel projeleri finanse edebilmek için özel eklemeler yapar (bazen bu eklentiler hesabın kendisiyle oldukça alakasız olabilir). Buna İngilizcede kongre üyelerinin kendi seçim bölgelerine sağladığı imtiyaz anlamına gelen "domuz-varili"* politikaları denilir. Bütçenin bu kadar açılmasında bu politikaların payı

* Domuz-varili terimi, Amerikan tarihinde tuzlanmış domuz etiyle ilgili alınan kongre kararlarına dayanır. (ç.n.)

Başkan Barack Obama, finansal krizle mücadele paketinin de etkisiyle Amerikan borcunun 1 trilyona ulaşacağını duyurur.

Otomatik Dengeleyiciler

Refah devletini benimseyen her modern devlet, resesyonla yüzleştiğinde bütçe açığında keskin artışlar yaşar. Böyle dönemlerde kâr ve maaşlardaki düşüşler, şirketlerin ve bireylerin hükümete daha az vergi ödemesi anlamına gelir. Aynı anda hükümetin harcamaları da artar çünkü işsiz kalmış işçilere de destek olması gerekir.Hükümet harcamaları otomatik olarak ekonomiyi "sabitler" ve insanların evsiz kalmasını onların refahını koruyarak engeller. Kısacası bu, pratikte Keynesçiliktir (bkz. 9. Bölüm).

Mesela 1990'ların başında, İngiltere'de konut piyasasında ciddi bir düşüş yaşanırken, 1990 ve 1993 arasında açık GSYH'nin yüzde 1'inden 7,3'üne çıkar. Bunun sebebi modern bütçelerde *otomatik dengeleyicilerin* devreye girmesidir.

büyüktür. Özellikle George W. Bush, başkanlığı döneminde kendinden önceki başkanlara kıyasla bu tip harcamaları veto hakkını daha az kullanmıştır. Ondan sonraki başkan Barack Obama ise bu durumu değiştirmeyi vaat etmiştir.

Artan açık Yıllık bütçe açığı ve var olan hükümet borcunun toplamı arasındaki farkı ayırt etmek gerekir. Yıllık açıklar, üzerine eklenerek, borcu –genelde net borç olarak tanımlanır– büyütür. 2008'in sonlarında, Amerikan kamu borcu toplamda 5,3 trilyon dolara ulaşmıştı. Ayrıca bu borç hükümetin 2008'in Eylül ayında kurtardığı mortgage şirketleri Fannie Mae ve Freddie Mac'in yükümlülüklerini veya geçici olarak kamulaştırılmak zorunda kalınan bankaları kapsamıyordu.

Hem bu hem de bütçe açıkları yıldan yıla büyüme eğilimindedir. Bu durum, eğer borç ekonomiden daha hızlı genişlemiyorsa, illa bir sorun olduğu anlamına gelmez. Bu yüzden açıklar ve borç seviyeleri, ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasının yüzdesi olarak ifade edilir. Mesela 2008'in sonunda Amerikan kamu borcu, GSYH'nin yüzde 37'sine tekabül eder. Ülkenin ulusal borcu arttıkça, ödemek zorunda olduğu faiz de artar, yüksek faiz oranları bunu daha da arttırır.

Yüksek borçlanmanın sonuçları Bütçe açıkları kontrolden çıkarsa, bir ülke için çeşitli ekonomik sorunlara yol açabilir. Bu sorunlardan

ilki, artan borçlanmanın ülkenin para birimini zayıflatmasıdır. 2008'de yatırımcılar, ileriki yıllarda hükümetin daha çok borç alacağına inandığı için, İngiltere'de pound beşte bir değer kaybetti. Borçlu ülkenin kurundan kaçmak oldukça mantıklıdır, çünkü ülke aşırı borçlanırsa daha fazla para basıp enflasyonu şişirerek borcu azaltmaya çalışacaktır. Bunun olma ihtimali, o kura bağlı her şeyin değerini düşürür ve yabancı yatırımcılar da arkalarına bakmadan kaçar.

"Gelişmekte olan ülkelerde sık sık gördüğümüz üzere, dizginlenemez hükümet borçlanması ve harcamalar, hiperenflasyon ve ekonomik yıkıma sebep olur. Bu yüzden bütçe açıklarını önemsemeye *mecburuz*."
Alan Greenspan, Eski Amerikan Merkez Bankası Başkanı

Bir diğer sonuç ise yatırımcıların aldıkları bu riski telafi için daha fazla getiri beklemeleridir. Bu, hükümetin ödemek zorunda olduğu borcun faizini arttırır ve gelecekte borç almayı daha masraflı hale getirir.

Fakat fazla borçlanmanın uzun vadeli sonuçları en önemli sorundur. Hükümetin borçlanması fiilen gelecekte vergilerin artması anlamına gelir çünkü alınan borç bir gün illa ödenecektir. Eğer para, gelecek nesillerin refahını arttırmak için kullanılıyorsa, mesela yeni okullara yatırım yapılıyorsa, bir sorun olmaz. Ama para sadece kamu sektörünün cari nakit ihtiyacını kapamak için kullanılıyorsa sorunlar başlar.

Altın Kural'ı yıkmak Bu yüzden bazı ülkeler, gelecek nesillerin şimdiki borçlanmanın yükünü taşımaması için bazı mali kurallar getirmiştir. İngiltere'de eski Maliye Bakanı Gordon Brown'ın koyduğu Altın Kural buna iyi bir örnektir. Sadece kamusal projelere yatırım için borç almayı, devlet çalışanlarının maaşları gibi cari harcamalar için borç almamayı vaat etmiştir.

Fakat 2008'in sonlarında kural bozulur çünkü hükümetin resesyon karşısında borç alması gerekir. Diğer ülkelerde de aynı durum gerçekleşir ve kamusal maliyenin en temel gerçeği bir kez daha hatırlanır: Hükümetler, piyasalar veya seçmenler kendilerini durdurana kadar borç almaya devam eder.

» fikrin özü
Hükümetler borca bağımlıdır

39 Eşitsizlik

Rio de Janeiro'da plajda yürüyecek olsanız, Ipanema ve Leblon'u geçtiğinizde Brezilya'daki en muhteşem villaları görüyor olurdunuz. Bu milyonlarca dolarlık lüks saraylarda her türlü konfor bulunur – son sistem sinema odaları, tenis kortları, yüzme havuzları, jakuziler ve müştemilatlar. Bunlardan birkaç metre ötede ise dünyanın en büyük ve en kanunsuz gecekondu mahallelerinden biri bulunur. Bu kadar keskin bir yoksulluk ve böyle bir zenginlik nasıl yan yana yaşanıyor?

Eşitsizlik yeni bir olgu değildir. Örneğin Viktorya dönemi İngilteresi'nde eşitsizlik oldukça ciddi boyutlara ulaşmıştı. Zengin sanayiciler eşi benzeri görülmemiş servetler elde ederken, ortalama bir işçi sınıfı ailesi fabrikalarda, madenlerde zor koşullarda çalışıp, Brezilya'daki gecekondulara benzer evlerde yaşıyordu.

Politikacıların zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumu azaltma çabalarına rağmen, ayrım hâlâ çok büyüktür. 1980'lerin başından beri geçen 25 senede, eşitsizlik seviyesi, neredeyse, gelişmiş her ülkede arttı. Uçurum Fransa, Yunanistan ve İspanya'da azalsa da, zengin-yoksul uçurumu özellikle İngiltere'de arttı. Yeni milenyumun ilk on senesinde de İngiltere ve Amerika'da eşitsizlik 1930'lardan beri görülen en yüksek seviyeye ulaştı.

Servet uçurumu Kapitalizm, bireyin çalışması ve girişimciliğini ödüllendiren bir sistem olduğuna göre, bazı insanların diğerlerinden daha zengin olması şaşırtıcı değildir. Daha çok mükâfat olmayacaksa daha fazla çalışmanın ne anlamı olur ki? Fakat endişe verici olan aradaki uçurumun büyüklüğüdür. Amerika'da en zengin onda birlik kesimin geliri, en yoksul

dönem

1840'lar

Sanayi Devrimi İngiltere'sindeki eşitsizlik, Friedrich Engels'i *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* eserini yazmaya iter.

1930

Amerika'da eşitsizlik rekor seviyeye ulaşır.

onda birin gelirinin 16 katıdır. Gecekonduların Rio'dakiler kadar sefalet sunduğu Meksika'da da bu uçurum 25 kata çıkar.

Diğer tarafta Danimarka, İsveç ve Finlandiya gibi kuzey ülkelerinde bu uçurum çok daha küçüktür; en zenginler yoksulların beş katı fazla kazanır. Gelir dağılımındaki uçurum "gini katsayısı" kullanılarak hesaplanır. Buna göre, en yüksek gelir grubu ile en alttakilerin geliri kıyaslanır.

Farklı ülkelerdeki servet seviyelerini kıyasladığımızda da bu ayrım oldukça geniştir. Pek çok ölçüme göre, dünyanın en yoksul beşte birlik nüfusu Sahra altı Afrika ülkelerinde yaşar. Bu nüfus, ekonomik açıdan Ortaçağ seviyesindedir. Buna kıyasla, İngiltere ve Amerika'daki en yoksul kesimler oldukça zengin ve sağlıklı sayılır.

Yeniden bölüşüm payı Gelir dağılımındaki farklar için bazı açıklamalar vardır. Kuzey ülkeleri –ve pek çok Kuzey Avrupa ülkesi– refah sistemleri ve vergi indirimleri aracılığıyla geliri yoksullara yeniden bölüştürebilmek için vatandaşlarından daha çok vergi toplar. Modern demokrasilerde vergi sistemlerinin en temel amaçlarından biri budur: Adaletsizliği azaltmak ve ihtiyacı olan vatandaşlara destek olmak.

Dünyanın zengin ülkeleri, savaş sonrası yıllarda refah devleti sistemleri inşa ederken, eşitsizlik seviyeleri oldukça azaldı. Pek çok ülke (özellikle de Kuzey Avrupa ülkeleri), tüm aileler için eşit eğitim ve sağlık hizmetleri sağlayarak, ailelerin erişimindeki olanakları eşit hale getirdi. Bu, genelde "İsveç Modeli" ülke idaresi olarak tanımlanır.

"Eşitliği, özgürlüğün önüne koyan bir toplum ikisinde de ilerleme kaydedemez. Özgürlüğü, eşitliğin önüne koyan bir toplum ise ikisinde de yüksek seviyelere ulaşır."
Milton Friedman

1950'ler	1990'lar	2000'ler
Franklin D. Roosevelt'in Yeni Düzen reformlarıyla servet eşitsizliği bir ölçüde azalır.	Reagan ve Thatcher dönemlerinde uçurum artar.	Eşitsizlik yeni zirvelere erişir.

Eşitsizliğin Faydaları

Bazı iktisatçılar, insanların alışkanlıkları ve yetenekleri farklı olduğu için büyük ekonomilerde belli bir oranda eşitsizliğin engellenemeyeceğini savunur. Serbest piyasa ekonomisini savunanlar serveti yeniden bölüştürmenin istenmeyen ters etkilerinden bahseder. Yüksek vergiler, ülkenin üretken kesimini yurtdışına kaçırabilir veya onları daha çok çalışmaktan alıkoyabilir. Bu da ekonomide üretilen serveti azaltır.

Fakat zenginlerden alınan vergiyi arttırıp yoksullara daha çok vermek tek başına bir çözüm değildir. İngiltere'de 1997'de seçilen İşçi Partisi hükümeti tam da bunu yaptı ve ortalama bir ebeveynin geliri ilk on senede yüzde 11 arttı. Fakat aynı zamanda, eşitsizlik seviyesi de aynı on yıldaki en yüksek seviyeye ulaştı. Daha da kötüsü Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) araştırmalarına göre bir oğlun geliri babasınınkiyle yakından ilişkiliydi; yani gençlerin önünde yoksulluk çarkından çıkabilmek için daha az olanak vardı.

Farkın artması Küresel ekonomik sistem, büyük bir yeniden yapılanmadan geçiyor. Şirketler internet, ileri yazılım ve telekomünikasyon gibi yeni teknolojilerden kâr ediyor. Bu tip değişim süreçleri eşitsizliği arttırır. Değişime hazır olanlar servetler kazanırken, Detroit'teki otomobil işçileri gibi değişime hazırlıksız olanlar yoksullaşır. Sanayi Devrimi'nde ve günümüzde yaşanan da budur.

Başka bir açıklama ise sadece çok küçük bir grup insanın aşırı zengin olmayı başardığıdır. Mesela İngiltere'de çalışan nüfusun ilk onda birine giren 3 milyon insanın, vergilendirilmemiş kazancı ortalama 105 bin pound, ilk yüzde 0,1'in (30 bin insan) ise ortalama yıllık geliri 1,1 milyon pounddur. Bu süper zengin azınlık, servetlerini denizaşırı vergi cennetlerine taşıyarak vergi vermekten de kaçarlar. Yani daha az para yeniden bölüşülür. Olumlu yönüyle bakmaya çalışırsak, bu zengin aileler, lüks tüketim ürünlerine para harcayıp yerel iş gücünü (kuru temizlemeciler, hizmetçiler, kuaförler, avukatlar) çalıştırarak ekonomiye, ödedikleri dolaylı vergiler yoluyla katkıda bulunabilir. Buna genelde "damlama" etkisi denir.

Eşitsizliğin sonuçları Yüksek eşitsizliğin bir ekonominin zaman içinde zenginleşmesini engellediğine dair açık bir bulgu yoktur. Önde gelen iktisatçı Robert Barro, gelişmekte olan ekonomilerde bu eşitsizliğin büyümeyi azaltsa da, gelişmiş ekonomilerde aslında büyümeyi arttırdığını savunur.

Fakat gelir dağılımındaki büyüyen uçurum ülkelere başka şekillerde zarar verebilir. Toplumsal huzursuzluk en büyük endişe sebebidir. Araştırmalar, eşitsizliğin az olduğu ülke ve bölgelerde insanların birbirine daha çok güvendiğini ortaya koyar. Bu oldukça mantıklıdır çünkü insanların haset etmek için daha az sebebi olur. Vahşi ve ölümcül suçlar çok daha azdır. Örneğin, Amerika'da gelir uçurumu ve cinayet vakaları arasında sıkı bir bağ vardır.

Düşük gelir genelde sağlık problemleriyle de ilişkilidir. Zengin ve yoksul arasındaki uçurumun çok keskin olduğu İskoçya'nın Glasgow şehrinde, erkeklerin yaşam süresi, Cezayir, Mısır, Türkiye ve Vietnam gibi gelişmekte olan ülkelerdeki erkeklerinkinden daha azdır.

Bu tip eşitsizlik sorunları yalnızca ekonomide yoktur. İnsanlar kendilerini diğer insanlarla kıyaslayarak, değerli hisseder, bu da onların üretkenliğini arttırır. İnsanlar gelirlerinin diğerlerine göre çok daha az olduğunu fark edince, daha memnuniyetsiz olur ve daha az çabalamaya başlar.

Bir araştırma, Oscar kazanan Hollywood oyuncuların, kazanmayanlardan dört sene daha fazla, iki kere kazananların ise bundan altı sene daha fazla yaşadığını ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın karşılığını görmek cidden fark yaratır. İster gururunuzu ister cüzdanınızı etkilesin, eşitsizlik önemlidir.

» fikrin özü

Servet eşitsizliği, ulusların
refahının [illegible]

40 Küreselleşme

Kapitalizmin ilk olarak övgü dolu bir tanım yerine aşağılayıcı bir terim olarak ortaya atılması gibi küreselleşme kavramı da, 21. yüzyıl dünya ekonomisini övmek değil eleştirmek için kullanılır. Malezya'daki tekstil atölyelerini, Bangalore'daki çağrı merkezlerini, Brezilya'daki madenleri, dünyanın dört bir yanına yayılmış Starbucks ve McDonald's şubelerini çağrıştırır.

Tüm bu sayılanlar küreselleşmenin sonucudur; fakat bu olguyu sırf bu terimlerle açıklamak yanıltıcı olur. Ekonomide, küreselleşme, tarih boyunca dünyayı saran ticari ve ekonomik ilişkileri kapsar ve insanlık tarihi açısından çok şey ifade eder.

Dağ taş kadar eski? 1492'de Kolomb Amerika kıtasına ayak bastığından beri küreselleşme önem kazanmıştır. Bundan önce bile Avrupa ve Doğu arasında gayet canlı uluslararası bir ticaret vardı. Küreselleşme terimi 1980'lerden beri yaygınlaştıysa ve Berlin Duvarı'nın çöküşü ile Soğuk Savaş'ın sonu küreselleşme için önemli birer an olsa da, uluslararası ticaret ve göçlerin yoğun olduğu ilk tarihsel dönem bu değildir. Bu ödül, Viktorya Dönemi'ne verilmelidir. 19. yüzyılın sonunda İngiliz İmparatorluğu gücünün zirvesine ulaşıyordu. John Maynard Keynes'in de bahsettiği gibi 1914'ten önce:

> Londralı biri sabah çayını yudumlarken, bir telefon vasıtasıyla tüm dünyadan sipariş verebilirdi. Üstelik siparişi de makul bir zaman içinde kapısına ulaşırdı. Aynı zamanda, aynı yollarla servetini dünyanın dört bir yanındaki doğal kaynaklara ve yeni girişimlere yatırıp... olası kazanç ve avantajlardan pay alabilirdi...

dönem

1800'ler — İlk küreselleşme dönemi

1914 — İlk dönem Birinci Dünya Savaşı'yla sona erer.

Yalnızca Birinci Dünya Savaşı değil, Büyük Buhranı takip eden korumacılık dönemi de buna bir son verdi. Pek çok insan, modern küreselleşme çağının da benzer şekilde sonlanacağından endişe eder.

Küreselleşmenin temel sebepleri Son dönem küreselleşmesinin beş sebebi vardır.

"Küreselleşme hayatın gerçeğidir. Fakat sanırım onun kırılganlığını hafife aldık."
Kofi Annan

1. *Serbest ticaret.* Dünya hükümetleri pek çok ihracat ve ithalat bariyerini ve gümrük tarifesini kaldırdı. Mesela, 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında serbest piyasa reformlarını uygulamaya başlayan Çin, ihracat piyasasındaki pek çok kısıtlamayı kaldırdı. Dev nüfusu ve buna bağlı ucuz iş gücü sayesinde, Çin ve komşu ülkeler zengin uluslara ucuz mal satmaya başladı.
2. *Dış kaynak kullanımı.* Şirketler, mal ve hizmet üretimini denizaşırı ucuz ülkelere taşıyarak tasarruf etmeye başladı. Pek çok üretici Amerika ve İngiltere'deki fabrikalarını kapatıp, üretimi, işçilerin daha ucuza –ve daha kötü koşullarda– çalıştığı Çin, Meksika gibi ülkelere taşıdı. Hizmet sektöründeki pek çok şirket de, çağrı merkezlerini hatta ana işletmelerini, iyi İngilizce bilen eğitimli insanların olduğu Hindistan gibi ülkelere taşıdı.
3. *İletişim devrimi.* İki önemli devrim uluslararası ticareti kolaylaştırdı. İlki "konteynerleştirme" adı verilen bir süreçtir. Standart boyutlarda konteynerlerle malların dünya çapında taşınmasının sağlanması, masrafları ve yol süresini azaltmıştır. İkinci devrim ise geniş bant devrimidir. 1990'larda internet büyük bir patlama yaşadığında, mühendisler uluslararası fiber optik kabloları geliştirmek için milyarlar harcadı. Dot-com balonu sonradan patlamış olsa da, küresel bilgi ağı otoyolları milyonlara ucuz internet bağlantısı sağladı.
4. *Liberalleşme.* Soğuk Savaş döneminde sınırlarını yabancı ilişkilere kapamış pek çok ülke açılmaya teşvik edildi. Bu, Batı şirketlerinin yeni pazarlara girmesini sağladı. Sermaye kontrolünün bertaraf edilmesi paranın bu yeni ve genç ekonomilere hiç olmadığı kadar kolay girip

1980'ler
Küreselleşmeye dair ilk ekonomik araştırmalar

1989
Tim Berners-Lee www'i geliştirir.

2007
BM'nin yayınladığı bir rapor, küresel ticaret ve yatırım akışlarının rekor seviyeye ulaştığını ortaya çıkarır.

çıkmasına yol çatı. Aynı zamanda, gelişmiş devletlerde, iş kanunları esnetilerek işçilerin daha kolay işe alınıp daha kolay işten çıkarılmasının yolu açıldı.

5. *Yasal uyum.* Dünya ülkeleri, mülkiyet ve fikri mülkiyet kanunlarını birbirine uyumlu hale getirmeye başladı. Buna göre Amerika'da verilen bir patent Çin'de de geçerli oldu. Gelecekte de ürün kalite standartları için uluslararası kurallar getirilerek Çin'den ve başka yerlerden gelen potansiyel tehlikeli ürünlerin önüne geçilecek.

Küreselleşmenin faydaları Hiç şüphesiz, küreselleşme sayesinde, dünyada milyarlarca insan eskisine göre zenginleşti. Brezilya, Hindistan ve Çin gibi ülkelerin ekonomileri ihracatlarındaki büyük artışla güçlendi. Ayrıca bu yeni ihracatçılar, 1997'den beri dünyada enflasyonu düşürdü çünkü şirketler fırsatları kullanarak masraflarını azalttı ve bu, tüketicinin tasarruf etmesini sağladı.

2007'den önceki on beş sene kadar süren "Büyük İstikrar" döneminin, küreselleşme sayesinde yaşandığını gösteren kanıtlar çoktur. Bu dönemde dünya ekonomisi daha hızlı ve daha uzun süren bir büyüme kaydetti. Enflasyon düşük ve istikrarlı seyretti. Evet, bu dönem büyük finansal bir krizle sona erdi ama krizin sorumlusu daha çok başka etkenlerdi (bkz. 35. Bölüm).

Küreselleşmeye eleştiriler Küreselleşmenin ilkeleri dünyada hızla yayılırken aynı hızda eleştiriler de yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Pek çok uluslararası kurumun toplantıları hâlâ binlerce protestocuyu sokaklara çıkarıyor. Güney Koreli bir çiftçinin tarımsal desteğin sona ermesini protesto etmek için intihar etmesi Dünya Ticaret Örgütü'nün 2003'te Cancun'da yaptığı toplantıya damgasını vurdu.

Naomi Klein, Joseph Stiglitz ve Noam Chomsky gibi küreselleşme karşıtları, küreselleşmeyi şevkle savunanlardan neoliberalistler olarak bahsederler. Bu düşünürler, küreselleşmeye temelde üç açıdan karşı çıkarlar:

1. *Ekonomik.* Küreselleşme, dünyada yaratılan toplam serveti arttırsa da, bu servetin aynı oranda bölüşülmediğini savunurlar. Aslında eşitsizlik, 1930'lardan beri görülen en yüksek seviyeye (bkz. 39. Bölüm) ulaşmıştır.

Küresel ticaretle milyarder olabilenler varsa da, dünyanın en yoksul ülkelerinde milyonlar hâlâ son derece yoksuldur.

2. *İnsan Hakları.* Bazı büyük giyim ve ayakkabı şirketleri çalışanların çok düşük ücretlere ve uzun çalışma saatleriyle korkunç koşullarda çalıştığı fabrikaları kullandıkları için eleştirilir.
3. *Kültürel.* Düşünürler, yerel kültürlerin kendi kimliklerini korumalarını engelleyen ve küçük bağımsız üreticilerin yolunu kesen çok uluslu şirketlerin artan etkisini ve Batılı markaların egemenliğini eleştirir.

Barış ve demokrasi dönemi mi? Çeşitli küreselleşme eleştirilerine rağmen kanıtlar küreselleşmeyi benimseyen ülkelerde yaşam standartlarının yükseldiğini gösterir. Tabii oluşan bu yeni servetin eşit bölüşülmediği –bir kapitalizm klasiği– bir gerçektir. Diğer yandan, orta sınıfların ve profesyonellerin zenginleşmesinin demokrasinin yayılmasına yardım edeceği düşünülür. Siyaset teorisyenlerine göre, orta sınıf güçlenip halkın demokrasi talebi arttıkça, Çin'deki Komünist Parti gücünü kaybedebilir.

Küreselleşme lehine bir argüman da ekonomik açıdan birbirine sıkıca bağlı ulusların savaşmaya hevesli olmayacağıdır. Küreselleşmeye övgü niteliğindeki *Dünya Düzdür* kitabının yazarı Amerikalı gazeteci Thomas Friedman, topraklarında McDonald's olan iki ülkenin birbiriyle savaşa girmeyeceğini savunur. Fakat bu sav, 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a açtığı savaşla çökertildi. İlk küreselleşme döneminin Birinci Dünya Savaşı'yla sona ermesinden çıkaracağımız ders, ticaret ve servetin yayılmasının dünyayı sonsuza kadar değiştireceğini varsaymamız gerektiğidir.

» fikrin özü
Küreselleşme, kapitalizmin adrenalinidir

41 Çok Taraflılık

Milenyumun başından beri küresel ekonomik güç dengelerinde önemli sarsıntılar yaşanıyor. Dünya ekonomisinin fay hatları yerinden oynadı, hem de pek çoğumuzun daha önce görmediği bir hızda. Çin ve Hindistan'ın başı çektiği bir grup, Amerika'nın tartışmasız süper güç konumunu sarsmaya başladı. Geçmişte böyle durumlar sıklıkla jeopolitik istikrarsızlık yaratırdı; fakat iktisatçılar bu sefer gizli bir silahın çatışmaları önleyeceğini umuyor: çok taraflılık.

Çok taraflılık; ülkelerin büyük kararları, tek başlarına –tek taraflı– veya bir (grup) devletle ortaklık halinde –çift taraflı– değil de, diğer büyük devletlerle işbirliği içinde alması anlamına gelir. Bu, sağduyuya uygun gelse de, küreselleşme çağında bile ekonomik ulusalcılık, etkili bir güç olmaya devam ediyor.

Bir ülke gümrük vergilerini arttırmak veya para birimine yapay olarak değer kazandırmak yoluna girerse, diğer ülkelere ciddi hasar verebilecek bir zincirleme reaksiyonu başlatmış olur. Mesela 1990'larda gelişmiş ülkeler kurlarının dalgalanmasına izin verirken, pek çok Asya ve Orta Doğu ülkesi para birimlerini dolara karşı sabitledi. Bu, gelişmekte olan ülkelerin biraz daha hızlı gelişmesini (bu durum ihracatlarını ucuz tuttuğu için) sağlarken aynı zamanda zengin ülkelerde borç birikmesine yol açtı. Bu da 2008'deki finansal krize sebep oldu.

Bu gibi durumları önlemek için politikacılar çok taraflı kurumların oluşmasına ön ayak oldu. Bunlardan ilki ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan ve daha sonra Birleşmiş Milletler'e dönüşen Milletler Cemiyeti'ydi. Fakat son yıllarda modern

dönem

1944 — Bretton Woods Konferansı - IMF ve Dünya Bankası kurulur.

1945 — Birleşmiş Milletler kurulur.

ekonomilere egemen olan ekonomik çok taraflı kurumlar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktı.

Bretton Woods'un çocukları 1944'te Amerika'daki lüks Mount Washington Otel'de gerçekleşen Bretton Woods Konferansı'nda, John Maynard Keynes himayesinde dünyanın dört bir yanından gelen politikacılar savaş sonrası dünyanın, finansal ve ekonomik mimarisini yarattılar. Sabit kur sisteminin yanı sıra iki önemli kurumu da oluşturdular: Uluslararası Para Fonu (IMF) ve bugünkü Dünya Bankası'nın selefi Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Gelişim Bankası. Ayrıca Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı (GATT) imzalayarak Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) oluşmasına ön ayak oldular.

Birkaç despotik rejim hariç dünyadaki her ülke, artık, bu çok taraflı kurumlara üyedir. Bu kurumlar küresel ekonominin şeklini ve ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini belirler.

IMF bir nevi dünyanın merkez bankası konumundadır. Üyelerinin kaynaklarını kullanır ve ciddi kur ve sermaye krizi yaşayan (bkz. 24. Bölüm) ülkelere borç verir. Son kredi merciidir; merkez bankaları gibi banka ve şirketlere değil, ülkelere borç verir. İkinci görevi de ülkelerin, ekonomilerini ileride sorun çıkarmayacak makul biçimde yönetmelerini sağlamaktır. Fakat "dişleri" yani yaptırım gücü olmadığı için geçmişte bazı ülkelerin kötü ekonomik kararlar almasını engelleyememiştir.

Dünya Ticaret Örgütü, hem ülkelerin sınır ötesi ticaretin önündeki engelleri karşılıklı olarak kaldırdığı bir forum, hem de bir ülke diğerine

"Değiş tokuş sayesinde, birinin zenginliği başka birine de fayda sağlar."
Frédéric Bastiat, 19. yüzyıl Fransız iktisatçısı

1989
Berlin Duvarı yıkılır.

2008
G20, G7'nin yerini alır.

BRICS

BRICS bir fikir, bir olgu ve dünyanın en hızlı yükselen ülkeler beşlisidir: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika [2010'da Güney Afrika'nın aralarına katılmasından önce BRIC adıyla anılıyordu (ç.n.)]. Eğer 20. yüzyıl ekonomisi G7 tarafından şekillendirildiyse, 21. yüzyılınki de BRICS tarafından şekillendirilecektir. Dev nüfusları, çalışma iştahları ve verimli büyümeleriyle dünyanın yakın zamandaki ekonomik büyümesinin yarısını onlar sağlamıştır. Bu ismi veren, Goldman Sachs'ın baş iktisatçısı Jim O'Neill'e göre Çin o kadar hızlı büyür ki, 21. yüzyılın yarısından itibaren dünyanın en büyük ekonomisi olarak Amerika'nın yerini alacaktır.

Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ını ve toprağının dörtte birinden fazlasını oluşturur. Ekonomileri yüzde 10 hatta belki de daha fazla oranlarda büyür. Buna kıyasla, Batı ekonomileri bunun dörtte biri kadar hızla genişler. Dünyanın fabrikaları olarak, her gün, zengin uluslarla ve kendi aralarında milyarlarca dolarlık ihracat yaparlar.

düzenlemelere aykırı olarak gümrük engeli (tarifeler, kotalar) uyguladığında başvurulan bir hakemdir. Korumacı bariyerlerin dünya çapında azaltılması gerektiğini savunur.

Dünya Bankası, dünyanın en yoksul ülkelerine yardım için kurulmuştur. Zorluk çeken ekonomilere borç vererek –ve bazen hibe yoluyla– dünya ekonomisini daha zengin ve istikrarlı hale getirmeyi amaçlar. Fakat borç verdiği ülkelere sıkı kurallar koyması yüzünden eleştirilir. Aynı tür eleştirilerden IMF de nasibini alır.

Uzlaşma yok 1990'lar boyunca IMF ve Dünya Bankası diğer ekonomileri kendi ideallerine göre şekillendirecek politikaları empoze etmeye çalıştı. Bu süreç Washington Uzlaşması olarak bilinir. Bütçe açıklarını kısmak, yerel piyasalardaki bariyerleri kaldırmak gibi çareler, Harvard'lı iktisat profesörü Dani Rodrik tarafından "istikrarlılaştır, özelleştir ve liberalleştir" olarak tanımlanır. Pek çok ekonomi, yabancı yatırımcılara açıldıktan

sonra denizaşırı nakit akışıyla baş edemeyince sorun yaşar. Soğuk Savaş'ın sonundan beri ve 2008'deki finansal krizi takiben kurumlar, tekrar tekrar yaşanan ekonomik krizleri engelleyememekle eleştirilir. Özellikle Amerika'da bu kurumlara karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştır ve özellikle IMF ve Dünya Bankası'ndan kendilerini reforme etmeleri istenmektedir.

IMF'nin, yeni, hızla gelişen ekonomik güçleri yeteri kadar temsil etmediği endişesi vardır. Yakın zamana kadar Çin'in (hızla büyüyerek dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumuna ulaşmıştır) IMF'deki oy sayısı Belçika'nınki kadardı.

G7'den G20'ye Aynı eleştiri, dünyanın en büyük yedi endüstrileşmiş ekonomi grubu olan G7'ye de yöneltilir. Amerika, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Kanada'dan oluşan bu grup 1970'ler ve 1990'lar arasındaki büyük güçleri temsil ediyordu. Ne zaman bir uluslararası ekonomik zirve olsa bu, üyelerin ortak olarak büyük kararlar aldığı G7 tarafından yönetiliyordu.

Fakat 2008'de Başkan George W. Bush finansal krizle ilgili özel bir zirve toplamak istediğinde Çin, Brezilya, Rusya ve Hindistan gibi ekonomilerin de toplantıya katılması gerektiği anlaşıldı. Böylece G7'nin yerini büyük ekonomileri temsil eden daha büyük bir grubun üye olduğu G20 aldı.

Beraber ve çok taraflı işbirliğiyle hareket ederek, bu ülkelerin (19 ülke ve Avrupa Birliği), tek bir ekonomik süper gücün hakimiyetindeki dünyadan, iki veya daha fazla güce sahip bir sisteme ön ayak olabileceği umut edilmektedir.

» fikrin özü
Uluslar birlikte çalışarak daha çok şey başarır

42 Korumacılık

1980'lerde Amerikan vatandaşları Japonya'nın küresel ticarette artan egemenliğinden endişe ederken, Kongre üyeleri senato binası önünde bir basın açıklaması düzenlediler ve bir Toshiba radyoyu parçalayarak sembolik bir gösteri yaptılar. 1990'larda, Amerika'daki işlerin Meksika ile ticari sınırların kaldırılmasından sonra güneye kaymasını eleştiren politikacılar "dev bir emme sesinden"* bahsettiler. On sene sonra kanun koyucular Çin'in bir Amerikan petrol şirketini, Orta Doğulu bir şirketin de bir liman işletmeleri grubunun Amerikan kanadını satın almasını engelledi. Küreselleşmenin çirkin kız kardeşi korumacılık, modern dünyada neden hâlâ bu kadar güçlü?

Korumacılık genelde, yurtdışından ithal edilen ürünlere uygulanan kantitatif kotalar, yüksek vergiler ve yabancıların yurtiçindeki satın almalarını engelleme politikaları için kullanılan bir terimdir. Ticaretin kendisi kadar eskidir. Yöneticilerin para toplamak için başvurduğu en eski yöntemlerden biri ticareti vergilendirmektir ve bu, antik çağlardan beri sürmektedir.

Bugünlerde bir ekonomiyi koruma yolları arasında ithal edilen ürün miktarı ve değerlerine kota koymak, yerli üreticileri sübvanse etmek (ki bunun en meşhur örneği çiftçilere hibe sağlayan Avrupa'nın Ortak Tarım Politikası'dır), ihracatçıları sübvanse etmek, ulusal kuru düşük tutup kur oranlarıyla oynayarak ihracatı ithalattan cazip kılmak ve fazladan bürokrasi vardır. 2008'de başlayan finansal ve ekonomik krizde gözlenen bir başka

* 1992'de ABD Başkan adayı Ross Perot'un NAFTA'nın sonuçlarını eleştirmek için kullandığı bu söz daha sonra küreselleşmeyle işlerin farklı ülkelere kaymasını tanımlamak için sıkça kullanılmaya başlanmıştır. (ç.n.)

dönem

~1798

ABD Başkanı George Washington, İngiltere ile ticarete vergi koyarak Amerika'nın ilk gümrük vergilerini başlatır.

1930

Amerika'da korumacı Smoot-Hawley Kanunu gibi gümrük vergileri uygulanır, yabancı ticaretteki sınırlar yükseltilir.

korumacılık da, bankaların sadece yurtiçi şirketlere borç vermesini içerir. Bu, 2009'da İngiltere Başbakanı Gordon Brown tarafından "finansal merkantilizm" olarak tanımlanmıştır ama kendisi de İngiltere bankalarını yurtdışı müşteriler yerine İngilizlere borç vermeye teşvik etmekten geri durmamıştır.

Artılar eksiler Neredeyse tüm iktisatçılar korumacılıktan nefret eder; onun zıttı olan serbest ticareti savunur. Bu tip sınırlar koymanın uzun vadede hepimizi fakirleştireceğini, politik sürtüşmelere ve hatta savaşlara bile yol açabileceğini düşünürler. Bunun en hasar verici ekonomik politikalar arasında olduğu konusunda uyarırlar.

Karşılaştırmalı üstünlük (bkz. 7. Bölüm) bu tip argümanları destekler. Bu kurama göre, belli bir üründe uzmanlaşarak başka ülkelerle ticarete girmek, komşularından daha az verimli olsalar bile tüm ülkeleri daha çok zenginleştirir.

Politik açıdan sorunlar daha karmaşıktır. Mesela Amerika'daki bir fabrikanın, denizaşırı rakipleri daha ucuza üretim yaptığı için, kapatıldığını düşünün. Bir iktisatçı bu durumun bir uyarı sinyali olduğunu, Amerikan fabrikasının artık rekabet edemediği için kapanması gerektiğini savunur. Diğer tarafta, korumacı ise, o ürünlerdeki gümrük vergilerinin arttırılması, hatta gerekiyorsa sektörün sübvanse edilerek var olan işlerin korunması gerektiğini savunur. Halk, özellikle de işçiler, bu opsiyonu destekler

Oturumdan Oturuma

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) korumacılığa karşı verilen mücadelede başı çeken kurumdur. Savaş sonrası Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'yla ortaya çıkan örgütün temel görevi, ülkeleri bir araya getirerek ticaretteki gümrük vergilerinin ve sınırların kaldırılmasına ön ayak olmaktır. Bu görüşmeler küresel olmak zorundadır çünkü vergiler ancak uluslararası biçimde kaldırılırsa tüm ülkeler fayda sağlar.

1990'ların başında WTO, çok taraflı Uruguay Oturumu'nda dünya çapındaki ticari sınırların kaldırılmasını sağlayarak sonraki on yılın ekonomik büyümesini arttırdı. Fakat 2001'de başlayan Doha Kalkınma Turu, katılan ülkelerin tartışmaları sonucu sekteye uğradı. 2008 yazında da Amerika, tarım sübvansiyonları konusunda Çin, Hindistan ve Brezilya ile anlaşamadığından müzakereler sekteye uğradı. Bazıları müzakerelerin yeniden başlamasını umsa da, pek çok insan tamamen bittiğini düşünür.

1994

Dünya Ticaret Örgütü, Uruguay Oturumu müzakereleri sonucunda ticaret sınırlarını kaldırır.

2008

Ticaret müzakerelerinin Doha Kalkınma Turu askıya alınır.

ama ekonomi bunun sorunları maskeleyeceğini ve bu sorunların tekrar su yüzüne çıkacağını gösterir. İktisatçı, işten çıkarılan işçilerin daha rekabetçi bir sektörde iş bulmasının daha iyi olacağını söyler.

Korumacılık seçmenlere satması kolay bir politikadır ve yüzeysel başarı göstergeleri de ortaya çıkabilir. Eğer hükümet gümrük vergisi uygularsa, ilk başta gelirler artar, müşteri denizaşırı ülkelerden gelenler yerine yerli malları tüketmeye teşvik edileceğinden yerel şirketler patlama yaşar. Vatansever (veya milliyetçi) kesim için korumacılık ülkenin bağımsızlığını garantiye alıyormuş gibi görünür. Enerji, çelik, otomobil, bilgisayar, vb. üretiminde başka ülkelere bağımlı kalmaz. Ayrıca bir ülkenin şirketleri yabancılar tarafından satın alındığında, ülkenin fakirleşeceği algısı da kullanılır.

Buradaki sorun bu gibi argümanların dayanaksız olmasıdır. Araştırmalar uzun vadede korumacılığın, ülkeleri –hem gümrük vergisi koyan hem de onunla ticaret yapmak isteyen ülkeleri– fakirleştirdiğini gösterir.

Tarihten dersler Korumacılığın yol açacağı duruma en iyi örnek 1930'larda yaşandı. Büyük Buhran zamanında Amerika'nın da dahil olduğu bir sürü ülke ticarette önemli sınırlar koydu. Bunun yerel işleri koruyacağı ve ekonomilerin daha kolay ayağa kalkmasını sağlayacağı düşünüldü. Bunlara "komşunu dilendir" politikaları adı verildi çünkü bu politikalar yabancı ortaklarla ticarete bağımlı pek çok ülkeyi zor durumda bıraktı. Ülkeler birbiri ardına gümrük vergileri koyarken dünya ticareti resmen durdu. Politik gerilimler arttı ve İkinci Dünya Savaşı'nı tetikleyen ilişkilerin bozulma süreci başladı.

İkinci Dünya Savaşı sonunda bu sınırlar kaldırılmaya başlanınca, karşılaştırmalı üstünlük kuramı yine öne çıktı. 1950'lerde ve 1960'larda ülkeler kendi uzmanlaştıkları malları ürettikçe dünya ekonomisi büyüdü. Her zamankinden daha serbest bir piyasa hâkim oldu.

"Ürünler sınırları aşamazsa, ordular aşar." Frédéric Bastiat, 19. yüzyıl Fransız iktisatçı

Bir diğer örnek ise 15. yüzyılda oldukça yıkıcı bir ticari politikanın esiri olan Çin'dir. O yüzyılda dünyanın en gelişmiş ve zengin ekonomilerinden biriyken, yöneticilerinin iktisadi yeterlilik politikaları sebebiyle dünyanın geri kalanıyla ekonomik ve kültürel bağları kopardı ve lider konumunu hızla kaybetti. Ancak 20. yüzyılın sonlarında pek

çok gümrük vergisi ve ticari sınırlamaları kaldırdığında dev ekonomik potansiyelini kullanabilmeye başladı.

"İktisatçının duası olsa, şu iki ifadeyi içerirdi: 'Karşılaştırmalı Üstünlük İlkesine inanıyorum' ve 'Serbest Ticarete inanıyorum.'"
Paul Krugman, Nobel ödüllü iktisatçı

İşleri korumak İnsanların korkularına rağmen, ticarette sınırları kaldırmak işlerin ülkeden "emileceği" anlamına gelmez. İngiltere'nin en verimli otomobil fabrikalarından biri, İngiliz veya Avrupalı bir şirkete ait değil, Japon motor üreticisi Nissan'a aittir. İngiltere'nin kuzeydoğusunda işsizliğin çok yoğun olduğu bir bölgede binlerce işçiyi çalıştırır. Evet, yabancı şirketlerin masrafları kısarken kepenk kapatmaya kendi ülkelerindeki fabrikalardan önce denizaşırı fabrikalarla başladıklarına dair endişeler vardır ama bunu destekleyen istatistiki bir veri yoktur.

Burada temel sorun, ekonomiyi yabancı rekabetten korurken onu daha az rekabetçi hale getirmek, masrafları azaltmaya ve verimi arttırmaya teşvik etmemektir. Gerçekten de, uzmanlara göre, hissedarların bir şirketin başarısız yöneticisini işten çıkarması bu kadar zorken, yabancı şirketler tarafından satın alınma tehditi, yönetici grubu, işletmeyi verimli hale getirmek için daha çok çabalamaya zorlar.

Korumacılığa geri dönüş Ülkeler 2008'deki finansal krizin ardından ekonomilerini onarmaya çalışırken, küresel bir korumacılık dalgasının ortaya çıkacağı endişeleri vardır. Hatta pek çok uzman bu tehlikenin, küresel ekonominin gelecek on yılı için buhran veya borç deflasyonu tehlikesinden daha ciddi olduğunu düşünür. Tarihte de görüldüğü üzere, korumacılık sarmalına girmek dünya barışı ve istikrarı için korkunç sonuçlar doğurabilir.

» fikrin özü

Dünya barışı ve refahı için en büyük tehdit

43 Teknolojik Devrimler

Ne kadar romantize edersek edelim, 18. yüzyıl İngiltere'si pek de cennet sayılmazdı. Pek çok aile ancak hayatta kalabilecek kadar kazanıyordu. Londra'da doğan çocukların dörtte üçü beş yaşından önce ölüyordu. Fakat 1750 ile 19. yüzyıl başları arasında her şey kökten değişti. Yaşam süreleri, nüfus ve servet arttı. Sanayi Devrimi kadar çığır açan başka bir ekonomik dönem yoktur.

Dönüşümün arkasında yeni teknoloji vardır. Buhar makinesi ve kömür gibi fosil yakıtların keşfi, insanların yaşayışını etkiledi, sosyal ve sanatsal ufukları yeniden şekillendirdi. Wordsworth ve Turner'ın, değişimlerin yarattığı sanatsal dehşet ve keyfin, Fransız Devrimi ve Amerikan bağımsızlığının ilan edilmesiyle yaşanan politik güvensizliklerin çağıydı.

Fakat bu değişim çağı, ekonomide yaşanan tek devrim değildi. Yüzyıllar boyunca insanlar, tasarlanan yeni teknolojiler sayesinde aralıklarla gelişti. Genelde sıçramalar beklenmedik oldu fakat insanlığın zenginliğinde ve etkileşiminde kökten değişimleri tetikledi.

Ekonomi tarihçileri, 18. yüzyıldan beri sadece bir tane değil, üç tane sanayi devrimi saptadı. Bunlar *döngüsel* değil, *yapısal* değişimlerdir. Bir başka deyişle, ekonominin rutin gidişatındaki değişimler değil, temelindeki değişimlerdir.

dönem

1600
İngiliz Doğu Hindistan Şirketi kurulur.

1756
Beton yeniden keşfedilir.

1778
Shropshire'da Demir Köprü inşa edilir, James Watt buhar makinesini geliştirir.

İlk sanayi devrimi İlk sanayi devrimi 1700'lerin ortasından (buhar makinesinin icadıyla başlayarak) 19. yüzyılın başlarına kadar sürdü. Bu dönemden önce insanlar hayatta kalmak için doğaya –rüzgâr, su, at ve öküz gibi hayvanların gücüne– bağımlıydı. Bu dönemde makineleri kullanabilmek için kömürden güç elde etmeye başladılar, bu da üretkenliği arttırdı. Metal makineler yarattılar ve bu sayede ilk fabrikaları kurarak Adam Smith'in işbölümü fikrinin (bkz. 6. Bölüm) en çarpıcı biçimde somutlaşmasını sağladılar. Devrim, İngiltere'den başlayarak Avrupa ve sonra Amerika'ya yayıldı.

Devrimin etkileri derin oldu. Ortaçağ'dan o zamana kadar, İngiltere'de kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla –servet yaratımı ölçülerinden biri (bkz. 17. Bölüm)– sabitti. Fakat devrimle, birden arttı. Bazı iktisatçılara göre bu, Batı ekonomilerini Malthus kapanından (bkz. 3. Bölüm) kurtardı. Malthus kapanı nüfus kısıtlamaları yüzünden büyümenin durgun olacağını öngörüyordu. Servet ve yaşam süresi beklentisi arttıkça, ortalama aile de genişledi. İngiltere ve İskoçya'da nüfus 18. yüzyılda 6 milyondan, 19. yüzyılda 30 milyona yükseldi.

İkinci sanayi devrimi *İkinci sanayi devrimi*ne bazen elektrik veya teknik devrim de denir. Bu devrimde insanlık metalurjiye (çelik ve diğer madenlerin yaratımına), elektrik kullanmaya ve ham petrol kullanarak benzin ve yakıt üretmeye başladı. Bu çağ, ilk devrimin bir uzantısıydı.

"Kapitalist motoru harekete geçiren itki, temelde yeni tüketici mallarından, yeni üretim ve ulaşım yöntemlerinden, yeni piyasalardan ve kapitalist girişimlerin yarattığı yeni endüstriyel örgütlenmelerden gelir."
Joseph Schumpeter

1885
İçten yanmalı motorla çalışan ilk otomobil Almanya'da Karl Benz tarafından icat edilir.

1903
Wright kardeşler ilk motorlu uçakla uçar.

1989
Tim Berners-Lee www'i geliştirir.

Sıçrayarak İlerleyen Teknolojiler

Gelişimin, hatta devrimin, şüphe götürmeyen özelliklerinden biri *sıçrayarak ilerleyen teknolojilerdir.* Dünyanın pek çok yerindeki zenginlik pahalı altyapıya, mesela demiryolu hatlarına ya da elektrik güç hatlarına bağlıdır. Altyapının zayıf olduğu ülkeler aynı hızla gelişemez. Fakat cep telefonları, önceden, hatları kurmanın ekonomik olmadığı Afrika bölgelerine telefon teknolojisini getirdi. Küçük güneş enerjisi santralleri de benzerini yaparak eskiden elektrik kullanmamış topluluklara enerji götürmeye çalışıyor. Bunların, kimilerinin düşündüğü gibi, şehir ve toplulukların merkezi yapısını azaltıp azaltmayacağını bekleyip göreceğiz. Fakat çevreciler bu tip gelişmelerin kirlilik ve iklim değişikliği gibi sorunlara çözüm olabileceğini düşünüyor (bkz. 45. Bölüm).

Motorlu otomobil, uçak, uluslararası şirketler ve telefon bu çağda ortaya çıktı. Ayrıca İngiltere küresel liderliğini kaybetmeye, Amerika ve Almanya ise hızla küresel ekonomik güç olarak yükselmeye başladı.

Üçüncü sanayi devrimi – bilgisayar çağı Teknolojideki son gelişmeler, iktisatçıların *üçüncü sanayi devrimi*ni tanımlamalarına sebep olmuştur. Bu devir 1980'lerin sonunda bilgisayar ve aynı derecede önemli internetin ortaya çıkmasıyla başladı ve küresel iletişim ile ticarette devrime yol açtı. 21. yüzyılda büyük sermayeleri (servet ve varlık), bir tuş vasıtasıyla dünyanın bir ucundan diğerine taşımak mümkün hale geldi. Şirketler, bugün işletmelerinin belli birimlerini iletişimdeki gelişmeler sayesinde Hindistan ve Çin'e taşıyarak kârlarını arttırabiliyor.

Daha önceki devrimler gibi bu teknolojik sıçrama da yeni potansiyel süper güçlerin (Çin ve Hindistan) bu dönüşümden kâr etme çabasıyla el ele gider. 2006'ya kadar geçen on yıllık sürede bu ülkelerin yükselişi ile teknolojik devrim, tarihteki en uzun ekonomik büyümeye yol açtı. Sonunda küresel ekonomi keskin bir resesyona girdiyse de pek çok iktisatçı, üçüncü sanayi devriminin gelecek yıllarda da meyve vermeye devam edeceğine inanır.

Gerçekten teknolojik bir sıçrama olmuş olsa da, bazıları, yeni internet ekonomisinin geçmiş devrimler kadar önemli bir değişim içerdiğini düşünmez. Northwestern Üniversitesi'nden iktisatçı Robert Gordon'a göre yakın zamandaki değişimler derin olsa da, insan hayatında elektrik, toplu taşıma, sinema, radyo ve sıhhi tesisat gibi daha önceki yenilikler kadar derin etkilere yol açmadı.

Gelecek devrimler Bilgisayar çağı, insanın kendisini değiştirdiği, dönüştürdüğü bir devrimin başı olabilir. Yakın zamanda gen haritamızın çıkarılması konusundaki gelişmelerin insanların yetilerinde ciddi gelişmelere yol açabileceğine inanmak için oldukça ikna edici kanıtlar var. Yaşanacak bir biyo-devrim sayesinde insanlar kendi genlerini kontrol eder hale gelebilir. İnsan klonlamak hâlâ tartışmalı bir konu olsa da, bazıları insan ırkının ekonomik gelişiminin geleceğinin burada yattığını düşünür.

Çok az insan bilgisayarın ve internetin küresel ekonomide yaratacağı devrimi tahmin edebildi. Gelecek teknolojik gelişmelerin yarının dünyasını neredeyse tanınamaz hale getirmesi de olasıdır.

» fikrin özü
Teknoloji ekonominin yakıtıdır

44 Kalkınma Ekonomisi

Berlin Duvarı'nın yıkılması ve eski Sovyet bloğunun dağılması, küresel ekonomik büyüme için hiç kuşkusuz en önemli katalizörlerden biri oldu. Sovyetler Birliği'nde uygulanan komuta ekonomisinin büyümeyi engellediği, milyonları fakirleştirdiği ve pek çok Rus'un aç ve yardıma muhtaç kalmasına yol açtığı ortaya çıktı. Eski komünist ülkeler serbest piyasa ekonomisini benimsedikçe, ekonomileri hızla ilerledi. Bazı insanlar yeni zenginlikten nasibini alamasa da, milyonlarca insan eskisine göre daha zengin hale geldi.

Fakat bu mutlu hikâyenin bir de öteki yüzü var. Soğuk Savaş'ın sonuçlarından biri de, iki tarafın da yoksul milletlere (gelişmekte olan ülkeler veya Üçüncü Dünya ülkeleri) oldukça nazik davranmak zorunda kalmasıydı. Bu ülkeleri kendi yanlarına çekmek adına onlara servetler akıttılar. Bu, çoğu zaman Rusya ve Batı'nın, Zaire'de Başkan Mobutu, Şili'de Augusto Pinochet gibi yolsuzluk yapan diktatörlere destek vermesi anlamına geldi. Bu ülkeleri kendi taraflarına çekmek için girdikleri yarış, milyonların buralara akmasına yol açtı.

Yeni bir dünya Demir Perde'nin düşüşüyle para akışı aniden durdu. Eskiden bu yardımlarla ekonomilerini destekleyen ülkeler (paranın çoğu diktatörlerin İsviçre'deki banka hesaplarına gitmiş olsa da) daha da yoksullaştı. Her yerde durum böyle değildi. Sıkı komünist veya sosyalist ekonomik kontrollerden sıyrılmak, Çin ve Doğu Asya ülkelerinde hızlı bir ekonomik büyüme sağladı, milyonlar yoksulluktan kurtuldu. Dünyanın şekli değişti.

dönem

1800'ler

Sanayi Devrimi'nde Batı'da yaşam süresi uzar.

1990

Sovyetler Birliği'nin çökmesi Çin ile Hindistan'ın zenginleşmesinin önünü açar.

Artık dünyanın beşte dördü yoksul, beşte biri zengin olmayacaktı. Yeni dünya düzeninin beşte biri zengin ekonomiler, beşte üçü gelişen, sanayileşen ve hızla diğerlerini yakalayan ekonomiler ve beşte biri de yoksul ekonomilerden oluşur. Kalkınma ekonomisi çoğunlukla bu beşte birin veya konunun uzmanlarından Paul Collier'in deyimiyle "dipteki milyarın" sorunlarıyla ilgilenir.

Bir ülkeyi zengin yapan nedir? Bazı ülkelerin kolaylıkla yoksulluğu aşması, diğerlerinin ise yoksulluk kapanında kısılıp kalmasının sebeplerine dair pek çok teori vardır. Bazıları ülkelerin iklim ve coğrafyasını inceler; bu iki özellik tarımın gelişmesinde oldukça önemlidir. Bazıları ise mülkiyet hakları algısı gibi daha kültürel adetlere yoğunlaşır. Yine bir kısım kuramcı da politik ve sosyal kurumların başarı ile başarısızlıklarını inceler. Bazılarına göre bir ülkenin zenginliği tamamen şans eseridir; bazılarına göre ise kaderin işidir. Bazı daha az belirgin etkenler de tartışılır. Mesela, biyolog ve antropolog Jared Diamond, bazı hastalıklara karşı direncin, gelişimin ön koşulu olduğuna inanır; iktisatçı Gregory Clark ise sınıf ve çalışkan orta sınıf kültürünün veya genlerinin toplumda yayılmasının, ana etkenler olduğunu savunur.

Binyıl Kalkınma Hedefleri

Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) gelişmekte olan ülkelerde yaşayanların sorunlarını gidermeyi amaçlayan sekiz hedeften oluşur. 2001 yılında Birleşmiş Milletler tarafından sunulmuş ve bunlara 2015'e kadar ulaşılması hedeflenmiştir. Fakat 2009'da, yolun yarısında, BKH'nin savunucuları gelişimin çok yavaş olduğu konusunda uyarıda bulundular.

- **Hedef 1:** Aşırı yoksulluk ve açlığı yok etmek.
- **Hedef 2:** Evrensel çapta ilköğretimi sağlamak.
- **Hedef 3:** Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadınları güçlendirmek.
- **Hedef 4:** Çocuk ölümlerini azaltmak.
- **Hedef 5:** Anne sağlığı koşullarını iyileştirmek.
- **Hedef 6:** HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla savaşmak.
- **Hedef 7:** Çevresel sürdürülebilirliği garanti altına almak.
- **Hedef 8:** Kalkınma için Küresel Ortaklık geliştirmek.

2001

BM, Binyıl Kalkınma Hedeflerini sunar.

2015

BKH'nin (Binyıl Kalkınma Hedefleri) gerçekleşmesi için hedef yıl

"[Soğuk Savaş'tan önce] Rusya'nın varlığı, öbür tarafa geçmesinler diye, gelişmekte olan ülkelere daha iyi davranılmasını sağlıyordu – yani bir rekabet vardı."
Joseph Stiglitz, Nobel Ödülü sahibi ve Dünya Bankası'nın eski başekonomisti

Her iki koşulda da, Ortaçağ'da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin serveti arasında çok anlamlı bir fark yoktu. O zamandan bugüne, büyük bir uçurum oluştu ve uçurumun ortasında kalan Afrika oldu. Ekonomik açıdan, kıta ortaçağda kaldı. Sahra altı Afrika bölgelerinin çoğunda geçim tarımı hâkimdir. Buralarda ölüm oranları Reform öncesi Avrupa'nınkilerden bile kötüdür. Yakın zamanda bu durum, kıtada AIDS'in yayılmasıyla daha da kötüleşmiştir. Dünyanın en yoksul altıda birinin yaşam süresi ortalama 50 yıldır ve yedi çocuktan biri, beş yaşından önce ölür.

Tuzaklar Collier'e göre, yoksul ülkeler dört tuzağa düşebilir ve bunların hepsini de aşmak çok zordur.

1. *İç savaş.* Dipteki milyarın neredeyse dörtte üçü bu durumdan mustariptir. Yarım milyon insanın hayatını kaybettiği Angola ve 1997'den beri neredeyse sürekli savaş haline olan Kongo Cumhuriyeti buna örnektir.

2. *Kaynak tuzağı.* Petrol, altın veya elmas gibi doğal kaynakları olduğunu keşfeden bir ülke çok hassas hale gelir çünkü yolsuzluk yapan liderler gücü ellerinde tutup yoksullara paranın akışını engeller.

3. *Toprak tuzağı.* Denize kıyısı olmayan ülkeler, komşularının kaprislerini çekmek zorunda kalır. Bu da ticareti ve ekonomiyi boğar.

4. *Kötü yönetim.* Basitçe ifade edersek bu, seçilmiş veya zorla yönetime gelmiş liderlerin kötü liderlik yapması ve yolsuzluğu anlamına gelir.

Ne yapmalı? Soğuk Savaş'tan beri gelişmekte olan ülkeleri yoksulluktan kurtarmaya çalışan pek çok kurum ortaya çıktı. Bunların içinde zengin ülkelerdeki kalkınma bakanlıkları, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler

gibi çok taraflı kurumlar (bkz. 41. Bölüm), Oxfam ve Hristiyan Yardım Derneği gibi sivil toplum kuruluşları (STK'lar) bulunur.

Soruna yaklaşım zaman içinde değişti. Zengin ülkeler ve bireyler eskiden doğrudan zor durumdaki ülkelere yardım yapardı. Fakat genellikle diktatörler bu yardımı sağlık ve eğitime harcamak yerine kendi gizli ödeneklerine aktarırdı. Bu günlerde, aracı kurumlar parayı doğrudan gereken yerlerde harcıyor veya yardımlara koşul koyarak ailelere sineklik veya ders kitabı verilmesi, okul, yol ve köprü inşaatları gibi belli projelerde harcanmasını sağlıyor.

Yine de kalkınmacıların karşılaştığı (ve Amerikalı iktisatçı William Easterly'nin dile getirdiği) sorun, bu yardımların ülkeleri yoksulluktan sanayileşmeye geçirecek araçları sağlamamasıdır. Çin yıllarca yardım aldı fakat bu yardımların, 1990'lardan sonra olağanüstü hızla büyümesinde neredeyse hiçbir etkisi olmadı.

Afrika ülkelerinde yoksulluğa karşı bir çözüm, onların zengin ülkelere yaptığı ihracata gümrük vergisi konulmamasıdır. Diğeri ise o ülkelerde ithalata geçici sınırlar getirerek sanayilerinin, Çin veya başka ülkeler tarafından alaşağı edilmesini önlemektir.

İşin ironik yanı, kalkınma krizinin cevabının belki de Çin'de yatmasıdır. Yeni milenyumun ilk yıllarında başarılı bir şekilde servet yaratan bu dev Asya ekonomisinin Afrika'ya yaptığı yardımlar hızla artıyor. Bu yardım paralarının zordaki ülkeleri yoksulluk tuzağından çıkaracak koşullara bağlı olup olmadığı ise ayrı bir konudur.

» fikrin özü
Dipteki milyarı yoksulluktan kurtarma hedefi

45 Çevre Ekonomisi

Ekonomi ve çevre ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır. Mesela iktisadi gelişim, iklim değişikliğinin temel sebeplerinden biridir. Fakat yine iktisadi gelişim, bu istenmeyen duruma bir çözüm de yaratabilir. Küresel ısınma araştırmalarının odağında ekonomi bilimi yer alır. İktisadi alanda yapılacak vergi ve teşvik gibi düzenlemeler, çevre çalışmalarının en önemli silahları olarak belirmektedir.

İnsanlığın ekonomik evrimi, özellikle de Sanayi Devrimi'nden sonra, dünyanın doğal kaynaklarını sömürme ile bir arada yol aldı. Kömür ve petrol gibi kaynaklar kullanılmasaydı, Batı ekonomilerinin bu oranda gelişimini, geçtiğimiz yıllarda yarattığı serveti ve verimliliği hayal etmek zor olurdu.

Fakat kalkınmanın bir bedeli var. Pek çok çalışma, fosil yakıt kullanımı ve küresel ısınma arasındaki bağı ortaya çıkardı. Bazıları insan kaynaklı iklim değişikliğinin küresel hava sistemlerinin değişmesine, New Orleans'ı 2005'te yerle bir eden Katrina gibi kasırgalara yol açtığını savunur. Bazıları ise küresel sıcaklar daha da artacak olursa, kısa bir sürede kutuplardaki buzulların eriyeceğini, deniz seviyelerinin yükseleceğini ve New York ile Londra gibi büyük şehirlerin sular altında kalacağını öngörmektedir. Korkulan sonuçlardan bir diğeri de Atlantik Okyanusu'ndaki sıcak su akıntısının sona ererek, özellikle Kuzey Avrupa'da ciddi iklim değişikliklerine yol açmasıdır.

dönem

1992

Rio de Janeiro'daki dünya zirvesinde, hükümetlerin sera gazı salınımını dengede tutması için çağrı yapılır.

1997

Kyoto antlaşması müzakereleri – ülkeler salınımlarını kontrol altında tutmak için anlaşır.

"Harekete geçmemek veya geç harekete geçmenin yaratacağı riske dair kanıtlar oldukça çoktur. Son yüzyıldaki iki dünya savaşının yarattığı hasarın iki misli hasardan bahsediyoruz. Sorun küreseldir ve küresel ölçekte bir işbirliği gerektirir."
Sir Nicholas Stern, İngiliz iktisatçı

Çevresel ikilem Bu tip olasılıklar dünyanın gelecek refahı için korkunç sonuçlar doğurur. İşte bu yüzden büyük bir ikilem içindeyiz. Güncel fosil yakıt tüketimini azaltarak, daha az büyüme ve yakın zamanda daha çok yoksulluk pahasına gelecek nesilleri iklim değişikliklerinden korumalı mıyız? Yoksa yarınki nesillerin daha zengin ve bilimsel açıdan daha gelişmiş olacağını ve bu yüzden de iklim değişikliğiyle savaşacak yöntemler bulacağını umarak olduğu gibi devam mı etmeliyiz?

Bu ikilem üzerine yazılan raporların ilkinin sahibi İngiliz iktisatçı Sir Nicholas Stern'e göre, iklim değişikliğinin masrafı küresel gayrisafi yurtiçi hasılanın yüzde 20'sine (6 trilyon dolara) ulaşacaktır. Oysa sorunla şimdiden mücadele etmek küresel GSYH'nin sadece yüzde 1'ine mal olur.

Yine de, bekleme alternatifi de öylece kenara atılmamalıdır. Tarih boyunca, teknolojik gelişmeler inatçı çevre sorunlarına çare bulmaya yardımcı olmuştur. Bunu anlamak için, Thomas Malthus'un kıyamet senaryolarıyla, varılan daha mutlu sonu karşılaştırmak yeterlidir. Piyasa karşılaştığı sorunlara çözüm üretmeye meyillidir.

Mesela, Viktorya Dönemi'nde Londra'daki en büyük endişelerden biri şehir büyüdükçe başkentin at pisliğine boğulacağıydı. Elbette bu senaryo gerçekleşmedi, çünkü motorlu otomobiller ortaya çıktı (tabii bu icat da kendi çevresel

2005

AB'nin salınım ticareti planı uygulamaya koyulur.

2007

Batı ekonomileri, küresel CO_2 salınımlarını 2050'ye kadar yarıya indirmek konusunda anlaşır.

sorunlarını yarattı). Aynı şekilde yeni teknolojilerin –hidrojenle çalışan arabalardan nükleer füzyon jeneratörlerine veya temiz kömür yakılmasını sağlayan karbon yakalama ve depolama tesislerine– krizi, bugünkü neslin ekonomik gelişiminden çalmadan önleyeceğini varsaymak da mümkündür.

En büyük dışsallık İklim değişikliği piyasanın başarısızlığına bir örnektir. Sir Nicholas Stern'e göre tarihte yaşanmış en büyük piyasa başarısızlığıdır. Düzgün işleyen bir piyasada arz düşünce veya talep artınca fiyat artar. Bu, Adam Smith'in görünmez el kuramının temelidir (bkz. 1. Bölüm). Eğer herkes bencilse, piyasalar insanların istediği sonucu üretir ve bu herkesin yararına olur.

Fakat bugüne kadar temiz hava veya kirliliğe bir fiyat biçilmediğinden, ekonomi onlarla ilgilenmedi. Kimse çevrenin "sahibi" değildir, fakat çevre tüm insanlara aittir. İktisatçılar buna dışsallık adını verir. Kirliliğin zımni masrafı çok yüksektir. Eğer kirlilik daha çok kasırgaya, çölleşmeye, deniz seviyelerinin yükselmesine, kasaba ve şehirlerde atıklara yol açacaksa bu çok masraflı olacaktır. Ama bu masrafın gerçek değeri üzerine çalışmalar ancak, bilim insanlarının iklim değişiminin bu sonuçları yaratması olasılığını fark etmesiyle yapılmaya başlandı. Teoride insanlar iklim değişikliğiyle savaşmak için harcama yapmaya razı olmalı ki kendileri ve çocukları için temiz bir hava muhafaza edebilsinler. Eğer kirli hava ve sonuçlarına katlanmaya razılarsa, ortada bir dışsallık yoktur.

Ülkeler Salınımlarını Nasıl Azaltabilir?

1. Çevre vergileri. Yakıtlara, şirketlerin ürettiği karbona ve nükleer atıklarına konulan vergileri de içeren, atmosferi kirleten faaliyetlere konulan harçlar.

2. Karbon ticareti. İktisatçıların tercih ettiği yöntem. Hükümetlerin, ihale ile şirketlere belli bir miktarda karbon salınımı izni vermesi. CO^2 salınımlarına bir fiyat biçer. Daha fazla kirletmek zorunda kalan şirket, daha az kirletenden izin satın alır, böylece toplam salınım kontrol altına alınır. Bu planın sorunu, karbon takasının hâlâ başlangıç aşamasında olmasıdır. Avrupa Birliği dışındaki ülkeler bu yönteme uzun süre şüpheyle yaklaştı.

3. Teknoloji. Güneş enerjisinden, elektrikli arabalara kadar, salınımı azaltacak çeşitli yeşil teknolojiler. Bunun önündeki engel, yakın zamana kadar bu teknolojilerin kömür veya petrol yakmaktan daha pahalıya patlamasıydı. Fakat yapılan yatırımlar arttıkça, bu teknolojiler de ucuzlayacak.

Zorluk Bilim insanları, 2050'ye kadar iklim değişiminin korkunç sonuçlarının engellemesi için, dünyanın, sera gazı salınımını (tıpkı bir seradaki gibi, sıcak havanın dünya atmosferinden çıkması engellendiği için bu isim verilmiştir) yarıya indirmesi gerektiğini öne sürdüler. Küresel sera gazı salınımının yüzde 15-20 oranında artmasına yol açan orman kesimleriyle mücadele çağrısı yaptılar.

Bu hedefleri gerçekleştirmek oldukça zordur çünkü dünyadaki herkes bunların yapılması gerektiğine inanmaz. Uzun bir süre Amerika, Avustralya ve Çin'in de dahil olduğu çeşitli ülkeler, ekonomilerine zarar vermemek için küresel salınımı azaltma antlaşmalarını imzalamamakta diretti. Sera gazının azaltılması genelde daha zayıf bir büyüme anlamına gelir.

Dahası Çin, Brezilya ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler kendi salınımlarını ciddi ölçüde keserek sorumluluğu üstlenmeyi reddettiler. İklim değişikliği Batı dünyasının yarattığı kirliliğin bir sonucu olduğuna göre bu genç ekonomiler neden onların yarattığı hasarı ödemek zorunda kalsınlar? Maalesef bu genç ekonomiler gelecek yıllarda ortaya çıkacak kirliliğin büyük bir kısmından sorumlu olacaklar. Aynı şekilde özellikle tropik iklimlerdeki en yoksul ülkeler iklim değişikliğinden en kötü şekilde etkilenecek.

Küresel ısınmanın gerçek ve insan kaynaklı olduğuna dair bilimsel görüş son derece sağlam olsa da bazılarının hâlâ bu konuda şüpheli olduğunu da kabul etmek gerekir. Fakat egemen görüş, harekete geçmemenin maliyetinin (yarının olası iklim felaketleri) şu an harekete geçmenin maliyetinden (salınımları ve ekonomik büyümeyi azaltmak) daha büyük olduğudur. İklim değişikliğiyle mücadele, gelecek nesiller için sigorta poliçesi olarak algılanmalıdır.

» fikrin özü

Korkunç çevresel maliyeti önlemek için hemen harekete geç

46 Davranışsal İktisat

Ekonominin bir zaafı vardır. Yakın zamana kadar pek çok iktisatçı bu zaafı görmezden geldi veya tartıştı; fakat bu zaaf, iktisatçıların yüzyıllardır yaptıkları hataların sorumlusu olarak görülebilir. Bu, insanların rasyonel olduğuna dair hatalı varsayımdır.

Deneyimlerimiz, insanların her zaman rasyonel davranmadığını gösteriyor. Obez bir sigara içicisi, mantıklı olsa sağlığının tehlikede olduğunu kabul edip diyet yapmaya başlar, sigarayı bırakırdı. Eğer cidden mantıklı olsaydık, "bir alana bir bedava" türünden kampanyalara kanmaz, maaşlarımızı komşununkilerle, eşimizinkiyle, kardeşimizinkiyle kıyaslamak yerine tamamen mutlak seviyesine göre değerlendirirdik.

Yine de tüm bu irrasyonellik örneklerine rağmen, standart "neo-klasik" ekonomi insanların sınırsız bir rasyonellik, irade ve bencillikle hareket ettiği varsayımına dayanır. Bu, Adam Smith'in görünmez el kuramının temelidir (bkz. 1. Bölüm). Bu kurama göre bencil, rasyonel davranışlar toplamda daha müreffeh bir toplum yaratır. İktisatçıların hayal ettiği bu tipik rasyonel adama *Homo economicus* adı konmuştur.

Fakat gerçekte insanlar duygularıyla –heyecanla, aşkla, kıskançlıkla ve acıyla– hareket eder. Bu da onların mantıksız davranmasına yol açar.

Başlangıç Davranışsal iktisat insanların neden ve ne koşullarda mantıksız davrandığını inceler. Bu alan, akademik çalışmalar arasında oldukça

dönem

1955

Nobel Ödülü sahibi Herbert Simon, insanların sınırsız bilgi işleyebilme yetisi olduğu varsayımını sorgular.

1970'ler

Tversky ve Kahneman, ekonomi ile psikolojiyi bir araya getirmekte öncülük eder.

yeni ve heyecanlı bir daldır; ekonomi ve psikolojiyi birleştirir. Sadece enteresan bir çalışma alanı olmakla kalmaz, ekonomik politikalarda önemli bir rol oynamaya da başlar. Zihnin ve beynin nasıl çalıştığını daha çok anlamaya başlayan davranışsal iktisatçılar, insanların davranışlarının sebepleri konusunda da daha çok fikir sahibi olurlar.

Davranışsal iktisadın öncüleri psikolog Amos Tversky ve Daniel Kahneman'dır. 1970'lerde beynin bilgiyi nasıl işlediğine dair kuramlar geliştirerek, bunu ekonomik modellerle kıyasladılar.

Çalışmalarında insanların belirsizlik ile karşılaştıklarına ne rasyonel ne de rasgele davrandıklarını, ama yine de tahmin edilebilir şekillerde davrandıklarını buldular. Genelde insanlar zihinsel kısayollar kullanır. Tversky ve Kahneman bu kısayolları *bulgusal* olarak tanımlar. Bunlar deneyim veya

Davranışsal İktisadın Beş İlkesi

1. İnsanlar ahlak ve değer yargılarıyla hareket eder. Genelde daha çok kâr edecek şekilde değil de "doğru" olduğunu düşündükleri şekilde hareket ederler.

2. İnsanlar, paranın dahil olduğu ve olmadığı durumlarda oldukça farklı yargılar uygular. Piyasa ve sosyal bağlamları ayrıştırırlar. Fakat neo-klasik iktisatçıya göre arkadaşınıza yılbaşında 20 dolarlık kitap vermekle 20 dolar vermek arasında bir fark yoktur.

3. İnsanlar finansal yatırımda irrasyoneldir. Yakın zamandaki olaylara, uzun vadeden daha çok önem verirler ve olasılıkları çok iyi hesaplayamazlar. Aynı şekilde para kaybı karşısında iyi tepki gösteremezler. Yatırımlardan vazgeçmeleri oldukça zordur çünkü güçlü bir sahiplenme duyguları vardır.

4. İnsanlar, en uygun davranışı bulmak için kendilerini sorgulamak yerine alışkanlıklarına göre hareket eder. Can çıkar huy çıkmaz.

5. İnsanlar, kendi deneyimleri ve diğer insanların deneyimlerinin toplamıdır. Genelde kendi bireysel yargıları yerine başkalarına bakarak karar verirler.

1980

Davranışsal iktisat, tasarruf teorilerinde etkili olmaya başlar.

1996

Andre Tversky ölür.

2002

Daniel Kahneman, ekonomi alanında Nobel Ödülü kazanır.

"Yeni araştırma konularının en popüleri hiç kuşkusuz, ekonomi ve psikolojinin karışımı olan davranışsal iktisattır. Bu konunun, kamu politikalarına yeni bir ışık tutma potansiyeli var."
Greg Mankiw, Harvard ekonomi profesörü

çevre tarafından şekillendirilir. Mesela kızgın tava ile elini yakan biri gelecekte bir tavayı tekrar eline alırken daha dikkatli olacaktır.

Kanıt İnsanlar, belli bir teklifin onlara sunuluş biçiminden etkilenerek de bazı kararlar verebilir. Buna *çerçeveleme* denir. Tversky ile Kahneman'ın bir makalesinde şöyle bir senaryo sunulur: Amerika, Asya'dan gelen ve 600 kişiyi öldürecek olan bir hastalıkla karşı karşıyadır. İki eylem planı sunulur. İlk plan uygulanırsa 200 kişinin kurtulması öngörülmektedir, ikinci planda ise 600 kişinin tamamının kurtulmasının olasılığı üçte bir, tümünün ölmesinin olasılığı ise üçte ikidir. Katılımcıların yüzde 72'si, iki planın sonuçların aynı olmasına rağmen ilk planı tercih eder.

Daha yeni bir örnek de MIT'den davranışsal iktisatçı Dan Ariely tarafından sunuldu. Ariely, öğrencilerinden önce, sosyal güvenlik numaralarını, sonra da bir şişe şaraba en fazla ne kadar ödeyeceklerini bir kâğıda yazmalarını ister. Ödeyecekleri miktar, sosyal güvenlik numaralarına bağlıdır – düşük rakamlı numaralar daha az, yüksek rakamlılar ise daha çok ödeyeceklerini yazar. Bu olgu *çıpalama* olarak bilinir ve çerçeveleme olgusu gibi, piyasada fiyatın, arz ve talebin bir işlevi olduğu görüşünü alaşağı eder.

Davranışsal iktisattaki son gelişmeler, modern MR teknolojisini kullanarak bireylerin beyinlerini tarar ve gözlemlenen değişimleri ekonomik kararlarla ilişkilendirir. Nöroekonomi alanından enteresan bir bulguya göre, bir satıcı bir alıcıdan aşağılayıcı bir fiyat teklifi aldığında, beynin tepki veren kısmı, insanların kötü bir koku veya resim gördüklerinde tepki veren kısmıyla aynıdır.

Dürtme ekonomisi O halde insanlar her zaman kendi çıkarlarını düşünerek karar vermez. Bunu fark etmek, ekonomi için oldukça ciddi sonuçlar doğurur çünkü pek çok iktisadi model bu varsayıma dayanır. Mesela iktisatçılar genelde, insanların hayatları boyunca emeklilik için para biriktireceklerini çünkü bunun kendi çıkarlarına olduğunu varsayar. İnsanların

baş edemeyeceklerinden çok borç almayacakları da varsayılır. Fakat davranışsal iktisada göre, kendi çıkarımızı düşünerek değil de sık sık sezgisel kararlarla borç alırız. Bu yüzden insanların kendi istekleriyle doğru tercih yapmalarını beklemek yerine, tasarruf etmek, kilo vermek, finansal durumlarını iyileştirmek gibi belli kararlar almaları için onları "dürtmek" gerekir.

Bu, bazılarının "liberter paternalizm" veya "dürtme ekonomisi" tabir ettikleri politikaları doğurur. Bu politikalar davranışsal iktisadı pratiğe geçirmeyi amaçlar. Mesela, bazıları insanların, tercih hakları ellerinden alınmadan, nazikçe olumlu, belli bir yöne doğru itilmeleri gerektiğini savunur. Buna en bilindik örnek, çalışanları otomatik olarak emeklilik planına yazdırıp, istemiyorlarsa plandan çıkma hakkı tanımaktır. 2008'de İngiltere Başbakanı Gordon Brown tarafından ortaya atılan başka bir tartışmalı fikir de, bu "farz edilen rıza" fikrini organ bağışlarında uygulamaktır. Böylece eğer aksi belirtilmemişse, herkesin, organlarını bağışlamaya onay verdiği varsayılacaktır.

Fakat bu tip planlar yanlış güçler tarafından kullanılırsa tehlikeli de olabilir. Hükümetlerin görevi, vatandaşları savaş, suç ve yoksulluktan korumaktır. Peki, insanların kendi mantıksızlıklarına karşı da korunmaları gerekir mi? Bunun sınırı nerededir? Eğer insanlar tasarrufları veya organ bağışı konusunda yanlış kararlar veriyorsa, seçimlerde de yanlış karar veriyor olamazlar mı?

Bu endişeler bir yana, ekonomi, davranışsal araştırmalarla değişiyor. İnsanların her zaman rasyonel ve kendi çıkarlarını koruyacak şekilde davrandıkları varsayımı artık tartışılır hale geldi. İşin aslı, insanlar çok karmaşık varlıklardır. Yarının ekonomisinin görevi bu iki modeli birleştirmektir.

» fikrin özü
insanlar tahmin edilebilir bir biçimde irrasyoneldir

47 Oyun Teorisi

William Golding'in romanından uyarlanan 1987 yapımı *Prenses Gelin* filminin bir sahnesinde, kahraman Westley düşmanı Vizzini ile akıl oyunu düellosuna girer. Westley masaya iki kadeh şarap koyar ve bunlardan birinin içine ölümcül bir zehir attığını söyler. Vizzini'den bir bardağı seçmesini ister.

Vizzini, "Ama bu çok kolay," der ve devam eder:

> Yapmam gereken tek şey seninle ilgili bildiklerimden bir sonuca ulaşmak. Zehri kendi kadehine mi yoksa düşmanının kadehine mi koyacak türde bir adamsın? Zeki bir adam zehri kendi kadehine koyar, çünkü sadece gerçek bir aptal önüne konulanı tercih eder. Ben de aptal olmadığıma göre, senin önündeki kadehi seçemem. Fakat sen de benim aptal olmadığımı biliyor olmalısın. Planını buna göre yapmışsındır, o yüzden kendi önümdeki kadehi de seçemem.

Sonunda ikisi de kendi önündeki kadehi içer ve bunun üzerine Westley, Vizzini'ye seçimin yanlış olduğunu söyler. Gizlice kadehleri değiştirmiş olan Vizzini ise keyifle güler.

Aslında Westley iki kadehe de zehir koymuştur, çünkü bir süredir bu zehre karşı kendi bağışıklığını güçlendirmiştir. Vizzini devrilir ve kahraman da prensesi kurtarır. İlk bakışta filmin ekonomiyle pek ilgisi yok gibi görünse de, bu anlattığımız, oyun teorisine mükemmel bir örnektir.

dönem

1944

John von Neumann ile Oskar Morgenstein'ın yazdığı *Oyunların ve Ekonomik Davranışın* Kuramı kitabı yayımlanır.

1950

Tutuklu ikilemi formüle edilir; John Nash denge kuramını ortaya atar.

Oyun teorisi, insan stratejisinin ardındaki bilimdir. İnsanların, karşısındakinin davranışını kestirmeye çalışmalarını ve bunun sonuçlarını inceleyen bir alandır. Geçtiğimiz yıllarda en etkili iktisadi fikirlerden biri olmuştur. Adam Smith, 18. yüzyılda insanların bencil olduklarını fakat bu bencilliğin piyasa vasıtasıyla tüm toplumun çıkarına olacak sonuçlara sebebiyet vereceğini savunur. Bunun tersine, oyun teorisi insanların bencilliğinin, birbirleriyle pazarlıkta nasıl etkili olduğunu araştırır.

Tutuklu ikilemi Oyun teorisinin klasik modeli, bir suç için ayrı ayrı sorgulanan iki suç ortağından oluşur. İki seçenekleri vardır: Ya itiraf edecekler ya da sessiz kalacaklardır. Eğer biri itiraf eder, diğeri sessiz kalırsa, itiraf eden serbest bırakılacak, ortağı ise on senelik mahkûmiyet alacaktır. İkisi de itiraf etmezse birer senelik ceza alacaklardır. Eğer ikisi de itiraf ederse, beşer senelik mahkûmiyet alacaklardır.

Matematiksel hesap iki taraf için de en mantıklı seçeneğin sessiz kalmak olduğunu söyler. Fakat oyun teorisinin varsayımlarından birine göre, insanlar bencil oldukları için en uzun cezayı almak istemeyecek ve hiç ceza almadan kurtulma olasılığını düşünerek birbirlerini ele vereceklerdir. Bu opsiyon, sessiz kalıp ortağın tarafından ele verilmekten daha cazip gelir. Kısacası bazı durumlarda en doğru tercih en bariz tercih değildir.

"Kendine yapılmasını istediğini başkalarına yapma. Farklı zevklere sahip olabilirler."
George Bernard Shaw

Peki, tutuklu ikilemi sürekli tekrar edilirse ne olur? Oyunun parametrelerinin bilindiği durumlarda, tutuklular işbirliğinin ihanetten daha yararlı bir taktik olduğunu öğrenebilir. Aynı şekilde bu ikilem bir deney olarak kullanıldığında, insanların özverili yolu seçip sessiz kaldığı da görülmüştür.

Oyun teorisine bir diğer örnek de bir James Dean klasiği *Asi Gençlik* filminde yer alır. Ana karakter ile rakibi, bir "korkaklık" oyunu oynar. Bu oyunda, uçuruma doğru hızla sürdükleri arabalarından ilk atlayan, kaybeden olur. Kendileri için en iyi sonucu almaya çalışsalar da, işin ucunda ölüm riski vardır.

1960

Thomas Schelling'in *Çatışma Stratejisi* kitabı yayımlanır.

1982

Maynard Smith'in *Evrim ve Oyunların Teorisi* kitabı yayımlanır.

1994

Nash ekonomi alanında Nobel Ödülü kazanır.

Hollywood Oyun Teorisi'yle Tanışıyor

Oyun teorisi, 2001'de Oscar alan *Akıl Oyunları* filmiyle beklenmedik bir popülerlik yakaladı. Filmde Russell Crowe, oyun teorisinin ilk kuramcılarından matematikçi John Nash'i canlandırıyordu. Nash kariyeri boyunca paranoid şizofreni hastalığıyla mücadele etmiş ve 1994'te ekonomi alanında Nobel Ödülü kazanmıştı. Fakat Nash'ın başarısı oyun teorisini tasarlamak değildi. Teoriyi ilk, Princeton'lı matematikçi John von Neumann ortaya atmıştı. Nash ise teoriyi geliştirip uygulama alanları bulmuştu. Nash Dengesi –Nash'ın tasarladığı teori– karşısındakinin stratejisini bilen fakat kararını değiştirip değiştirmeyeceğinden emin olmayan iki oyuncu senaryosu kurar. Nihayetinde iki taraf da aynı stratejiye devam etmeyi seçer.

Tahmin sanatı Oyun teorisi bu yukarıdaki örneklerden daha geniş bir çalışma alanıdır. İnsanların "oyun türü" senaryolarda (yani strateji gerektiren durumlarda) nasıl davrandığını araştırır. Bu senaryoların ortak özelliği bir katılımcının davranışının diğer katılımcıların alacağı sonucu da etkilemesidir. Bu, hem sıfır toplamlı, yani birinin kazancının diğerinin kaybı olduğu, hem de her iki kişinin de kazandığı oyunları içerir.

Teorinin anahtarı insanların bu gibi durumlarda, diğer mantıklı, kendi çıkarını düşünen insanın davranışlarını tahmin etmek zorunda olmalarıdır. İnsan etkileşimi, stratejik bağımlılık tarafından şekillendiği için, oyun teorisi politika, ekonomi ve ticarette sıkça uygulanır bir çalışma alanı haline gelir. Finansçılar satın almalarda, çalışanlar ve sendikalar maaş pazarlıklarında, politikacılar ticari anlaşmalarda (veya savaşa girme durumlarında), şirketler de rakiplerini alt edecek fiyatlandırmayı bulmaya çalışırken bu teoriyi kullanır.

Savaş oyunları Oyun teorisinin ilk ve en tartışmalı uygulaması Soğuk Savaş zamanında yaşandı. Hem Sovyetler Birliği hem de Amerika, rakip ülkede korkunç hasarlara yol açacak nükleer silahlara sahipti. İki taraf da tetiği çekmenin, karşılıklı garantili imha anlamına geleceğini yani diğer tarafın da tetiği çekmesine yol açacağını biliyordu.

Thomas Schelling, 1960'larda yazdığı klasik *Çatışma Stratejisi* eserinde, oyun teorisinin, Sovyetler Birliği ve Amerika'nın birbirlerine verdikleri tepkiyi nasıl motive edebileceğini inceler. Vardığı çarpıcı sonuçlardan biri, bu tip açmazlık yaşayan ülkelerin, vatandaşları yerine silahlarını korumaya çabalamalarının daha iyi olacağıdır. Bunun sebebi, bir ülkenin nükleer savaşın sonuçlarına katlanabileceğini düşündüğünde, o savaşı daha kolay başlatabilecek olmasıdır. Schelling bu yüzden nükleer sığınaklar yapmak yerine, rakibine büyük bir güçle karşılık verebileceğini göstermenin daha iyi olacağını savunur. Bu tip fikirler, Soğuk Savaş zamanının gerilim tırmandırma politikalarına yol açtı. Mesela rakipler, sadece araziye değil, denizaltılara da savaş başlıkları yerleştirmeye başladı. Fakat iki taraf da diğerinin kaç füzesi olduğunu, bu füzelerin nerede olduğunu ve nereyi hedeflediğini bilmiyordu. Bu belirsizlikler, açmazı daha da derinleştirdi.

Bilim mi sanat mı? Hepimizin oynadığı bir oyun teorisi de satrançtır. Stratejik oyunlarda karşımızdakinin ne yapacağını düşünerek karar vermeye çalışırız. Oyunun herhangi bir evresinde yapabileceğimiz hareketler neredeyse sınırsızdır, bu yüzden birkaç adım ileriyi düşünüp deneyim ve sezgilerle aradaki boşlukları doldurmamız gerekir.

Oyun teorisi, ekonomide en hızlı gelişen alanlardan biri olmaya devam ediyor. İnsan davranışıyla ilgili temel gerçekleri giderek daha çok ortaya çıkarıyor. Fakat alanın önde gelen uzmanlarından biri olan Princeton Üniversitesi'nden Avinash Dixit'in de dediği gibi "Teori henüz tamamlanmış değil ve başarılı bir strateji belirlemek hâlâ pek çok açıdan bir sanat."

» fikrin özü
İnsanlar oyunlarda farklı davranırlar

48 Suç Ekonomisi

Ekonomi, toplantı odalarından çıkıp yatak odalarına taşınsa ne olur? Şirketler yerine suçluları incelemeye başlasa ne olur? Ekonomik araştırma araçları karaborsadan aile hayatına kadar her şeyi araştırmak için kullanılsa ne olur? İktisadi teorinin araçları –arz ve talepten oyun teorisine– o kadar güçlü ve evrenseldir ki aslında alakasızmış gibi görünen her çeşit konuya ışık tutmak için kullanılabilir.

Simit satıcısının hikâyesini bir düşünün. Bu, Steven Levitt ile Stephen Dubner'in 2005'te, Profesör Levitt'in araştırmalarından yol çıkarak yazdıkları *Görünmeyen Ekonomi, Dünya Gerçekte Nasıl İşliyor?* kitabında kullanılan örneklerden biridir. Bu hikâyede, şirketlere simit dağıtan bir girişimci, her müşterinin ona para vermesini beklemek yerine bir kutu koyar ve üstüne herkesin aldıkları kadar ödeme yapmasını isteyen bir not iliştirir. Bu güvene dayalı sistemle işleri oldukça iyi gider. Daha da ilginci, bu hikâye daha şaşırtıcı gerçekleri ortaya çıkarır: İnsanlar küçük ofislerde çalışırken, hava güzelken ve yakında bir tatil varsa daha dürüst davranır.

Bu kitap, modern toplumun en tartışmalı konularıyla (mesela kürtaj ve ırkla) ilgili alışılmamış sonuçlara ulaşır. Irkçı Ku Klux Klan ile emlakçılar arasındaki ilişkiyi, Şikago'daki öğretmenlerle sumo güreşçilerinin hile yöntemlerini ortaya çıkarır.

En alakasız, en piyasadan uzak ortamlarda bile, ekonominin temel kuralları –arz ve talep, görünmez el, teşvikler, ve ekonomi kuralları tapınağının diğer taşları– işler. Sonuçta ekonomi, insan kararlarını araştıran bir bilimdir ve işlevsel olması için para içeren bir ortam olması gerekmez.

dönem

1776

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı yayımlanır.

1992

Gary Becker, ekonomi alanında Nobel Ödülü kazanır.

Ebeveynlik: Özveri mi Yatırım mı?

Ebeveynler, çocuklarına özveriyle yaklaşır. Karşılık beklemeksizin –zaten başka şansları da yoktur. Çocuklar doğaları gereği bencildir– çocukları ilgi ve hediyeye boğarlar. Çoğu insan bunun aile sevgisinin bir göstergesi olduğunu savunsa da, Becker tersini düşünür. Ebeveynlerin bu düşkünlüğünün, yaşlılıkları için dolaylı bir yatırım olduğunu iddia eder. Bir çocuğa yatırım yapmanın getirisi, düzenli emeklilik tasarrufundan daha büyüktür çünkü başarılı ve zengin bir çocuk, gerekirse anne ve babasına bakar.

Levitt ve Dubner'ın çok başarılı olan ve sonraki senelerde pek çok taklidi çıkan kitabı, aslında bir iktisatçının bu kuralları gündelik yaşama uyguladığı ilk örnek değildir. Bu yaklaşımın öncüsü, Chicago Üniversitesi'nden iktisatçı Gary Becker'dır. 1992 yılında Nobel kazanan Becker, suçlulardan ırkçılara, ailelerden uyuşturucu bağımlılarına, herkesin rasyonel karar verme ve teşvik gibi ekonomik etkenler tarafından etkilendiğini ortaya koyar.

Ucuza kurtarmak Becker'in teorilerinin kalbinde her şeyin neredeyse her zaman bir maliyeti olduğu fikri yatar. Bu, para olmasa bile sosyal veya duygusal bir maliyet olabilir. Mesela, Becker azınlıklara karşı ayrımcı tutumları olan birinin, bir azınlıkla alışverişe girdiğinde, zihninde bu alışverişin maliyetini arttırdığını düşünür.

"Ekonomi bilimi, bir çalışma konusu değil de bir dizi araç olduğuna göre, hiçbir konu onun erişiminden uzak değildir."
Steven Levitt

2003

Steven Levitt, John Bates Clark Madalyası kazanır.

2005

Görünmeyen Ekonomi Dünya Gerçekte Nasıl İşliyor? yayımlanır.

"Suç oranı, sadece olası suçluların mantığı ve tercihleriyle değil, polisin giderlerini, farklı suçlar için cezaları, iş, okul ve meslek edinme olanaklarını da içeren kamu politikalarının yarattığı ekonomik ve sosyal ortam tarafından da belirlenir."
Gary Becker

Gary Becker'in kafasındaki ampul, yasak park yeri ile birkaç metre ötedeki otoparka daha fazla zaman ve çaba harcayarak park etmek arasında tercih yaparken yanar. Yakalanma ve ceza alma riskinin, arabayı uzağa park edip sonra geri yürümek için harcayacağı çabadan daha büyük olmadığına karar verir. Suçluların kanunları çiğnerken benzer şekilde düşündüğü sonucuna varır.

Bu sonuç, politikacıların adalet sistemini nasıl yönettiklerini etkiler çünkü yaptırımların ve cezaların daha ciddi olması gerektiğini destekler. Ceza ne kadar sert olursa, yakalanmanın maliyeti o kadar büyük olur, böylece caydırıcılığı artar. Bu çözümleme Becker'in Nobel Ödülü'ne kavuşmasına yardımcı olur.

Birkaç sene sonra, Levitt bu teoriyi kanıtlar. Çeşitli Amerikan eyaletlerinde reşit olmayanlarla reşitlerin suç oranlarını karşılaştıran Levitt, reşit olmayan suçluların reşit olup da daha büyük cezalarla karşı karşıya geldiklerinde, kanunu çiğnemeye daha az meyilli olduğunu ortaya çıkarır.

Görünmeyen Ekonomist kitabının yazarı Tim Harford da, Becker tarafından bir restorana götürüldüğünde bunu ilk elden tecrübe eder. Nobel ödüllü Becker, arabasını, 30 dakika limiti olan bir noktaya park eder. Bu park yerlerindeki parkmetreler çok sık kontrol edilmediği için, riski almanın ve arabayı kolay yere park etmenin makul olduğunu düşünür. Becker bunu hep yapıyordur, ara sıra ceza yazılsa da bu, onu caydırmaya yetmiyordur. Kısacası rasyonel davranıyordur.

Sosyal uygulamalar Ekonomi elbette sadece suç içeren durumlara uygulanmaz. Mesela Harford, hızlı tanışma [İngilizcesi "speed-dating" olan

bu kelime, kadın ve erkeklerin potansiyel sevgili adaylarıyla sıra halinde tanıştığı toplantıları anlatır. (ç.n.)] toplantılarına katılanların, hayallerindeki adaydaki özellikler yerine bulundukları ortamdaki insanların kalitesine göre beklentilerini yükselttiğini veya aşağıya çektiğini anlatır. Başarıyla seçim yapan insan sayısı, ortamdaki cazibeden bağımsız olarak sabit kalır. Bu, davranışsal iktisadın savlarından biri olan çıpalama konusunda iyi bir derstir (bkz. 46. Bölüm).

Levitt, ekonomik teorileri kullanarak, çocukların, yetiştiriliş tarzından çok ebeveynlerinin ekonomik ve etnik geçmişleri tarafından tanımlandığını kanıtlar. Ayrıca 1990'larda Amerika'da suç oranlarının düşmesinin sebebinin 1970'lerde kürtajın yasallaşması olduğunu sayunur. Yasal kürtaj sayesinde, fakir mahallelerdeki aileler kontrolsüz biçimde doğurmak zorunda kalmaz.

"Makroekonomi aslında insan davranışıyla ilgili değildir," der Levitt:

> Ekonomi dünyaya bakmak için bir dizi geniş kullanımlı araçtır. Fakat size absürd politikalar uygulamanızı söyler, çünkü adalet veya ahlakla veya psikolojik etkenlerle ilgilenmez.
>
> Ekonomide, engelli park yerine park etmenin karşılığı doğru ceza idam veya işkence olacaktır ve böylece nadiren uygulama gerekliliği oluşacaktır – ki bence bu tamamen makuldür.

Ekonomik teorilerin gündelik yaşama uygulanmasında bazı sınırlar olsa da, kural koyucular için açık bir ders vardır: Ekonomi dünyayı algılamak için mükemmel bir çerçeve değildir. Fakat insanların nasıl etkilenebileceğini saptamak ve davranışlarını tahmin etmek için var olan en iyi yöntemdir. Bu, küçük sosyal kusurlarımız için de finansal zorluklarımız için de geçerlidir. İşte bu, Adam Smith'in de içtenlikle onaylayacağı bir sonuçtur.

» fikrin özü
Ekonomi her şeye uygulanabilir

49 Mutluluk Ekonomisi

1970'lerde Himalayalardaki küçük Bhutan Krallığı'nın ekonomisi ciddi biçimde gözden geçiriliyordu. Gayrisafi yurtiçi hasıla, ulusal gelir, istihdam gibi pek çok veri, ülke ekonomisinin çok yavaş büyüdüğüne işaret ediyordu. Bu yüzden Bhutan Kralı alışılmamış bir şey yaptı ve bundan böyle Bhutan'ın ilerlemesinin geleneksel ekonomik kriterlere göre değil de, gayrisafi milli mutluluk endeksine göre belirlenmesine karar verdi.

Dışarıdan gelen eleştirilere verilecek oldukça alışılmamış bir tepki gibi gözükse de, Kral giderek saygınlık ve önem kazanacak bir araştırma alanının, yani mutluluk ekonomisinin kapılarını açmış oldu. Bu, hepimizin ilgilenebileceği bir konudur. Uluslar ve bireyler olarak daha önce hiç olmadığımız kadar zengin ve sağlıklıyız. Fakat bu zenginlik beraberinde tatminsizlik sıkıntısını da getiriyor. Geçtiğimiz elli sene içinde, zengin uluslar giderek daha mutsuzlaştı.

Mutluluk arayışı Geleneksel ekonominin bu konuda tatmin edici bir açıklaması yoktur. Adam Smith'in zamanından beri, servet bir ülkenin ilerlemesinin anahtar ölçütü kabul edilir. Hem bu yüzden hem de paranın kolay ölçülebilmesinden dolayı, iktisatçılar gayrisafi yurtiçi hasıla, işsizlik, yaşam süresi ve eşitsizlik gibi bir takım sosyal ölçütlere odaklanır. Yakın zamana kadar, filozofların insanlığın en eski zamanlarından beri üzerinde durduğu mutluluk konusunda ise çalışmamışlardır.

dönem

1776

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, herkesin "hayat, özgürlük ve mutluluğu arama" hakkı olduğunu söyler.

1780

Jeremy Bentham "en büyük mutluluk prensibi"ni ortaya atar.

Bir ülkenin ilerlemesinin mutlulukla ölçülmesi gerektiği fikri, yirmi sene önce Bhutan'da ortaya çıkmamıştır. 1776'da Thomas Jefferson, tüm Amerikalıların sadece hayat ve özgürlük değil, "mutluluğu arama" hakkı da olduğunu belirtir. 19. yüzyılda faydacılık felsefesinin kurucusu Jeremy Bentham da insanların "en çok insan için en çok mutluluk" elde etmek için çabalaması gerektiğini ortaya atar.

Mutluluk arayışı, Bhutan'da gözle görülür sonuçlara yol açtı. Gayrisafi milli mutluluk endeksini benimseyen ülke, klasik ekonomik verilere göre bile epey ilerleme kaydetti. 2007'de en hızlı büyüyen ikinci ekonomi oldu ve üstelik gayrisafi milli mutluluğu da arttırmayı başardı. İnsanların mutluluğunu arttırmak amacıyla, ülkenin yüzde 60'ının orman olarak kalması yönünde kanunlar çıkarıldı. Bu arada mutluluğu azaltan turizm sınırlandırıldı. Para yeniden bölüştürülerek zenginden yoksula aktarıldı ve bu sayede kitlesel yoksulluk önlendi.

Mutluluğu ölçmek Bhutan'ı mutlulaştırma çabaları meyvelerini verdi. 2005'te yapılan bir araştırmada, sadece yüzde 3'lük bir kesim mutsuz olduğunu belirtti. Nüfusun neredeyse yarısı ise çok mutlu olduğunu dile

İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Mutlu olmamız için karşılamamız gereken temel insani ihtiyaçlar vardır. Bunlar fizyolojik ihtiyaçlardan (vücudun normal işlemesini sağlayacak) güvenliğe (barınak, iş, sağlık), aşk, sevgi, itibardan ahlaka pek çok şeyi içerir. Psikolog Abraham Maslow, 1943 yılında bu hiyerarşiyi çizer ve insanı nelerin tatmin ettiğini anlamaya çalışır. Mutluluk iktisatçıları, temel ihtiyaçlar –fizyolojik ve güvenlik– bir kez karşılandıktan sonra, mutluluğun azalabileceğini ortaya çıkarır.

1972

Bhutan, gayrisafi milli mutluluk endeksini geliştirmeye başlar.

2006

Tayland'da askeri darbe sonrası, yeni başbakan Surayud Chulanont benzer bir endeks oluşturur.

"Gayrisafi milli mutluluk endeksi ideolojisi, Bhutan'ın kalkınma planlarıyla mutluluğu arama hakkını bir araya getirir. Yani bu ideoloji, Bhutan'ın, insan hayatının amacıyla ilgili bireysel gelişimi merkeze alan vizyonunu yansıtır."
Dasho Meghraj Gurung, Bhutan Bakanı

getirdi. Fakat bu tip araştırmaların genelde muğlak, inandırıcılıktan uzak veya ampirik olarak kıyaslanması zor olabilir. Mutluluğu ölçmek, zenginliği veya yaşam süresini ölçmekten daha zordur ve bu yüzden ekonomide göz ardı edilir. Fakat beyin taramalarındaki son teknolojiler nörobilimcilerin, mutluluğun beyinde hangi alanları uyardığını tespit etmelerini sağladı. Bu bulgular, mutluluk ölçülerine bir kat daha bilimsel inandırıcılık kattı.

Geçtiğimiz senelerde, iktisatçılar ve psikologlar ilk defa uzun süren çalışmalarla insanların mutluluğunu ölçmeye başladı. Zenginleşen insanın mutluluğu artsa bile, tatmin olma seviyesinin yoksulluk sınırından uzaklaştıkça azaldığı sonucuna vardılar. Mutluluk ekonomisinde uzman, İngiliz iktisatçı Richard Layard'a göre, bir ulusun ortalama maaşı 20 bin doların üstüne çıktığında, gelir artışı insanları mutlu etmemeye başlar ve yavaş yavaş daha tatminsiz hale getirir. Mutluluk, ekonominin "azalan getiriler ilkesi" denen acı gerçeğiyle yüzleşir.

Bu tür araştırmaların öncüsü Richard Easterlin buna "hedonik (hazsal) çark" adını verir: zenginleştiğinizde buna hemen alışırsınız ve bu hayat standardını doğal karşılamaya başlarsınız. Dahası davranışsal iktisat alanındaki araştırmalar (bkz. 46. Bölüm) temel ihtiyaçlarımızı karşıladığımızda, tatmin olup olmadığımızı, kendi servet veya başarılarımıza göre değil de, kendimizi başkalarıyla kıyaslayarak hesapladığımızı ortaya koyar. Yani maaşımız, eşimizin kardeşinin kocasınınkinden fazla olduğu sürece mutlu olduğumuz klişesinin aslında psikolojik bir temeli vardır. Bu tip bulgular, sürekli zengin, güzel ve ünlülerin hayatlarının reklamının yapıldığı, 24-saat-magazin-haberleri kültürünün insanların tatmini daha da azaltacağını gösterir.

Para her şey demek değildir İngiltere'den Avustralya'ya, Çin'den Tayland'a çeşitli ülkeden bakanlar, uluslararası şekilde kıyaslanacak bir gayrisafi milli mutluluk ölçütü bulma peşinde. Bazı geleneksel iktisatçılar bu çabaları küçümsese de, şu an var olan ilerleme ölçütlerinin nihai olduğunu varsaymak büyük hata olur. New Economics Foundation'ın geliştirdiği bir ölçü, Mutlu Gezegen Endeksi'dir. Bu endeks, bir ülkenin hayattan memnuniyeti, ortalama yaşam süresi ve kişi başına düşen ekolojik ayak izi ölçülerini birleştirir. Buna göre, 2006'da en iyi puan alan ülke, Pasifik adası Vanuatu'dur. Bunu, Kolombiya ve Kosta Rika izler. Burundi, Svaziland ve Zimbabve ise listenin sonundadır. İngiltere ve Amerika gibi dünyanın en zengin ülkelerinin çoğu listenin ortalarındadır.

Mutluluk ekonomisi, gelişmiş ülkelerdeki politikacıların kamusal politikalarını giderek daha çok etkilemeye başladı. Mesela, çok kazanandan daha fazla vergi alınmasının, ulusal haset seviyesini azaltarak ülkenin mutluluğunu arttıracağı öne sürüldü. Diğer bir fikir ise, şirketlerin çalışanlarına, meziyetlerine göre maaş vermesini sınırlamaktır. Lord Layard, nüfusun tümü için bilişsel davranışsal terapi önerir. Bu fikirler çok tartışmalı olsa bile, İngiltere ve Amerika'da ilgi çekmeye başladı. Politikacılar bu tip önerilerle, ilgisiz seçmeni etkilemeye çalışıyor.

Mutluluk ekonomisinin yükselişi bir miktar ters tepki de yaratır. Bazı psikologlar, tatminsizlik ve hasedin insanların kendilerini geliştirmesi açısından önemli olduğunu savunur. Ayrıca bir ulusun mutluluğu arayış yollarının tamamen etik olup olmadığı da tartışılır. 1990'da, Bhutan 100 bin etnik yabancıyı sınır dışı etti. Bu, milli mutlulukla birlikte, insan hakları ihlallerini de arttırmış oldu. Açıkça görülüyor ki, ne zenginlik ne de mutluluk her şey demek.

» fikrin özü
Ekonomi sadece parayla ilgili değildir

50 21. Yüzyıl Ekonomisi

İktisatçılar, finans dünyasındaki büyük değişimleri ve borsadaki ani felaketin ipuçlarını öngörememekle eleştirildi. Fakat şimdi, üçüncü milenyumun ilk yıllarında, ekonomi biliminin temeline dair daha önemli sorular ortaya atıldı ki bu soruları görmezden gelmek çok zor.

İlk olarak, John Maynard Keynes ve daha sonra da Milton Friedman tarafından ortaya atılan temel doktrinler, tüm geçmiş başarılarına rağmen yakın dönemdeki bazı sınavları geçmekte eksik kalmış ve sıklıkla "başarısız" ya da "yetersiz" damgası yemişlerdir.

İkincisi ise daha temel bir başarısızlıktır. Ekonomi dalının ilk yıllarından beri, insanların rasyonel davrandığı varsayılmıştır. Bu sava göre insanlar her zaman kendi çıkarlarını gözeterek hareket ederler ve bu davranışlar iyi işleyen bir piyasa sisteminde toplumun yararına olur (bkz. 1. Bölüm).

Fakat bu, insanların sık sık kendi zararlarına olacak kararları vermelerinin sebeplerini açıklamaz. Erken bir ölüm kimsenin çıkarına olamaz, fakat akciğer kanseri ve obezitenin zararlarının bilinmesine rağmen insanlar hâlâ sigara içer ve yağlı yemekler yer. Aynı tür argümanlar, iklim değişikliği ve insanların yarattığı çevre kirliliği için de geçerlidir.

Davranışsal iktisat gibi yeni dallar (bkz. 46. Bölüm), insanların, kendileri için neyin daha iyi olduğunu düşünerek karar vermekten çok, sezgisel

dönem

1776

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabı yayımlanır.

1930'lar

Büyük Buhran'la Keynesçi politikalar uygulanmaya başlar.

Mortgage Rahatsızlığı

Geleneksel ekonomiye göre, görev ne kadar karmaşık da olsa insanlar kendi çıkarları için en iyi ürünü seçme kabiliyetine sahiptir. Bunun kusurlu bir kuram olduğu, 2000'lerin başında gayrimenkul piyasası patladığında anlaşıldı. Durumu pek iyi olmayan bir sürü aile, ilk senelerdeki düşük faiz oranlarının sonradan fırlayacağını fark etmeden mortgage kullanmaya başladı. Klasik iktisatçıların bunu takip eden çöküşü öngörememesinin kısmi sebebi ise insanların ileride evlerini kaybetmelerine yol açacak irrasyonel kararlar verebileceklerini anlamamalarıydı.

olarak –yani deneyimlerinden çıkardıkları göz kararı yargılarla– veya diğer insanları taklit ederek karar verdiğini ortaya koyar.

Ortaya karışık bir yaklaşım İnsanların her zaman mantıklı davranmadığı göz önünde bulundurulursa, geleceğin düzen kurucuları giderek daha paternalist olabilir. Mesela şu anda, mortgage piyasasını daha sıkı denetleyerek, tüketicilerin kendi uzun vadeli çıkarlarına ters karar vermesi zor olacak şekilde ayarlama çabaları sürmektedir.

Ekonomi, piyasaların sonuçları belirleme yetisine sonsuz bir inançla bağlı bir alandan, piyasaların her zaman istenen sonucu verip vermediğini sorgulayan bir alana dönüşüyor. Tek bir tip söylemle sınırlı kalmaktansa, pek çok stil arasından karma bir stil oluşturan modern bir roman gibi, 21. yüzyıl ekonomisi de Keynesçilikten, parasalcılıktan, mantıksal piyasa kuramından ve davranışsal iktisattan seçip harmanlayarak yeni bir karışım sunacaktır.

» fikrin özü

1980'lerin başı	1990'lar	2000'ler
Ronald Reagan ve Margaret Thatcher, parasalcı politikalar uygulamaya başlar.	Davranışsal iktisat popülerleşir.	Yeni bir füzyon ekonomi destekçi toplamaya başlar.

Terimler Sözlüğü

Açık Hükümet veya ülkenin bütçe hesaplarındaki eksik.

Altın standardı Ülkelerin kurlarının altın fiyatlarına sabitlendiği uluslararası sistem.

Arz Belli bir fiyata alınabilecek ürün veya hizmetler toplamı. Taleple beraber piyasa ekonomisine güç verir.

Ayı piyasası Borsada düzenli bir düşüşün, genel kötümserliğe ve azalan büyümeye yol açtığı piyasa.

Banka hücumu Endişeli müşterilerin tümünün aynı anda paralarını bankadan çekmeye hücum etmesi; genelde bankanın batmasına sebep olur.

Boğa piyasası Yatırımcı güveninin genel iyimserliğe ve büyümeye yol açtığı piyasa.

Buhran Ciddi resesyon. Genelde gayrisafi yurtiçi hasılanın yüzde 10 düşmesi veya üç seneden fazla süren resesyon olarak tanımlanır.

Deflasyon Bir ülkedeki malların ortalama fiyatının düşmesi durumu.

Denge fiyatı Arz ve talebin eşleştiği fiyat noktası.

Enflasyon Ekonomideki ürünlerin fiyatının artma oranı.

Faiz Bir yatırımdan kazanılacak miktarın yüzde olarak ifadesi. Bunun tersine, borcun maliyetini de ifade edebilir.

Gümrük vergisi Yurtdışından ithal edilen ürünlere devletin koyduğu vergi.

Hiperenflasyon Enflasyonun kontrolden çıktığı durum. Bu çok zararlı durum 1920'de Almanya'da ve 2000'lerde Zimbabve'de yaşandı.

Hisse Hisse senedi olarak da bilinir. Şirkette pay birimi. Sahibine bir pay ve şirket kararlarında oy hakkı sağlar.

IMF Uluslararası Para Fonu. Küresel ekonomiyi kontrol etmek ve kaynak krizine giren ülkeleri kurtarmakla görevli uluslararası örgüt.

İflas Bir insan, kurum veya ülkenin borçlarını geri ödeyememesi durumu.

İhracat Yurtiçinde üretilen ve sonra yabancı ülkelere satılan ürün ve mallar.

İstihdam oranı İş sahibi olan işgücünün oranı.

İthalat Yurtdışından alınan ürün ve hizmetler.

Kapitalizm Sermaye sahibinin şahıs veya şirketler olduğu ekonomik sistem.

Komünizm Marx'a göre, kapitalizmden sonra gelecek, insanların (veya devletin) ekonomideki üretim araçlarına sahip olacağı sistem.

Kredi Borcun kibar adı; bugün aldığınız borcu ileriki bir tarihte ödeyeceğinize dair verdiğiniz söz.

Kredi sıkışması Bankaların borç vermeye isteksiz olduğu veya veremediği finansal kriz durumu; tüm ekonominin zarar görmesine yol açar.

Laissez-faire Fransızca "bırakınız yapsınlar" anlamına gelir; hükümetlerin, piyasayı olabildiğince kendine bırakma durumudur.

Makroekonomi Hükümet ve uluslararası ekonomiyi konu alan branş; ekonominin tümünün nasıl çalıştığını ve performansını– gayrisafi yurtiçi hasılanın, fiyatların veya işsizliğin unsurlarını araştırır.

Mali politika Hükümetin, parasını neye harcayacağı, vergileri nasıl arttıracağı ve ne kadar borç alacağı konularında verdiği kararlar.

Marjinal Herhangi bir şeyden bir birim fazla alma veya satmanın yaratacağı fark; bir ürünün ortalama fiyatından farklıdır.

Menkul kıymetler Bir kişiye bir varlıktan pay kazandıran finansal sözleşmeler; tahvilden hisse senedine ve daha karmaşık türevlere kadar her şeyi içerir.

Merkez bankası Bir ülkenin ana para otoritesi. Ulusal parayı basar ve özellikle faiz oranlarını kontrol ederek kredi arzını düzenler.

Mikroekonomi Ekonominin küçük alanlarının araştırılması; insanların neden bazı kararları aldıklarını, şirketlerin nasıl kârlı hale geldiklerini araştırır.

Mutlak üstünlük Bir ülkenin bir malı diğerinden daha ucuza ve daha az çabayla, yani daha verimli üretebilmesi.

Negatif sermaye Birinin varlığının, genelde evinin, çok değer kaybederek onu almaya yarayan mortgage veya borçtan daha az değerli hale gelmesi.

Otomatik dengeleyiciler Bir hükümetin, ekonomin yükseliş ve inişlerini telafi edebilmek için yaptığı artan veya azalan harcamalar.

Özelleştirme Eskiden devletin sahip olduğu bir şirket veya kurumun özel şirkete satılması.

Para Ürün almaya ve borçları kapamaya yarayan varlık. Alışveriş aracı, muhasebe birimi ve değer deposudur.

Para arzı Ekonomide akan para miktarı.

Para piyasası Satıcı ve yatırımcıların kısa süreli –birkaç saatten bir seneye kadar– borç alma ağı.

Para politikası Hükümet veya genelde merkez bankasının ekonomide akan parayı ve fiyatını düzenlemek için aldığı kararlar.

Parasal gevşeme Merkez bankalarının faiz oranları işe yaramadığında kullandığı yöntem. 1990'larda Japonya'da ve 2000'lerde Batılı ülkelerin çoğunda yaşandı. Ekonomideki paranın fiyatını değil, miktarını etkilemeye çalışır.

Piyasa Alıcı ve satıcıların ürün ve hizmet alışverişi amacıyla (genelde sanal olarak) bir araya geldiği yer.

Resesyon Ülkenin ekonomik servetinin azalması; GSYH'nin iki çeyrek boyunca artmak yerine azalması.

Serbest yatırım fonu Bir şirketin değerinin artması veya azalması üzerine bahse giren ve daha pek çok karmaşık strateji kullanan yatırım aracı.

Sermaye Gelir elde etmek için kullanılan para veya fiziksel varlıklar.

Sermaye kontrolü Ülkeye giren ve çıkan paraya devletin koyduğu sınırlar.

Sermaye piyasaları Hisse senedi ve tahvillerin basılıp takas edildiği piyasaya verilen genel isim.

Stagflasyon Yüksek enflasyonun durgun ekonomik büyümeyle beraber olması durumu.

Sübvansiyon Genelde hükümet tarafından, bir işletme veya endüstriye destek için verilen para. Korumacılık tipi olarak eleştirilir.

Tahvil Bir ülkenin veya şirketin borç senedi.

Talep İnsanların belli bir fiyata alacakları ürün ve hizmetlerin toplamı. Genelde fiyatlar arttıkça insanlar daha az ürün talep eder.

Tekel Piyasada belli bir ürünün bir satıcı tarafından kontrol edilmesi.

Toplam Büyük bir rakama – mesela gayrisafi yurtiçi hasıla veya şirketin yıllık satışlarına– verilen ad.

Sıfır toplamlı oyun Kazananın kazancının, kaybedenin kaybettiği miktara eşit olduğu durum. Bu, iki tarafın da belli miktar kâr ettiği artı toplamlı oyunlardan farklıdır.

Üretkenlik Ekonomide yaratılan toplam verimin çalışılan saat veya işçi sayısıyla kıyaslanması.

Dizin

A
ad valorem vergisi 87
AIDS 24, 180
Akerlof, George 93
Akıl Oyunları 192
Almanya 78
alternatif enerji 109, 184
altın 21, 63
Altın Kural 157
Altın Standardı 96, 101
Amerikan bütçe verileri (2008) 155
Amerikan Hazinesi 43, 44, 45, 64, 75, 77, 85, 107-8
Apple 12-3
aracısızlaştırma 136
Ariely Dan 62, 188
arz-talep eğrisi 12
arz ve talep 6, 10-3, 15, 53, 67
arz yönlü iktisat 54-7
Asi Gençlik 191-2
Avrupa Döviz Kuru Mekanizması 95, 97
Avrupa Merkez Bankası 44, 75
Avusturya Ekolü 50, 51-2
ayı piyasası 120
azalan verimler kanunu 16-7

B
banka 114-7, 134-6 *ayrıca bkz.* merkez bankası
bankalararası borç 134
Barings 122
Barro, Robert 161
Bartlett, Steve 132
Bastiat, Frédéric 166, 172
Baumol, William J. 73
Becker, Gary 195-6
Beckham, David 58, 59, 61
Bernanke, Ben 44, 84
Beveridge Raporu (1942) 131
bırakınız yapsınlar 35-6, 53
bilgisayarlar 176
bireyselcilik 50-3
bireysel çıkar 6-7, 9, 25, 30, 37, 52, 188-9, 202
Birleşmiş Milletler 167, 179, 181
Bhutan 198, 199, 201
Black-Scholes denklemi 142-3, 145
Blinder, Alan 40
boğa piyasası 120
bono/tahvil piyasaları 76, 110-3, 118
borç 82-5
borsa 118-21
borsada balon oluşumu 120-1
Böhm-Bawerk, Eugen 59
Bretton Woods 97, 101, 167
Brezilya 168
BRICS 168
Brown, Gordon 21, 69, 75, 126, 157, 170-1, 189
Buffett, Warren 101, 123-4, 125
buhranlar 73, 147 *ayrıca bkz.* Büyük Buhran
bulgusal 188, 189, 202
Bundesbank 44
Bush, George H. W. 57, 86
Bush, George W. 57, 108, 155-6, 169
bütçe açığı 154-7
Büyük Buhran 36, 38, 40-1, 43, 73, 82-3, 84, 85, 92, 96, 117, 131, 141, 149, 172
büyük istikrar 164
büyüme trendi 127

C
CAC 40: 120
cari hesap açığı 99-101
cari işlemler hesabı 98-9
Carlyle, Thomas 13
Carville, James 110
caydırıcı tedbirler 24-5
Chicago Ticaret Borsası 120, 124
Chomsky, Noam 164
Clark, Gregory 16, 179
Coca-Cola 8
Colbert, Jean-Baptiste 56, 89
Collier, Paul 180, 181
Connally, John 96

Ç
çerçeveleme 188
çevre vergileri 184
çevre ekonomisi 182-5
çıpalama 188, 197
Çin 37, 49, 70, 96, 108, 163, 165, 168, 169, 172-3, 177, 181
çok taraflılık 166-9

D
dalgalı kur 96, 101
Daly, Herman E. 15
damlama etkisi 160
Darwin, Charles 146
davranışsal iktisat 186-9, 197, 200, 202
DAX 120
de Soto, Hernando 104
deflasyon 81, 82-5
değer artış kazancı vergisi 87
değerinin altında hisse satışı 121
değişim 144
denge fiyatı 11-2
devlet tahvili 110-3, 118
dezenflasyon 82
dış kaynak kullanımı 163
dışsallıklar 107, 184
doğal işsizlik oranı (NAIRU) 93
doğal seleksiyon 149
domuz varili politikaları 155
dot-com balonu 121, 138, 140, 141, 143, 163
Dow Jones Endüstriyel Ortalama 120
döngüler
  iktisadi: 126-9
  kredi 142
döviz kurları 94-7, 101, 166
Dubner, Stephen 194, 195
Dünya Bankası 39, 167, 168, 169, 181
Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 164, 167, 168, 171
dürtme ekonomisi 189

E
Easterlin, Richard 200
Easterly, William 181
ekonomik balonlar 138-41, 145, 153
Ekonomik Eğitim Vakfı 27
Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) 106-8
eksiye düşmek 151
emek değer kuramı 48
emeklilik 130-3
emeklilik fonları 35, 112, 121
emlak vergisi 87
emtialar 124
emtia parası 63
Enerji 106-9
enflasyon 42, 44, 76, 78-81, 84, 93, 164 *ayrıca bkz.* dezenflasyon
enflasyon sarmalı 81, 84
Engels, Friedrich 47
eşitsizlik 158-61, 165
euro 95, 96

F
faiz oranları 38, 74-7, 80-1, 84, 111-2, 113, 127, 141
Fannie Mae 153, 156
Federal Mevduat Sigorta Kurumu 117
Feldstein, Martin 91
feodal sistem 36
fırsat maliyeti 18-21
fikri mülkiyet hakkı 103-4, 164
Finansal Hizmetler Tazminat Planı 117
finansal krizler (2008) 41, 45, 77, 117, 121, 128, 137, 140, 141, 166
Fisher, Irving 84
fiyatesnekliği 13
fiyatlar 11-3 *ayrıca bkz.* deflasyon
fon açığı 136
Ford, Henry 26, 28
Forex 94
fosil yakıtlar 106, 107, 182, 183*f*<
Franklin, Benjamin 65, 86
Freddie Mac 153, 156
Friedman, Thomas 165
FTSE 120
Fukuyama, Francis 34

G
G7 169
G20 169
Galbraith, John Kenneth 77
gayrisafi milli hasıla 71
gayrisafi yurtiçi hasıla 70-3, 156, 175
gayrisafi yurtiçi hasıla deflatörü 79
gelir vergileri 87, 88
geri bildirim döngüsü 140
Getiri eğrisi 113
gıda fiyatları 25
gini katsayısı 159
görünmez el 6-9, 23, 30, 37, 38, 49, 153, 184, 186
Graham, Benjamin 119, 123
Greenspan, Alan 45, 75, 84, 138, 139, 154
Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) 167, 171
günah vergisi 24
Güney Denizi Balonu 139
güven ve hukuk 102-5

H
Harford, Tim 196, 197
Hayak, Friedrich 51, 52, 53, 148, 149
hazine 129
hedonik çark 200
Hindistan 168, 177
hiperenflasyon 78
hissedarlar 119-20
hisse senedi 118-21

I
ıskarta tahvil 112, 144

İ
iğne fabrikası 28
ihraç 99
ihtiyaçlar hiyerarşisi 199
iklim değişikliği 176, 182, 182-3, 184-5, 202
iletişim devrimi 163, 176-7
ilk şirketler 118-9
IMF (Uluslararası Para Fonu) 39, 154, 167, 169
İngiliz East India Şirketi 118-9
İngiltere Merkez Bankası 75, 85
internet 144, 176-7
İsveç Modeli 159
işbölümü 26-9, 30, 32, 175
işletme vergileri 87
işsizlik 40, 90-3, 107
ithalat 99

J
Japonya 84, 85, 96, 124, 131, 133
Japonya Merkez Bankası 75, 85
Juglar devresi 128

K
Kahneman, Daniel 187, 188
kalkınma ekonomisi 178-81
kamu harcamaları 36-7, 38-9, 40-1, 42, 72
kamusal mülkiyet trajedisi 9, 105
kapitalizm 34-7, 48, 49, 103, 158
kapitalizm ve demokrasi 37
Kara Çarşamba (1992) 97
Kara Pazartesi (1987) 121
karbon ticareti 184
karma ekonomi 35
kâr payı 119
karşılaştırmalı üstünlük 21, 30-3, 171, 172
kayıt dışı ekonomi 71

Keynes, John Maynard / Keynesçilik 38-41, 42, 44, 45, 67, 139, 145, 147, 156, 162, 167, 202
kısmi rezerv bankacılığı 116
King, Mervyn 51, 151
Kirlilik 176, 184, 202
Kitchin devresi 128
"komşunu dilendir" politikaları 172
komünizm 37, 46-9, 53, 105, 178
Kondratiev dalgası ya da devresi 128
konjonktür dalgalanmaları 126-9
konjonktür karşıtı politikalar 141
konjonktür yanlısı politikalar 141
konteynerleştirme 163
konut fiyatları 11-2, 139, 150-3
konut sahipliği 150-3
korumacılık 170-3
koşullu para transferleri 24
kotalar 170
kredi daralması 142-5
kredi derecesi veren kuruluşlar 112, 136
kredi döngüsü 142
Krugman, Paul 40, 173
kurlar 94-7
Kuznets devresi 128
küresel ısınma 107, 182, 185
küreselleşme 162-5

L

Laffer, Arthur 54, 55
Laffer eğrisi 55, 56, 57
Layard, Richard 200, 201
Leeson, Nick 122
Levitt, Steven 194, 195, 196, 197
liberalleşme 163-4
liberter patemalizm 189
Libor (Londra Bankalararası Faiz Oranı) 134-5, 137
likidite 63
Long-Term Capital Management 143

M

makroekonomi 66-9, 197
mali açık 154
Malthus kapanı 14-7, 175
Malthus, Thomas 14-7, 146, 183
Mankiw, Greg 21, 188
marjinal devrim 58-61
marjinal fayda 59-61
marjinal vergi oranı 55, 89
Marksizm / Marksist 34, 49
Marshall, Alfred 11, 60-1
Martin, William McChesney 74
Marx, Karl 29, 46-9, 50
Maslow, Abraham 199
McLuhan, Marshall 28
Mellon, Andrew 149
Menger, Carl 51, 59
merkantilizm 36
merkez bankası 42, 43, 45, 64, 74-7, 84, 116, 137, 141
mevduat sigortası sistemleri 117
mevsimsellik 11
mikroekonomi 66-9
Milenyum Kalkınma Hedefleri 179
Milletler Cemiyeti 167
Minsky anı 145
Minsky, Hyman 145
Mississippi şirket balonu 139
miras vergisi 87
monetarizm / monetarist 41, 42-5, 76,80
More, Thomas 47
mortgage 137, 203
mortgage karşılığı varlık borcu 151
mutlak üstünlük 30
Mutlu Gezegen Endeksi 201
mutluluk ekonomisi 198-201
mülkiyet hakkı 103-5, 164

N

Nash, John 192
negatif gelir vergisi 56
Nikkei 120
Nissan 173
Nixon, Richard 25, 64
normatif ekonomi 68
Nothern Rock 116, 137
nöroekonomi 188
nüfus 14-7
nükleer güç 109

O

Obama, Barack 137
oligarşi 35
oligopoli 35
O'Neill, Jim 168
OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) 106-8
opsiyonlar 122-3, 124, 143
Ortak Tarım Politikası 170
otomatik dengeleyiciler 156
oyun teorisi 190-3

Ö

ödemeler dengesi 98-100
özelleştirme 21
özel sermaye şirketi 121

P

para 62-5
paranın değeri 20
para piyasaları 134-7
parasal gevşeme 77, 85
parayı ölçmek 64-5
Perakende Fiyat Endeksi 79
petrol 106-9
petrol fiyatları 13, 60, 106, 107, 108, 125
Phelps, Edmund 93
Phillips, A.W. 93
Phillips Eğrisi 44, 93
Pigou, A.C. 45
Pitt, Genç William 89
pozitif ekonomi 9, 68
Pöhl, Karl Otto 78
Prenses Gelin 190

R

Read, Leonard 27
Reagan, Ronald 45, 53, 55, 57, 78, 81
refah devleti 87, 130-3, 159
resesyon 73, 127, 147, 148, 149
Ricardo, David 31-2, 88
Ricardo Eşitliği Kuramı 88
riski bölüştürmek 122-3
Rodrik, Dani 168
Rothschild, Nathan 113
Rusya 49, 100, 165, 168

S

sabit kur 96, 101, 166
Sahra altı Afrika 17, 159, 180
Samuelson, Paul 32, 33, 127
Sanayi Devrimi 17, 26-7, 103, 106, 174, 175
sanayi devrimleri 174-7
satış vergisi 87
Say, Jean-Baptiste 38
Schelling, Thomas 193
Schiller, Profesör Robert 151
Schumpeter, Joseph 147, 148, 149, 175
Schwartz, Anna 42
sera gazı salınımı 107, 184, 185
serbest piyasa 7, 9, 35, 36, 54, 90, 146, 160
serbest ticaret 32, 163, 171
serbest yatırım fonu 121
sermaye hesabı 99, 100
servet uçurumu 158-9, 161
servet vergisi 87
sıçrayarak ilerleyen teknolojiler 176
sıfır toplamlı oyun 125, 192
siyah kuğu 143
Smith, Adam 6-9, 27-8, 29, 36, 52, 58-9, 88-9, 102, 191
sosyal güvenlik sistemleri 130-1, 154-5
Soros, George 97, 124, 129
Sovyetler Birliği 25, 49, 105; dağılışı 34, 37, 62, 178
Sowell, Thomas 19, 90
spekülasyon / spekülatörler 123-4
SSE birleşik endeksi 120
stagflasyon 79, 107
standartları belirlemek 102-3
Stern, Sir Nicholas 183, 184
Stiglitz, Joseph 164, 180
stoklama 128
suç ekonomisi 194-7
sübvanse etmek 170
süpermarket promosyon kartı 23

Ş

şekel 64
şirketler 118-20

T

takas 62, 64
Takas (film) 122
Taleb, Nassim Nicholas 143
tam istihdam 90, 92, 126
Tarifeler 87, 170, 171, 172
tekeller 35
teknolojik devrimler 174-7
tekstil atölyeleri 165
telif hakkı 104
teminatlı borç yükümlülüğü 136
teşvikler 22-5
Thatcher, Margaret 44, 45, 50, 53, 55, 152
ticaret açığı 72
tutuklu ikilemi 191-2
Tüketici Fiyat Endeksi 79
tüketim 72
türev piyasalar 122, 125, 143
Tversky, Amos 187, 188

U

Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu 129
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 92
Uluslararası Kilogram Prototipi 102
Uluslararası Para Fonu *bkz.* IMF
uygulamalı ekonomi 69
uzmanlaşma 28-9

Ü

üretim açığı 127

V

vadeli işlemler piyasası 107, 122-5
varlığa dayalı menkul kıymetleştirme 135-7, 144
Vergiler 24, 54-7, 86-9, 159-60, 184
Volcker, Paul 44

W

Wall Street (film) 6
Wall Street Çöküşü (1929) 36, 83, 121, 141
Washington Konsensüsü 168
Welch, Jack 32-3
Wolf, Martin 45

Y

yaratıcı yıkım 35, 140, 146-9
yardım 181
yasal para 63-4
yasal uyum 164
yatırım 72
yatırım bankası 115
yatırımcılar 121, 123-4
yatırım derecesinde tahvil 112
Yeni Düzen 41
yoksul ülkeler *bkz.* kalkınma ekonomisi
yüksek risk faizli mortgage 137
yükseliş ve düşüş 40, 49, 126-9, 143, 144, 148, 152

Z

zamanın değeri 20
Zimbabve 78

domingo

GERÇEKTEN BİLMENİZ GEREKEN 50 EKONOMİ FİKRİ
EDMUND CONWAY

Özgün ismi: 50 Economics Ideas You Really Need to Know
© 2009, Edmund Conway

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Telif Ajansı aracılığıyla
Quercus Editions Ltd (UK)'den alınmıştır.

Türkçe yayın hakları:
© 2015 Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
Sertifika No: 12746
Domingo, Bkz Yayıncılık markasıdır.

Çeviri: Irmak Ertuna Howison
Sayfa ve Kapak Uyarlama: Bahadır Erşık
Özgün Tasarım: Patrick Nugent

ISBN: 978-605-4729-40-1

Baskı: Mayıs 2015
Ertem Basım Ltd. Şti. Nasuh Akar Mahallesi 25. Sokak No 19 Balgat Ankara Tel: (312) 640 16 23
Sertifika No: 26886

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan, fotokopi yöntemi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Bkz Yayıncılık Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.
Asmalımescit Mah. Ensiz Sok. No: 2 D: 7 Tünel İstanbul Tel: (212) 245 08 39
e-posta: domingo@domingo.com.tr

www.domingo.com.tr